

T.C.
ANAkkALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HULEFÂ-İ RÂŞİDİN'İN HALİFE SEÇİLME ŞEKİLLERİ

Yüksek Lisans

Hazırlayan
Abdurrahim ŞEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN HALİFE SEÇİLME ŞEKİLLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Abdurrahim ŞEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

ÇANAKKALE 2013

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Hulefâ-i Râşidîn’in Halife Seçilme Şekilleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.



26/07/2013

Abdurrahim ŞEN

İmza

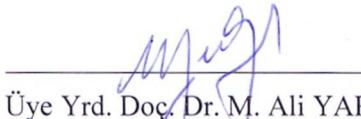
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Abdurrahim ŞEN'e ait "HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN HALİFE SEÇİLME ŞEKİLLERİ" adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

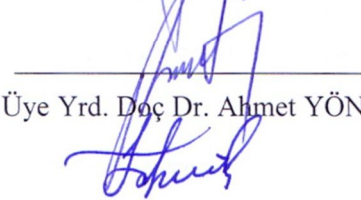


Üye Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

(Danışman)

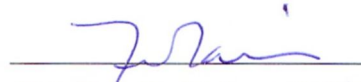


Üye Yrd. Doç. Dr. M. Ali YARGI



Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet YÖNEM

Üye Yrd. Doç. Dr. Yunus AKYÜREK



Üye Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU

Tez No : 10008381

Tez Savunma Tarihi : 03/07/2013

O N A Y

Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü

12.08.2013



ÖZET

“Hulefâ-i Râşidîn’in Halîfe Seçilme Şekilleri” isimli tezimizde, Hz. Peygamberden sonra İslam’ın en parlak dönemi olan saadet asrında Müslüman toplumu yöneten halîfelerin seçilme şekilleri ele alınmaktadır. Müslüman toplumu yöneten dört halîfenin seçilme süreçlerinde sahabe toplumu arasında yaşanan diyalogların değerlendirilmesi yapılmakta ve Hulefâ-i Râşidîn’nin seçim modelleri incelenmektedir.

Bu bağlamda tezimiz, “İslam’da Devlet Başkanı ve Biat” ve “Hulefâ-i Râşidîn’in Halîfe Seçilme Şekilleri” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde İslam’da devlet başkanına verilmiş olan; *halîfe*, *imâm*, *sultan* ve *emîrû’l-mü’minîn* unvanları ve *biat* kavramı ele alınmakta, bu kavramlar etimolojik açıdan incelenmektedir.

Tezimizin temelini oluşturan ikinci bölümde ise öncelikle dört halîfenin seçim süreçlerinde yaşanan diyaloglar detaylı bir şekilde değerlendirilerek halîfeyi seçme yetkisinin topluma ait olduğu tespiti yapılmakta ve bunun Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin seçimlerinde söz konusu olan seçim yöntemleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halîfe, İmâm, Sultan, Emîrû’l-Mü’minîn, Biat, Hulefâ-i Râşidîn.

ABSTRACT

In our thesis, named “Caliph Selection Methods of Khulefa-i Rashidin” considered the selection methods of caliphs whom ruled the muslim society at felicity century which is the heyday of Islam just after the Prophet. During selection period of the four caliphs who ruled the muslim society, the dialogs between Sahabe society are evaluated here and also the selection models of Khulefa-i Rashidin are investigated.

In this context, our thesis is composed of two main parts as “President in Islam and Allegiance” and “Caliph Selection Methods of Khulefa-i Rashidin”

In first part, we are dealt with the conceptual framework of titles like; the caliph, imâm, sultan, emir-ul mu'minin and the concept of allegiance which was given to the head of Islamic state and these concepts are also etymologically examined.

In the second part forms the basis of our thesis, the dialogues are evaluated in detail when selection processes of four caliphs and is determined that the power to elect the caliph is belong to the community and that is analyzed how the results detected from the selection models of especially Abu Bakr, and then Umar, Uthman and Ali's elections.

Keywords: Khalîfe, Imam, Sultan, Emirul-Mu'minin, Allegiance, Khulefa-i Rashidin.

ÖNSÖZ

Sosyal bir varlık olan insanoğlu yaratıldığı ilk günden beri toplumsal ilişki ağı içinde yaşamaktadır. Her insan, doğasında potansiyel olarak var olan içgüdülerinin tatmin edilmesi ve organik ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla belli bir yönelim içine girmekte, öteki ile ilişki geliştirmektedir. Bu yönelim toplumda sosyal, siyasal, kültürel ekonomik vb. şeklinde adlandırılan bir dizi ilişki biçimlerini doğurmaktadır. Belli bir düzenlemeyi kaçınılmaz olarak gündeme getiren bu ilişkiler, en üst düzeyde devlet dediğimiz yapıyı, düzenlemeyi toplum adına gerçekleştirecek tüzel bir kişiliği ve yürütme işlevini üstlenecek siyasal bir erki zaruri kılmaktadır. Bundan dolayı toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler kadar bu ilişkileri düzenleyici devlet mekanizması yani siyasal erk ile ilişkiler de önem arz etmektedir. Bu ilişki doğal olarak belli başlı sorunsalları da gündeme getirmektedir. Bu ilişkinin gündeme getirdiği sorunsallardan ilk akla geleni ve önemlisi siyasal erkin başına kimin ve ne şekilde getirileceği meselesidir.

Devlet, toplumsal ilişkileri düzenleme ihtiyacından doğduğuna göre devlet başkanının seçiminde de, ortaya çıkmasına esas teşkil eden toplumun iradesi esas olmalıdır. Devlet başkanının toplumun iradesi ile seçilmesi toplumun ortak bir sözleşmeye imza atması anlamına gelmektedir. Bu durum her toplumun istikrarı ve gelişmesi için son derece önemlidir. Bunun temin edilebilmesi ise ancak toplumun iradesini yansıtabileceği ideal bir seçim sistemi ile mümkündür. Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslüman toplumun yöneticileri olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin seçimlerini incelediğimizde Hulefâ-i Râşidîn döneminde belli bir seçim modeli uygulandığı ve bu seçim modelinin toplumun iradesini esas alan bir model olduğu görülmektedir.

Çalışmamız, Hz. Peygamber'in rehberliğinde yetişmiş ve dönemlerinin, İslam'ın altın dönemi olarak anılmasına sebep olmuş olan Hulefâ-i Râşidîn'in seçim sistemi ile ilgili temel ilkeleri açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda râşid halîfelerin seçimi sırasında yaşanan diyaloglar, takip edilen süreçler ve sahabe toplumunun örnekliliği ile ortaya konan seçim sistemi çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede tezimiz, İslam'da devlet başkanı ve biat ve Hulefâ-i Râşidîn'in halîfe seçilme şekillerini içeren iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde İslam devlet başkanına verilmiş olan; *halîfe*, *imâm*, *sultan* ve *emîrû'l-mü'minîn* unvanları ve *biat* kavramı ele alınmakta, bu kavramlar etimolojik açıdan incelenmektedir.

Tezimizin temelini oluşturan ikinci bölümde ise öncelikle dört halîfenin seçim süreçlerinde yaşanan diyaloglar detaylı bir şekilde değerlendirilerek halîfeyi seçme yetkisinin topluma ait olduğu tespiti yapılmakta ve bunun Ebû Bekir başta olmak üzere Ömer, Osman ve Ali'nin seçimlerinde nasıl bir seçim modeli ortaya çıkarttığı incelenmektedir.

Ders dönemi ve tezimizi hazırlama sürecinde ilmî birikiminden son derece istifade ettiğim, tecrübe ve deneyimleri ile bana yol gösteren, her zaman desteğini ve sıcak ilgisini gördüğüm muhterem hocam Prof. Dr. Tevhit AYENGİN Bey'e en içten teşekkürlerimi sunmakla mutluluk duyduğumu belirtmek isterim. Ayrıca bin bir çile ve zahmete katlanarak beni bugünlere getiren, eğitim hayatım boyunca ve sonrasında hiçbir fedakarlığı esirgemeyerek başta hayır duaları olmak üzere bana her türlü desteği veren başta kıymetli anne ve babam olmak üzere ailemin bütün fertlerine teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, teşviklerini hiçbir zaman eksik etmeyen, çalışma sürecinde moral ve motivasyonları ile yükümü hafifleten değerli eşime ve dostlarıma da teşekkür etmekten onur duyarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan...

ABDURRAHİM ŞEN
ÇANAKKALE – 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN METODU	2
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
D. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
İSLAM'DA DEVLET BAŞKANI ve BİAT	5
1.1. İslam'da Devlet Başkanı İçin Kullanılan Kavramlar	5
1.1.1. Halîfe	5
1.1.2. İmâm	11
1.1.3. Emîrü'l-Mü'minîn	13
1.1.4. Sultan	16
1.2. Biat	18
1.2.1. İn'ikâd Biatı	20
1.2.2. İtaat Biatı	23
1.2.3. Hz. Peygamber'in Uygulamalarında Biat	25
1.2.3.1. Birinci Akabe Biatı	25
1.2.3.2. İkinci Akabe Biatı	27
1.2.4. Sahabe Uygulamalarında Biat	29
1.2.5. Toplumsal Sözleşme Olarak Biat	30
1.2.6. Devlet Başkanının Seçim Sözleşmesi Olarak Biat	36
İKİNCİ BÖLÜM	41
HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN HALİFE SEÇİLME ŞEKİLLERİ	41
2.1. Hz. Ebû Bekir	42
2.1.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı	42

2.1.1.1. Aday Adaylarının Belirlenmesi.....	43
2.1.1.2. Hz. Ebû Bekir'in Aday Seçilmesi.....	54
2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesi.....	55
2.1.3. Hz. Ebû Bekir'in Seçim Şekli.....	66
2.1.4.1. Hz. Ebû Bekir'in İlk Hutbesi.....	67
2.1.5. Halîfenin Nassla Belirlenmesi	69
2.2. Hz. Ömer	75
2.2.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı.....	75
2.2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in Seçim Koordinasyon Başkanlığı.....	76
2.2.1.3. Hz. Ömer'in Aday Seçilmesi.....	76
2.2.2. Hz. Ömer'in Halîfe Seçilmesi.....	78
2.2.3. Hz. Ömer'in Seçim Şekli.....	81
2.2.4. Halîfenin Atama Yöntemi İle Seçilmesi.....	83
2.3. Hz. Osman.....	88
2.3.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı.....	89
2.3.2. Seçim Komisyonu	90
2.3.2.1. Aday Adaylarının Belirlenmesi.....	90
2.3.2.2. Seçim Usulü	91
2.3.2.3. Hz. Osman'ın Aday Seçilmesi	93
2.3.3. Hz. Osman'ın Halîfe Seçilmesi.....	94
2.3.4. Hz. Osman'ın Seçim Şekli.....	96
2.4. Hz. Ali.....	98
2.4.1. Adayların Belirlenmesi.....	99
2.4.2. Hz. Ali'nin Aday Seçilmesi.....	100
2.4.3. Hz. Ali'nin Halîfe Seçilmesi.....	102
2.4.4. Hz. Ali'nin Seçim Şekli.....	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	118

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: bakınız
b.	: bin / ibn (oğlu)
böl.	: Bölüm
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
İLAM	: İlmi Araştırmalar Merkezi
md.	: madde
s.	: sayfa
ŞİA	: Şamil İslam Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
vb.	: ve benzeri
yay.	: yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Hulefâ-i Râşidîn, Hz. Peygamber'in ardından İslam tarihinin en parlak dönemine tanıklık etmiş, yaşadıkları asrın saadet asrı olarak anılmasına öncülük etmiş nadide şahsiyetlerdir.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı ilk ihtilaf kimin halîfe olacağı meselesi idi. İnsanlığı karanlıklardan aydınlığa, kaos ve kriz ortamından istikrar ve itminana taşımak için gelen bir dinin genel öğretileri içinde, toplumsal yaşamın önemli sorunsallarından birisi olan yöneticinin nasıl seçileceğine dair çözüme yer verilmemesi düşünülemez.

İslam hukuku açısından Kitap ve Sünnet'ten sonra üçüncü derecede teşri kaynağı olan Sahabe İcmâ'nın böylesine kritik bir sorunu çözme noktasında geliştirdiği seçim şekli kuşkusuz incelenmeyi gerektirmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızda, dört halîfenin yönetici seçilme usulleri üzerinde durularak ilk İslam toplumunun kendisine ait olan bu iradeyi doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle nasıl kullandığı, bu kullanımın pratikte nasıl bir seçim sistemi ortaya çıkarttığı incelenecektir.

Toplumsal hayatta kaçınılmaz olgu olan yönetici erkin başına getirilecek kişinin seçimi ile ilgili usullerin tespit edilmesi, toplumu istikrarsızlığa sürüklemesi muhtemel böyle bir konunun İslam'ın genel ilkeleri ışığında ilk Müslüman toplum tarafından nasıl çözüme kavuşturulduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda tezimiz, sahabe toplumunun örneğinde kamu otoritesine başkanlık yapacak kişinin seçimi ile ilgili usulleri ve yöneticiyi seçme yetkisinin gerçekte kime ait olduğunu bilimsel yöntemlerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamızda, İslam tarihi kaynaklarında yer alan Hulefâ-i Râşidîn'in seçimleri ile ilgili bilgiler derlenerek bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir. Bu amaçla klasik İslam tarihi kitaplarından yararlanılarak dört halîfenin her birinin yönetime seçiliş biçimleri tek tek ele alınmış, seçim usulleri açısından birbirinden farklı yönleri incelenmiştir.

Bu kapsamda Hz. Peygamberin devlet başkanı olarak seçimi anlamına gelen İkinci Akabe Biatı örnekliliği ve İslam hukuku açısından bağlayıcı teşri kaynak değerinde olan sahabe icmâının ortaya koyduğu Hulefâ-i Râşidin örnekliliğinden hareketle biçimsel farklılıklar olsa da İslam'ın yönetici seçme noktasında yegâne yetkiyi topluma tevdi ettiği tespit edilmiştir. İlk Müslüman neslin fiili uygulamalarına dayanarak halkın bu iradesini doğrudan ve dolaylı bir şekilde temsilcileri aracılığıyla ortaya koyduğu saptanmıştır. Râşid halîfelerin her birinin yönetime getirilmesi aşamasında gerçekleşen kamuoyu yoklamaları, özel ve genel istişareler, tartışmalar ve bu diyalogların satır aralarında geçen ifadeler ele alınarak bu ilkeler doğrultusunda toplumun iradesini en ideal biçimde yansıtacak gelişmiş seçim sistemlerinin uygulanabilirliği vurgulanmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda öncelikle klasik İslam tarihi kaynakları başta olmak üzere, konumuzla ilgili olarak daha çok sistemli bilgilerin yer aldığı ahkâm-ı sultâniyye tarzında yazılmış olan eserlerden yararlanılmıştır.

“İslam'da Devlet Başkanı ve Biat” başlıklı birinci bölümde halîfe, imâm, emîrû'l-mü'minîn, sultan ve biat kavramlarının zikredildiği âyetler, ilgili hadis-i şeriflerin yer aldığı hadis kitapları çalışmamızın başlıca kaynaklarını oluşturmuştur. Özellikle Hz. Peygamber'in, toplumsal sözleşme ve yöneticinin seçimi noktasında temel ilkeleri vazettiği akabe biatlarını konu edinen siyer kaynakları sıklıkla başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.

Birinci bölümde kavramsal çerçeveyi çizme adına Mâverdî ve el-Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Gazâlî'nin *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, İbn Haldun'un *Mukaddime* vb. siyaset teorisi alanında telif edilmiş ilk dönem İslam Hukuku kaynakları ile birlikte ilgili maddelerin yer aldığı makale ve ansiklopedilerden yararlanılmıştır.

İkinci bölümde Hulefâ-i Râşidin'in seçim süreçlerini ele alırken İbn İshak ve İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* ve Ebû Zehra'nın *Hâtemü'n-Nebiyyin* adlı siyer kitapları başta olmak üzere Taberî'nin *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Kesir'in, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbn Esir'in *el-Kâmil fi't-Tarih*, Ziya Kazıcı'nın *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* vb. İslam tarihine dair kaynaklara başvurulmuştur.

Klasik dönem tarih kaynaklarımızda Hulefâ-i Râşidin'in seçim süreçleri salt tarihi rivayet olarak aktarıldığından seçim sistemi ile ilgili formülasyonlar doğal olarak yer almamaktadır. Özellikle biat kavramının toplumsal sözleşme kapsamında değerlendirilmesi gerektiği, halîfenin nassla, atama ve tayin yöntemi ile belirlenemeyeceği, toplumun doğrudan ya da dolaylı olarak iradesini yansıtabildiği bir sistemle seçilebileceği noktasındaki bakış açısının şekillenmesine katkı sağlayan son dönem İslam hukuku ve siyaset teorisi alanında kaleme alınmış eserlerden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bu bağlamda, Muhammed Z. Rayyis'in *en-Nazariyyâtü's-Siyâsiyyeti'l-İslâmiyye*, Muhammed Y. Musa'nın *Nizâmü'l-Hükm fi'l-İslâm*, İsmail Bedevî'nin *Tevliyetü Reîsi'd-Devle fi Şerîati'l-İslâmiyyeti ve'n-Nüzûmi's-Siyaseti'l-Muâsıra*, Ebû Fâris'in *en-Nizâmu's-Siyâsi fi'l-İslâm*, Mahmud Hâlidî'nin *Meâlimu'l-Hilâfe fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmiyyi* İzzet Hayyât'ın *en-Nizâmu's-Siyâsi fi'l-İslâm*, Zâfir Kâsimî'nin *Nizâmu'l-Hükmi fi's-Şerîati ve't-Târîhi'l-İslâmi*, M. Ali Kapar'ın *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* adlı eserleri başvurduğumuz kaynaklardan bazılarıdır.

D. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Çalışmamız, Hulefâ-i Râşidin'in devlet başkanı seçimlerini sırasıyla ele alarak ilk dönem Müslüman toplumunun örnekliğinde seçim sistemini incelemektedir. Ancak çalışmamızda, râşid halîfelerin seçim süreçlerinde sahabe toplumu arasında yaşanan diyaloglar tarihçilerin yaptığı gibi tüm detayları ile birlikte ele alınmamıştır. Sadece hukuki açıdan halîfenin seçim akdinin gerçekleşmesini sağlayan aslî unsurlara işaret eden ilgili diyalogları ele alınmıştır.

Tezimizde, geleneksel okuma biçiminde olduğu gibi râşid halîfelerin devlet başkanı olmaları Hz. Peygamber'in işareti veya bir önceki halîfenin tavsiyesi ile mi yoksa Hz. Peygamber'in ya da mevcut halîfenin vefatının ardından toplumun özgür iradesiyle gerçekleştirdiği seçim ile mi olmuştur, râşid halîfelerin devlet başkanı olmaları bir kişinin

veya marjinal bir gurubun –defakto bir durum oluşturarak- seçimi ile mi geręekleřmiřtir yoksa biat son tahlilde tüm toplumun rızasının geręekleřtięi genel bir kabulü m ifade etmektedir gibi sorulara İşlam hukukęularının konuyla ilgili görüşlerinden hareketle cevap aranmıştır.

Halıfenin nassla ve istihlaf/atama yolu ile belirlenmesi başlıkları altında ortaya koyduğumuz deliller devlet başkanlığı kurumunun zorla ve baskı yoluyla ele geçirilmesi konusu için de geçerlidir. Halıfe seçiminin tamamen toplumun rızasına bırakılmış bir mesele olduğu ağığa ęıktıktan sonra zorla ve baskı yoluyla yönetimi ele geğirmenin hükmünü ayrıca ele almaya gerek görmedik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA DEVLET BAŞKANI ve BİAT

1.1. İslam'da Devlet Başkanı İçin Kullanılan Kavramlar

İslam'da devlet başkanı için kullanılan unvanlar ile ilgili kaynaklarımızda çeşitli kavramlar yer almıştır. Bunlar arasında en yaygın şekilde kullanılanlar halîfe, imâm, emîru'l-mü'minîn ve sultan kavramlarıdır.

Bu bölümde söz konusu kavramların sözlük ve ıstılâhi anlamlarının izahı yanında bu unvanların kullanımını doğuran dini ve tarihi arka plana da işaret etmeyi uygun gördük. İslam tarihi boyunca devlet başkanı için kullanılan unvanlar içinde öne çıkan bu dört kavramı en çok kullanılan sırasına göre ele almaya çalışacağız.

1.1.1. Halîfe

İslam siyasi literatüründe kamu otoritesine en üst düzeyde başkanlık eden kişilere verilen unvanlar arasında en çok kullanılan kavram halîfe kavramı olmuştur.

İslam devlet başkanlığını ifade eden kurum için kullanılan hilâfet de bu kelimenin mastarıdır. Sözlükte, “birinin yerine geçmek, sonradan gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Hilâfet kurumunun başında bulunan kişiye de, “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden” anlamında halîfe denir.²

Halîfe, terim olarak İslam devlet başkanlığı kurumunda en üst düzey yetkili kişiyi³ ifade etmektedir. İslam'ın siyasi otoritesinin başında bulunan kimsenin halîfe olarak

¹ Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s.186; Azmi Özcan, “Hilâfet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), TDV Yay., İstanbul 2008, XVII, 539.

² Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 150.

³ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 186; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *Kâmûs 'ul-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, s. 1044.

isimlendirilmesi, şer'î hükümleri uygulama ve İslam toplumuna başkanlık etme noktasında Hz. Peygamber'in ardından gelmiş olmasından dolayıdır.⁴

Mâverdî, İslam siyaset teorisi alanında ilk eserlerden biri kabul edilen *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* adlı eserinde devlet başkanlığının “dini koruma ve dünyayı din ile idare etmekte peygamberliğe hilâfet etmek için konulduğunu” ifade eder.⁵ Osmanlı Devletinin son şeyhülislamlarından Mustafa Sabri de hilâfeti, Hz. Peygamber'in getirdiği İslam şeriatını yürütme noktasında O'nun yerine geçen manasında anlamıştır.⁶

İslam tarihinde halîfe ismiyle ilk anılan kişi Hz. Ebû Bekir olmuştur.⁷ Hz. Peygamber'in vefatının ardından kamu otoritesinin başında oluşan boşluğu dolduran, O'nun yerine geçen Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in ardından geldiği, dinin muhafazası ve dünya işlerinin idaresi noktasında ona vekâlet ettiği için bu unvan kendisine verilmiştir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in bu göreve getirildiğinde insanların kendisine “Ey Allah'ın halîfesi” şeklinde hitap etmeleri karşısında “Ben Allah'ın değil Allah'ın Resulü'nün halîfesiyim”⁸ şeklinde tepki vermesi buna işaret etmektedir. Halîfelerin, nübüvvet ve risâlet gibi özel görevleri hariç tutulursa toplumun işlerini idare etmek üzere Hz. Peygamber'in ardından bu göreve gelmiş olmaları onların -Allah'ın değil- Hz. Peygamber'in halîfeleri olduklarını gösterdiği düşünülmektedir. Zira giden ya da ölenin ardından gelinebilir. Yüce Allah ölmeyen diri⁹ olduğuna göre O'nun ardından gelmek, O'nu temsil etmek gibi bir durum söz konusu olamaz. Ayrıca Yüce Allah risâletini insanlara ulaştırmak için yine insanlar içinden nebî ve resûlleri kendisi seçmektedir. Halîfelerin insanlar tarafından seçildikleri gerçeği dikkate alındığında insanların seçtiği bir kimsenin Yüce Allah tarafından seçilmiş olan peygambere risâlet noktasında vekâlet edemeyeceği anlaşılmaktadır.

⁴ Ârif Halîl Ebû İd, *Nizâmü'l-Hükm fi'l-İslâm*, Dâru'n-Nefâis, Amman 1996, s. 76.

⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye* (thk. Ahmed Mubârek el-Bağdadî), Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, Kuveyt 1989, s. 3.

⁶ Mustafa Sabri, *Mevkîfü'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlem*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1981, IV, 363.

⁷ Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris, *en-Nizâmu's-Siyâsiyyi fi'l-İslâm*, Dâru'l-Furkân, Amman 1986, s. 174.

⁸ Ebû Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ el-Hanbelî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (tsh. Muhammed Hâmid el-Fegî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, s. 27; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2009, s. 100.

⁹ Furkan, 25/58.

O halde “bir kimsenin ardından gelen” anlamında kullanılan halîfe kavramının, risâlet görevinde değil, risâletle birlikte gelen dinî hükümleri uygulama ve yürütmede Hz. Peygamber’e vekâlet eden kişi anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

İslam’da devlet başkanı için kullanılan kavramlar arasında en çok öne çıkan kavram halîfe kavramı olmuş hatta bu durum devlet başkanlığı kurumunun tarihi süreç içinde bu kavramla anılmasına zemin teşkil etmiştir.

Kettânî, hilâfeti “din ve dünyanın muhafazası görevini yürüten en üst düzey başkanlık ve kuşatıcı genel velâyet”, halîfeyi ise “sözü edilen işleri deruhte eden kişi olarak tanımlamıştır.¹⁰

İslam devlet başkanlığı kurumunun bu isimle adlandırılmasına kaynaklık eden halîfe ve hilâfet kavramları âyet ve hadislerde değişik varyantları ile geçmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

İnsanoğlunun yeryüzünde yaşam serüveninin başlayışı ile ilgili olarak meleklerle arasında geçen diyalogu aktarırken Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.*¹¹ Kurtubi, bu ayette geçen halîfe ifadesiyle ilgili olarak şu tefsiri yapmaktadır: “Burada sözü edilen halîfe –İbn Mes’ud, İbn Abbas ve bütün te’vîl ehlinin görüşüne göre- Âdem’dir. Âdem Allah’ın emirlerini ve hükümlerini uygulama noktasında Allah’ın halîfesidir. Zira o, yeryüzüne gönderilmiş ilk resul’dür. Bu âyet, farklılıkları bir araya getirmesi ve halîfenin -yetki alanında olan- hükümleri uygulamaya koyması için dinlenip itaat edilecek bir halîfenin ve imamın nasp edilmesi noktasında esas teşkil etmektedir. Bu noktada İslam ümmeti ve mezhep imamı arasında her hangi bir görüş ayrılığı yoktur.”¹²

Yine elçi olması yanında aynı zamanda bir yönetici olan Hz. Davud ile ilgili bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde halîfe kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet*¹³ Ayette Hz. Davud’un halîfe vasfı ile hükmetme/yönetme vasfının birlikte zikredilmiş olması halîfe sözcüğüne, ‘birinin ardından

¹⁰ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *et-Teratîbü’l-İdâriyye* (thk. Abdullah Hâlidî), Dâru’l-Erkam İbn Ebî’l-Erkam, Beyrut ts., I, 79.

¹¹ Bakara, 2/30.

¹² Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh el-Kurtûbî, *el-Câmî li Ahkâmi’l-Kurân* (thk. Ahmed el-Beredûnî, İbrahim Âtfîş), Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1964, I, 263.

¹³ Sa’d, 38/26.

gelen’ manasındaki salt sözlük anlamının ötesinde “yönetici, idareci, yargıç” şeklinde ıstılâhî bir anlam kattığı anlaşılmaktadır. Zira halife kılındığı bildirilen Hz. Davut’dan hükmetmesi istenmektedir. İnsanlar arasında hak ile hükmetmesi istenen Hz. Davud’un bizatihi Yüce Allah tarafından halîfe olarak tanımlandığı halîfe sözcüğüne ıstılâhî bir anlam verildiği anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde *Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri seçip yönetici yaptığı gibi, onları da yeryüzünde seçip yönetici yapacağına, onlardan razı olduğu dinlerini egemen kılacağına, onların korkularını güvene çevireceğine söz verdi*¹⁴ ayetinde Yüce Allah inananlar için seçtiği dini geçerli kılmayı yönetici olma vasfı ile ilişkilendirmiştir. Ayette geçen *istihlâf*, yönetici olma, *temkin* ise, dinin egemen olması ile ilişkilendirilmiştir.

Taberî bu ayetin tefsirinde şu değerlendirmede bulunmaktadır. “Allah’ın emir ve yasaklarına uydukları takdirde Allah, müşrik Arapların ve Acemin topraklarını onlara miras bırakacağını, onları –söz konusu toprakların- hakimleri ve siyaset edenleri kılacağını vaad etmiştir.”¹⁵ Taberî’nin ayette geçen “istihlâf” kelimesini, Allah’ın vadedilen yeryüzü topraklarına hükmetme imkanı sunacağı; iman edip salih amel işlemelerine karşılık söz konusu toprakların yönetimini, siyaset edilmesi işini onlara vereceği şeklinde tefsir ettiği görülmektedir.

Halîfe ve hilâfet kavramlarının Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi bazı hadisi şeriflerde de yönetimle irtibatlandırılarak zikredildiği görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in Medine’de on yıllık devlet başkanlığı dönemi içinde sunduğu örneklik kurumsal açıdan İslam devlet modelinin ilkelerini de ortaya koyan fiili bir sünnet niteliğindedir. Nitekim Hz. Peygamber’in Medine’de başkanlığını yürüttüğü devlet kurumu o gün dünyada mevcut olan devlet kurumlarına ne isim ne de esasları açısından benzerlik gösteriyordu. O günün dünyasında Arap yarımadasına komşu olan köklü uygarlıkların, yani; Bizans, Sâsâni ve Roma devletleri yönetim sistemleri krallık, imparatorluk, kayserlik, kistrâlık vb değişik şekillerde isimlendirilirken ilk defa insanlığın farklı bir model ve tanımlama ile karşılaştığı söylenebilir.

¹⁴ Nur, 24/55.

¹⁵ Taberî, Câfer b. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an’Te’vîli’l-Kurân* (thk. Mahmud M. Şâkir), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire ts., XIX, 208.

Hız. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında, İslam yönetim sisteminin krallığa da imparatorluğa da benzemediğı görölmektedir. İslam siyaset teorisyenlerinden Muhammed Rayyis İslam devlet başkanlığı kurumunun özgün bir özellik taşıdığı noktasında şunları söylemektedir:

“Hilâfet sistemi özü ve gayeleri açısından o dönemde mevcut yönetim sistemlerinden tamamen farklı, yeni ve özgün bir sistemdi. O ne krallık ne kayserlik ne de kistrâlık gibi insanları köleleştirme, onları sınıflara ayırma, zengin elit bir zümre ihdas ederken tüm halkı fakirleştirme ve yönetici erkini hukukun üstünde tutma gibi insanlığın muhayyilesinde hep olumsuzluklarla anılmış yönetim sistemlerinden farklı bambaşka bir yönetim sistemi idi.”¹⁶

Yukarıda sıralanan ayetlere paralel olarak Hız. Peygamber'in hadislerinde geçen bazı ifadelerin de kurumsal anlamda İslam devlet başkanlığının daha çok hilâfet kurumu olarak tanımlanması ve anılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Hız. Peygamber'in (Aynı anda) *iki halîfeye biat edildiğinde ikincisini öldürün*¹⁷ hadisinde halkın yöneticisini seçmesi anlamına gelen “biat” sözcüğü ile “halîfe” sözcüğünün birlikte kullanıldığı görölmektedir. Buradan “halîfe” kavramının sözlük anlamının ötesinde bizatihi biat alarak İslam toplumunu idare etme yetkisinin verildiğı yönetici kişi anlamındaki ıstılahi anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Halîfe sözcüğünün devleti idare eden kişi anlamında kullanıldığını gösteren hadislerden biri de şudur:

“İsrailoğullarını peygamberler idare ediyordu. Bir peygamber öldü mü yerine başka bir peygamber geçiyordu. Gerçek şu ki, benden sonra peygamber olmayacaktır. Halîfeler olacak ve çoğalacaklardır.” Ashab: “Bize neyi emredersin?” diye sorunca, Peygamber şöyle buyurdu: “Önce kime biat ettiyseniz onun biatına bağlı kalınız. Sonra onlara haklarını veriniz, şüphesiz Allah onları yönetimleri altına verdiği kimselerden dolayı sorgulayacaktır.”¹⁸

Hadiste “siyaset” ile “hulefâ” kelimelerinin birlikte kullanılmış olması dikkat çekicidir. Hız. Peygamber'in *İsrailoğullarını peygamberler idare ediyordu ve benden sonra nebi yoktur, halîfeler olacak...* ifadesi birlikte düşünüldüğünde, onun kendisinden sonra

¹⁶ Muhammed Ziyâeddin er-Rayyis, *en-Nazariyyâtü's-Siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, Dâru't-Türâs, Kahire 1972, s. 113,114.

¹⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Nişâbüri. *Sahîhi Müslim* (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî) Dâru'l-Hadîs, Kahire 1991, İmâre, 61.

¹⁸ Müslim, İmâre, 44.

dünya işlerini din ile siyaset/idare etme işinde ona vekâlet edecek halîfelerin olacağına işaret ettiği ve bunların işlerinin siyaset/yönetim olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir.

Halîfe sözcüğünün doğrudan yöneticilikle ilişkilendirildiği âyetler ve Hz. Peygamber'in hadislerinden bazıları bunlardır. Halîfe sözcüğünün dini nasslarda yönetici vasfı ile ilişkilendirilmiş olması, muhtemelen İslam toplumunu siyaset etme işini yürüten devlet kurumunun da bu kelimenin mastarı olan hilâfet kavramı ile anılmasında etkili olmuştur.

Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde halîfe kelimesinin mastarını kullanarak doğrudan kurumun kendisine işaret ettiği de görülmektedir. Bu bağlamda dikkat çeken bir hadis Hz. Peygamber'in kendisinden sonra gelecek dönemlere ilişkin verdiği haberler içinde geçen hilâfet kavramıdır.

Said b. Cumhan'ın Ümmü Seleme'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Hilâfet benden sonra otuz yıl olacaktır*¹⁹ Hadiste doğrudan kurumsal bir tanımlama yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu ve benzeri hadislerin İslam devlet başkanlığı kurumunun hilâfet kurumu olarak adlandırılmasında etkisi olduğu düşünülmektedir. Tirmizi'nin rivayetinde ise şu şekilde yer almaktadır. *Ümmetimin arasında hilâfet benden sonra otuz yıl olacaktır. Ondan sonra krallık olacak.* Bunun üzerine hadisi rivayet eden Sefîne Said'e dedi ki: "Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın ve Ali'nin hilâfet dönemlerini hesap et", "hesapladık tam otuz sene olduğunu gördük."²⁰

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayet edilen ve bir anlamda İslam tarihinin geçirdiği ve geçireceği evreleri tasnif/tasvir/tasvif eden bir hadisinde "hilâfet " kavramını zikretmiş olması İslam devlet başkanlığı kurumunun bu isimle anılmasına kaynaklık etmiş olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Nübüvvet aranızda Allah'ın kalmasını istediği kadar kalacaktır. Sonra Allah onu kaldırmayı dileyince kalkacaktır. Sonra Nübüvvet metodu üzerinde hilâfet olacaktır. Allah'ın dilediği kadar kalacak ve sonra Allah kaldırmayı dilediğinde onu da kaldıracaktır. Sonra ısıricı melikler dönemi olacaktır. Allah'ın dilediği kadar kalacak, Allah kaldırmayı dilediğinde onu da kaldıracaktır. Sonra baskıcı melikler dönemi olacaktır. Allah'ın dilediği

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as, es-Sicistânî, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, *Sünne*, 8.

²⁰ Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevrâ b. Musâ b. ed-Dahhâk. *Sünen* (thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, *Fiten*, 48.

kadar kalacak, Allah kaldırmayı dilediğinde onu da kaldıracaktır. Daha sonra da Nübüvvet metodu üzere râşidî-hilâfet olacaktır.”²¹

Hadiste Nübüvvet döneminden sonra iki defa geçen *nübüvvet metodu üzere hilâfet olacaktır* ifadesinin bizatihi Hz. Peygamber tarafından İslam devlet kurumu için yapılmış bir tanımlama olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'den sonra İslam toplumunun kamu otoritesine en üst düzeyde başkanlık eden sahabelerin râşid emirler, imamlar veya sultanlar değil de “Râşid Halîfeler” olarak anılması da başkanlık yaptıkları kurumun hilâfet kurumu olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

1.1.2. İmâm

İslam'da devlet başkanı için kullanılan unvanlardan biri de imâm kavramıdır. “*em-me*” fiilinden türetilmiş mastar bir kelime olan imâm sözlükte, kendisine uyulan kimse anlamında olup çoğulu e'imme'dir.²² İmâm, ister sapıklık, ister hidâyet üzere olsun insanların kendisine önder seçtiği başkan, lider demektir.²³ *Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren imamlar/önderler yaptık*²⁴ ve *Biz onları, ateşe çağıran imamlar/öncüler kıldık*²⁵ ayetlerinde işaret edildiği gibi imâm önder ve öncü anlamlarına gelmektedir. İmâm kelimesi öncü, lider anlamında birçok ayette geçmektedir.²⁶

Her hangi bir konuda insanlara liderlik eden anlamına gelen imâm kelimesi daha sonraları kendisine/görüşlerine uyulan âlimler veya her hangi bir ilim alanının öne çıkan şahsiyetleri için kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin fikhî konularda fetva ve icihadlarına

²¹ İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşid) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995, XXX, 355.

²² Râzi, *Muhtâr*, s. 26.

²³ Ârif Halîl, *Nizâmü'l-Hükm...*, s. 80.

²⁴ Enbiyâ, 21/73.

²⁵ Kasas, 28/41.

²⁶ *Ben seni bütün insanlara imâm/önder kılacağım, dedi* (Bakara, 2/124); *(Onlar şöyle derler)... Sen bizi muttakilere imâm/önder yap* (Furkan, 25/74); *O gün her insan –topluluğunu- imamları/öncüleri ile birlikte çağırınız* (İsra, 17/71).

uyulduğu ve İslam fıkıh ekollerinden birisinin kurucusu olduğu için Ebû Hanîfe'ye İmâm Ebû Hanîfe, hadis ilminde öncü ve önder olduğu için Buhârî'ye İmâm Buhârî denmiştir.²⁷

Hilâfet makamında bulunan kişiye imâm denilmesinin sebebi ise, cemaate namaz kıldırın imama benzemesinden dolayıdır. Çünkü cemaat namazda imama nasıl uyuyorsa halk (tebea) da halîfeye aynı şekilde uymaktadır.²⁸

İslam toplumuna liderlik ettiği, onun işlerini yürüttüğü için halîfeye imâm, yaptığı işe ise imâmet denmiştir. Ancak devlet başkanını namaz kıldırın imamdan ayırt etmek için cemaate namaz kıldırma işine *imâmet-i suğrâ*, devlet başkanlığına ise *imâmet-i kübrâ* denmiştir.²⁹

İslam devlet başkanına verilen unvanlardan birisi olan imâm kelimesi bu ıstılâhî anlamıyla hadislerde de sıklıkla zikredilmektedir. Biz burada konuyu fazla detaylandırmamak için imâm kelimesinin devlet başkanı anlamında kullanıldığı hadislerden sadece bir kaçını zikredeceğiz.

*Kim bir imama biat eder, onun elini sıkar, kalbinin meyvesini ona verirse (rızası ile ona bağlanırsa) güç yetirdiği ölçüde itaat etsin...*³⁰ Bu hadiste imâm kavramının İslam'da devlet başkanının seçimi anlamına gelen biat kavramı ile birlikte kullanılmış olmasından, imâm sözcüğünün “imâmı kübrâ/devlet başkanı” manasında ıstılâhî anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in *Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde Allah'ın gölgesinde gölgeleyeceği yedi sınıf- insan vardır: Adil imâm...*³¹ şeklindeki hadisinde yönetim ve idare ile ilgili olan “adalet” kavramının “imâm” kavramı ile birlikte zikredilmiş olması da imâm sözcüğüne İslam devlet başkanını ifade eden terminolojik anlamının yüklendiği görülmektedir.

İmâm kavramı siyasi anlamıyla kullanıldığında İslam toplumunun yöneticisi, önderi anlamına geldiği noktasında sahabeye ait ifadeler de mevcuttur. Bu bağlamda sahabenin Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçimi ile ilgili olarak “Allah ve Resulünün dinimiz için (imâm)

²⁷ Ârif Halil, *Nizâmü'l-Hükm...*, s. 80.

²⁸ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ...*, s. 96.

²⁹ Tefik el-Vâ'î, *Devletü'l-İslâmiyye Beyne't-Türâs ve'l-Muâsıra*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 194; Mustafa S. Küçükbaşçı, “İmâm” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 178.

³⁰ Müslim, *İmâre*, 46.

³¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Cu'fî. *el-Camiû's-Sahih*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut ts., *Hudud*, 19.

seçtiğini biz de dünyamız için (imâm) seçmiş olduk.”³² fadesini kullanmaları bu kavrama ilk dönemden beri kamu otoritesinin başında bulunan en üst düzey yönetici anlamını verdiklerini göstermektedir.

Fakihler ve kelamcılar imâm kavramını “Hilâfet” ve “İmâretü’l-Mû’minîn” kavramları ile eş anlamlı bir kavram olarak kullanmışlardır. Örneğin Mâverdî, “İmâmetin (devlet başkanlığı), dini koruma ve dünyayı din ile idare etmekte peygamberliğe hilâfet etmek için konulduğunu” ifade eder.³³ İcî imamı “din ve dünya işlerinde genel başkanlık”³⁴ olarak tanımlamaktadır.

İbn Hazm’ın “İmâm kavramı mutlak manada Müslümanların işlerini yürütme görevini üzerine almış kişi için kullanılır. Şayet bir başka anlam kastediliyorsa; fıkhîta imâm ya da falan mescidin imamı gibi -ilişkili olduğu vazifeye veya mesleğe- izafe edilerek kullanılması gerekir”³⁵ değerlendirmesinden İslam’da devlet başkanı için kullanılan unvanlardan birisi olarak imâm kavramının ne ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

O halde imâm kavramının bir topluluğa liderlik veya öncülük yapmak manasındaki sözlük anlamının ötesinde -tıpkı halife kavramında olduğu gibi- İslam devlet başkanı için kullanılan kavramlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.3. Emîrû’l-Mû’minîn

Devlet başkanı için kullanılan kavramlardan bir diğeri ise emîrû’l-mû’minîn kavramıdır. “Emir” sözlükte; nehyetmenin zıddı olan buyruk anlamına gelen “emr”³⁶

³² Ebû Zekerriyya Muhiddin b. Şeref en’Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lügât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts., II, 191; Cemâleddîn Ebû Ferac İbn el-Cevzî, *Sifetü’s-Safve* (thk. Mahmut Fâhûrî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1985, I, 257; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdi’l-Ber el-Kurtûbî, *el-İstiâb Fî Ma’rifeti’l-Ashâb* (thk. Ali M. Muavviz-Adil H. Abdü’l-Mevcûd), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 1995, III, 97.

³³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*..., s. 3.

³⁴ Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fi ilmi’l-Kelâm*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut ts., s. 395

³⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Faslu fî’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal*, Matbaati’t-Temeddün, Ğarbiyye, Mısır H. 1321, IV, 90.

³⁶ Firûzâbâdî, *Kâmusü’l-Muhît*, s. 439.

kelimesinden türetilmiş sıfatı müşebbehedir. Yetki sahibi olmak anlamına gelen³⁷ emir kelimesinin çoğulu ‘ümerâ’dır.

İmâm kavramında olduğu gibi genel anlamda kullanıldığında devlet başkanlığı dar anlamda kullanıldığında her hangi bir vilâyetin valisi ya da ordu komutanlığı veya gelir idaresine başkanlık eden sorumlu kişi anlamlarına gelmektedir. İbn Hazm, Hz. Peygamber’in seriyye ve ordu komutanlarına “emir” ifadesini kullanmış olmasından hareketle spesifik bir alanda her hangi bir görev üstlenmiş kişiye emîrû’l-mü’mînîn denemeyeceğine dikkat çeker. O, bu tür belirli alanlarda görevli kişilere müminlerden bazılarının emiri denilebileceğini ancak “emîrû’l-mü’mînîn” denemeyeceğini ileri sürmektedir.³⁸ İslam bilginlerinin Hz. Peygamber’in kullandığı emir sözcüğüne yükledikleri anlamın daha çok devlet kurumu içinde bürokratik görevleri karşıladığı anlaşılmaktadır. Emîrû’l-mü’mînîn ise bütün müminlere ve ayrıca bürokratik yapının da içinde bulunduğu devlet kurumuna en üst düzeyde başkanlık eden kişiyi ifade eden bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadisi şeriflerde emîr kavramının değişik şekillerde yer aldığını görmekteyiz. Emîr ifadesinin geçtiği ayetlerden birisinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulü’l-emre (idarecilere) de.*³⁹

Aynı şekilde emîr ifadesinin yer aldığı hadisi şeriflerinden birisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *Kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur ve kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur. Her kim emirine (lider, başkan) itaat ederse, bana itaat etmiştir. Her kim emirine isyan etmişse bana isyan etmiştir.*⁴⁰

Bir başka hadisde ise şu şekilde geçmektedir. *Emîrinde çirkin bir şey gören bir kimse sabretsin. Şüphesiz ki, emîrinin otoritesinden bir karış ayrılmış olarak ölen kimse ancak cahiliye ölümü üzere ölmüş olur.*⁴¹

³⁷ Râzi, *Muhtâr*, s. 24.

³⁸ İbn Hazm, *el-Fasl fî l-Milel...*, IV, 90.

³⁹ Nisa, 4/59.

⁴⁰ Müslim, İmâre, 61.

⁴¹ Müslim, İmâre, 55.

Emîrû'l-mü'minîn tabiri ilk defa hicretin 17. ayında (Recep 624) Hz. Peygamber tarafından Kureyş kervanını basmak üzere Batn-ı Nahle'ye gönderilen seriyyenin komutanı Abdullah b. Cahş'a verilmiştir. Ancak bu Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren sadece halîfeler için kullanılan bir unvan olmuştur.⁴²

Hz. Ebû Bekir'e sahâbîler "halîfetü Resûlillâh" demişlerdi.⁴³ İlk olarak emîrû'l-mü'minîn unvanıyla anılan ise Hz. Ömer olmuştur.⁴⁴ Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer halîfelik görevini üstlendiğinde insanlar ona "Yâ halîfete halîfeti Rasulillâh", "Ey Resulüllâh'ın halîfesinin halîfesi" şeklinde çağrıda bulunduklarında Hz. Ömer, "her halîfe için bu şekilde söylerseniz bu uzar gider. Lakin siz müminlersiniz ben de sizin emîrinizim, ben müminlerin emîriyim" demiştir.⁴⁵

İlk olarak bazı sahabilerin Hz. Ömer'e emîrû'l-mü'minîn ifadesiyle hitap etmiş olmaları ve diğer insanların da bunu yerinde bulup kullanmaları ile birlikte bu tabirin sahabe arasında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'e bu unvanla ilk seslenen sahabilerin Abdullah b. Cahş, Amr b. Âs, Muğîre b. Şûbe olduğu ifade edilmektedir. Konuyla ilgili bir başka rivâyet ise, Medine'ye gelen bir elçinin "Emîrû'l-mü'minîn nerede?" ifadesi ile Hz. Ömer'i sorması üzerine, sahabe tarafından duyulan ve yerinde bulunulan bu ifadenin kullanılmaya başlandığına⁴⁶ işaret etmektedir.

Emîrû'l-mü'minîn kavramı devlet başkanlığının sadece müminleri idare eden ve işlerini yürüten bir kurum olduğu izlenimini verdiği, İslam toplumunun doğal tebeası konumunda olan zimmî, müste'men vb. İslam topraklarında yaşayan gayri müslimleri kuşatıcı olmadığından bu kavramın ilk bakışta İslam yönetim sisteminin ilkelerine uygun düşmeyeceği düşünülebilir. Bununla birlikte Ebû Faris gibi kimi siyaset teorisyenleri, emîrû'l-mü'minîn ifadesinin, İslam şeriatını uygulaması üzerine halîfenin müminler tarafından seçildiğine işaret ettiği için bu unvanı yerinde bulmuşlardır.⁴⁷

⁴² Mustafa Fayda, "Emîrû'l-mü'minîn", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 156.

⁴³ Mustafa Fayda, "Emîrû'l-mü'minîn", *DİA* s. 156.

⁴⁴ Ebû Fâris, *en-Nizâmu's-Siyâsi...*, s. 175.

⁴⁵ Ebû Fâris, *en-Nizâmu's-Siyâsi...*, s. 176.

⁴⁶ Ârif Halîl, *Nizâmü'l-Hükm...*, s. 79.

⁴⁷ Ebû Fâris, *en-Nizâmu's-Siyâsi...*, s. 176.

1.1.4. Sultan

İslam'da devlet başkanına verilen unvanlardan bir diğeri de sultan kavramıdır. *Se-la-ta* fiilinden türetilmiş mastar bir kelime olan sultan sözlükte karşı konulamayacak güç, kudret, hüccet, delil ve bu sayılanlara sahip olma anlamlarına gelmektedir. Tahakküm ve otorite anlamına gelen 'sulta' kelimesi de aynı kökten gelmektedir.⁴⁸

İslam devlet başkanına sultan denmesinin ilk akla gelen nedeni muhtemelen İslam toplumunda kamu otoritesinin başında en üst yetkili kişi olmasıdır. Emir tabirinde olduğu gibi dar anlamda kullanıldığında bir şehrin valisi gibi anlamları ifade ederken genel anlamıyla kullanıldığında devlet başkanını ifade etmektedir. Buna göre dini terminolojide sultan, kendisine devleti yönetme, hükümet yetkisi verilmiş kişi anlamına gelmektedir.⁴⁹ Kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda yetkili, iktidar ve otorite sahibi anlamlarını taşıdığı görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın hesap gününde aldattığı kimselerle diyalogu anlatılırken *benim sizin üzerinizde 'sultam' her hangi bir yaptırım gücüm bulunmamaktaydı*⁵⁰ ifadesinde geçen sultan kelimesinin otorite ve yetki sahibi anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Hiz. Peygamber'in hadisi şeriflerinde ise sultan sözcüğü doğrudan yetki ve otorite sahibi kimse anlamında kullanılmıştır. Örneğin; *Cihadın en faziletlisi zalim sultana adaleti söylemektir.*⁵¹ Bir toplumda kamu düzenini sağlamak üzere hukuku uygulama ve insanları adaletle yönetme yükümlülüğünü birinci derecede üstlenen en üst düzey yetkili kişi devlet başkanıdır. Bu hadiste, yürütmeden sorumlu devlet başkanının (sultan) hukuk karşısında öncelikle kendisinin sorumlu olduğu, uyguladığı hukuktan sapması durumunda, biat ederek kendisine yürütme görevini vermiş olan İslam toplumuna ma'rufu emretme ve devlet başkanını meşru hukuk çizgisinde tutma sorumluluğuna dikkat çekilmektedir. Sonuç olarak bu hadiste "sultan" kavramının devlet başkanı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁸ Râzi, *Muhtâr*, s. 309; Mustafa Öztürk, "Sultan" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 495.

⁴⁹ Tefvîk el-Vâ'î, *ed-Devletü'l-İslâmiyyetü...*, s. 196.

⁵⁰ İbrahim, 14/22.

⁵¹ Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 18.

Hız. Peygamber, emirinden çirkin bir şey gören bir kimseye sabretmesini tavsiye ettiği hadisın devamında *zira insanlardan her kim sultandan bir karış uzaklaşır ve –bu şekilde- ölürse cahiliye ölümü ile ölmüş olur*⁵² buyurmaktadır. Hadiste ifadesini bulan “cahiliye ölümü” benzetmesi biatla ilgili hadisi şeriflerde de geçmektedir. Biat kavramının İslam’da devlet başkanının seçim işlemini ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda hadiste geçen sultan sözcüğünün devlet başkanı anlamında kullanıldığını anlaşılmaktadır.

*Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Kullarından zulme uğrayan herkes ona sığınır*⁵³ hadisi insanlar arasında adaleti tevzî etme ve zulmü izale etmekle yükümlü kişinin sultan olduğu, haksızlığa uğrayan insanların onun icrâ ettiği hukukun gölgesine sığınarak korunabilecekleri ve haklarını arayıp savunabileceklerini ifade etmektedir. Buna göre mağduriyetlerin giderilmesi için gölgesine sığınılacak hukuku en üst düzeyde uygulayan kişi devlet başkanı olduğuna göre burada sultan kavramının devlet başkanı anlamında kullanıldığını anlaşılmaktadır.

Asrı saâdetten beri sultan sözcüğünün devlet başkanı ve hükümet yetkilisi anlamında kullanıldığını teyid eden örneklerden biri de Hız. Ömer’e atfedilen şu sözdür: “Allah Kur’an’la yola getiremediğini sultanla yola getirir.”⁵⁴

Gazâlî din ve dünyanın intizamını sağlaması açısından siyasal erkin gerekliliğinden söz ederken “sultan” kavramı çerçevesinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Dinin intizamı şeriatı getiren Resul’ün gayesidir. Bu tartışma götürmeyecek kesin bir gerçekliktir... Dinin intizamı ancak kendisine uyulan bir imamla mümkün olabilir... Dünyanın imarı, insanların mal ve can güvenliği ancak kendisine itaat edilen bir sultanın varlığı ile gerçekleştirilebilir. Bundan dolayı “din esas, sultan ise onun bekçisidir. Temeli olmayan –bina- yıkık, bekçisi olmayan ise zâyî olur” denilmiştir. İnsanların tabiat ve karakterleri, düşünce ve yaklaşımları birbirinden farklı, çeşit çeşittir. Bunca çeşitliliği, birbirine zıt düşünceleri birleştirecek birlikte bağlılık gösterdikleri ortak bir otoriteden yoksun olduklarında helak olurlar. Bu, sultan olmaksızın çözülebilecek bir sorun değildir. Bundan dolayı dünyanın intizamı için sultan gereklidir.”⁵⁵

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 33.

⁵³ Nureddin Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid* (thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş), Dâru’l-Fikir, Beyrut 1994, V, 355.

⁵⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Medînetü’s-Selâm*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2001, V, 173.

⁵⁵ Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed b. el-Gazâlî, *el-İktisâd fi’l-İ’tikâd*, el-Hikme Li’t-Tibâa ve’n-Neşr, Dimeşk 1994, s. 203, 204.

Görüldüğü gibi burada Gazali dinin intizamı ve dünyanın imarı için “sulta”nın/otoritenin gerekliliğinden söz ederken bunu ‘sultan’ kavramı ile açıklamaktadır. O halde sultan işleri dinle tanzim edecek ve dünyayı imar edecek en üst yetkili kişi anlamında kullanılmaktadır.

İslam siyaset literatüründe devlet başkanı için kullanılan kavramların âyet ve hadislerde işaret edilen anlamlardan tamamen bağımsız kullanılmış kavramlar olmadığı anlaşılmaktadır. Referans değerleri Kur’an ve sünnette mevcut olduğu düşünülen bu kavramlar şer’î mütâlalarla Müslüman toplum tarafından yöneticileri için kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavramların kitap ve sünnette yer almış olması daha sonraki dönemlerde İslam toplumun da kamu otoritesinin başında bulunan en üst yetkiye sahip olan devlet başkanını tanımlamak üzere kullanılmasına temel teşkil etmiştir.

İslam hukuk metodolojisi açısından belirleyici niteliğe sahip olan Kur’an ve sünnetle temellendirilen bu kavramların İslam devlet başkanı için kullanılmasında sahabenin etkisi de göz ardı edilmemelidir. İlk Müslüman neslin bir bölümünün gündeme getirmesi diğer bölümünün ise sükut ederek onaylamasıyla sahabe icmâ’ının olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak bu bölüm içinde incelediğimiz kavramların sözlükte bir karşılığı olsa da gerek Hz. Peygamber’in söz ve uygulamaları gerek sahabe toplumunun icmâ’i ile şer’î bir anlam kazandığı, şer’î nasslar ve İslam toplumunun tarihi tecrübesi ile bütünleşerek geliştiği anlaşılmaktadır.

1.2. Biat

İslam hukukunda halîfenin belirleniş yolu, hilafet yetkisinin elde edilmesini (sübutunu) ifade eden⁵⁶ biat kavramı sözlükte bir şeyi satmak; satın almak anlamına gelmektedir.⁵⁷ Bey’ masterına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır. Sosyopolitik bir akit olarak ise biat; devlet başkanını seçme, belirleme ve İslam hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme anlamına gelmektedir.⁵⁸

⁵⁶ Tuncay Başoğlu, “Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, 1996, Sayı: 2, s. 83.

⁵⁷ Râzi, *Muhtar*, s. 71.

⁵⁸ Cengiz Kallek, “Biat” *DİA*, İstanbul 1992, VI.120, 121.

Kur'ân-ı Kerîm farklı koşullarda ilk Müslüman toplumun Hz. Peygamber ile sözleşmelerini konu edinirken biat sözcüğünün türevleri kullanılmaktadır. Bunlara bakıldığında rıdvan biatı,⁵⁹ getirdiği emir ve yasaklarda Peygamber'e itaat etme, bağlılık gösterme ve İslam'ın gerekliliklerini yerine getirme,⁶⁰ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de biat sözcüğü doğrudan devlet başkanının seçimini ifade eden bir kelime olarak yer almasada İkinci Akabe Biatı ile ilgili olarak inen Tевbe Sûresi'nin 111 âyeti⁶¹ konumuza dolaylı da olsa işaret ettiği düşünülmektedir.

Nüzûl sebepleri ve içerdiği konular farklı olmakla birlikte âyetlerde biat sözcüğünün Hz. Peygamber ve mü'minler arasında bir tür sözleşmeyi içerdiği anlaşılmaktadır.

Biat kavramı Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları içerisinde de değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde İslam ve cihad etmek,⁶² Hz. Peygamber'i koruma ve ona nusret vermek⁶³ gibi birçok siyasi ve toplumsal önemli hadisenin arefesinde biat uygulaması yaptığı görülmektedir.⁶⁴

Hz. Peygamber'in sözleri içinde devlet başkanının seçimi anlamında biat kavramı yer almaktadır. Bu hadislerden bazılarında Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“İsrailoğullarını peygamberler idare ediyordu. Bir peygamber öldü mü yerine başka bir peygamber geçiyordu. Gerçek şu ki, benden sonra peygamber olmayacaktır. Halîfeler olacak ve çoğalacaklardır. Ashab: Bize neyi emredersin? diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Önce kime biat ettiyseniz onun biatına bağlı kalınız. Sonra onlara haklarını veriniz, şüphesiz Allah onları yönetimleri altına verdiği kimselerden dolayı sorgulayacaktır.”⁶⁵

Hadisin metninde geçen *siyaset* (idare) *ediyordu* ifadesi ile Hz. Peygamber israiloğulları içinde yönetici peygamberlere dikkat çektikten sonra, onların her birinin ardından bir peygamberin geldiğini ancak kendisinden sonra halîfelerin geleceğini ve çoğalacaklarını haber vermektedir. Sahabenin *Bize neyi emredersin?* sorusu üzerine *Önce*

⁵⁹ Fetih, 48/10, 18.

⁶⁰ Mumthine, 60/12

⁶¹ Tевbe, 9/111.

⁶² Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 110; Müslim, İmâre, 84.

⁶³ İkinci Akabe Biatları başlığı altında bu konu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

⁶⁴ Ayrıntılı bil için bkz. Ahmed Mahmud Êli Mahmud, *el-Bey'atü fi'l-İslâm*, Dâru'r-Râzi, Bahreyn ts., s. 68-122.

⁶⁵ Müslim, İmâre, 44.

kime biat ettiyseniz onun biatına bağlı kalınız şeklinde cevap vermesi biat kavramının doğrudan devlet başkanının seçimi, belirlenmesi anlamında kullanıldığını göstermektedir.

*Kim de boynunda biat olmadan ölürse cahiliye ölümü ile ölür*⁶⁶ ve *Kim bir imama biat eder, onun elini sıkar, kalbinin meyvesini ona verirse* (rızası ile ona bağlanırsa) *güç yetirdiği ölçüde itaat etsin*⁶⁷ şeklindeki hadisler de biatın imâm (devlet başkanı)'ın tayin ve seçimi için kullanılan ve böylece siyasi mahiyet kazanmış kavram olduğu anlaşılmaktadır

Hız. Peygamber'in fiili uygulamaları içinde yer alan biat kavramını Birinci ve İkinci Akabe Biatları başlıkları altında detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

İkinci Akabe Biatı ve hulefâ-i râşidîn'in seçim süreçleri incelendiğinde biatın siyasi bir mahiyet kazandığı görülmektedir. İslam'da devlet başkanının seçimi anlamına gelen biatın, in'ikâd ve itâat biatı olmak üzere iki aşamada gerçekleştiği görülmektedir.

1.2.1. İn'ikâd Biatı

İn'ikâd Biatı, ehlü'l-hal ve'l-akd'in gerekli şartlara sahip bir kimseyi devlet başkanı olarak belirledikleri seçim biatıdır. Sınırlı sayıda kimselerin katılması sebebiyle 'bey'atü'l-hâssa' da denilmektedir.⁶⁸

İkinci Akabe Biatı için gelen sınırlı sayıda Medineli müslüman'ın Hız. Peygamber'e biat etmesi ve Hız. Peygamber'in, kendisine biat etmek için gelen Evs ve Hazreç kabilelerine *İçinizden on iki nakîb (delege) seçin* ve delegelere *Siz, kavminizin kefillerisiniz*⁶⁹ demesi devlet başkanlığı görevinin sınırlı sayıda kimselerin biatı ile gerçekleşebileceği noktasında delil sayılmaktadır. Bu uygulama daha sonra İslam siyasi literatürüne "ehlü'l-hal ve'l-akd"⁷⁰ olarak geçen uygulamanın temelini teşkil ettiği düşünülmektedir.

⁶⁶ Müslim, İmâre, 58.

⁶⁷ Müslim, İmâre, 46.

⁶⁸ Cengiz Kallek, "Biat" *DİA*, VI.122.

⁶⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûbel-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mutaafa es-Segâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şiblî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., I-II, 443; Ebû Zehra. *Hatemu'n-Nebiyyin*, Daru't-Türâs, Beyrut, I, 641.

⁷⁰ Ehlü'l-hal ve'l-akd, sözlükte; ehl sahip, hal azletmek, çözmek, akdi bağlamak, düğüm atmak ve seçmek anlamına gelir. Ehlü'l-hal ve'l-akd; bir İslâm âmmе hukuku terimi olup, İslâm devlet başkanını seçme ve

Tuncay Başoğlu “Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey’at” adlı makalesinde İkinci Akabe Biatı ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“İkinci Akabe Biatının diğer biatlardan farkı devlet kurucu mahiyette olmasıdır. Her ne kadar devlet fiilen hicretle birlikte başlamışsa da, buradaki ahitleşme ile temel atılmış, ayrıca nakîblerin seçilişiyile siyasi organizasyona ilk adım atılmıştır. Dikkat edilmesi gerek bir nokta da yalnızca İslam’ı, dolayısıyla peygamberlik makamını kabulün, siyasi yükümlülükler için yeterli görülmeyip ayrıca böyle bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmasıdır.”⁷¹

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra sınırlı sayıda sahabenin Saîdeoğullarının avlusunda toplanarak Hiz. Ebû Bekir’i halîfe seçmeleri ve ona biat etmeleri de in’ikâd biatına örnek olmuştur.

Şevkânî, Hiz. Ebû Bekir’ye in’ikâd biatının (Sakîfe toplantısında) bulunanların icmâi ile gerçekleştiğini ifade ederken şunları söylemektedir: “Bilindiği üzere sahabe içinde henüz Hiz. Peygamber vefat etmeden önce çeşitli beldelelere dağılanlar olduğu gibi Medine’de bulunanlar, Medine’de bulunup da Sakîfe toplantısına katılmayanlar da vardı. Bu durum (sahabenin büyük bir çoğunluğunun katışmaması) çoğunluğun ittifakıyla itibara alınmamıştır.”⁷²

İmâm Nevevî, imâmet akdinin (in’ikâd biatının) alimler, toplumun ileri gelenleri ve öncü şahsiyetlerinden oluşan ehlü’l-hal ve’l-akd ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir.⁷³

Ebû Ya’lâ el-Ferrâ bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Ehlü’l-hal ve’l-akd halîfe seçimi için bir araya gelerek, imâmete aday olanların ehil olup olmadıklarına ilişkin şartları değerlendirirler ve içlerinden en faziletli olanları, şartları en çok haiz olanları biat edilmesi için önerirler. Şayet adaylardan her hangi birisinin halîfe olması konusunda bir görüş ortaya çıkarsa bunu ona arz ederler. Aday bu öneriye icabet ederse ona biat ederler. Ehlü’l hal ve’l-akdin biat etmesi ile halîfe seçimi gerçekleşmiş olur. Bütün toplumun da ona biat etmesi, itaat sözleşmesini gerçekleştirmesi gerekir”⁷⁴

gerektiğinde onu azletme yetkisine sahip olan kimselerin oluşturduğu meclistir. Hamdi Döndüren, “Ehlü’l-hal ve’l-akd”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 1990, II, 61.

⁷¹ Tuncay Başoğlu, “Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, s. 85, 86.

⁷² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-Fühûl İlâ Tahkîki’l-Hakki Min İlmi’l-Usul* (thk. Sâmî b. el-Arabî el-Eşterî), Dâru’l-Fazile, Riyad 2000, I, 418.

⁷³ Şemsu’d-Dîn Muhammed b. Ebi’l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbü’d-Dîn, *Nihâyetü’l-Muhtâc İlâ Şerhi’l-Minhâc*, Dâru’l-İhyâ ve’t-Türâ el-Arabî, Beyrut 1992, IV, 410.

⁷⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, s. 24.

Mâverdî, imâmete geliş yolundan birisi olarak saydığı seçimin ehlü'l-hal ve'l-akd'in biatı ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir.⁷⁵

Ehlü'l-hal ve'l-akd olarak tanımlanan toplumun ileri gelen temsilcilerinin biat etmesi ile halife seçiminin gerçekleşmiş olacağı hususunda bazı alimlerin görüşleri bu şekildedir.

Mâverdî, imâmın (halîfenin) nasbedilmesini ilim öğrenmenin farziyetine benzeterek bunun farzı kifaye olduğunu dolayısıyla bu farzı ehil olanlardan bir kısım insanın yerine getirmesi halinde (toplumun) geri kalanından yükümlülüğün düşeceğini ifade etmektedir.⁷⁶

Benzer şekilde bir bölgede cenazeyi kaldırma yükümlülüğünü insanlardan bir kısmının yerine getirmesi durumunda diğerlerinin üzerinden bu yükümlülüğün kalktığı bilinmektedir. Halife seçme yükümlülüğü Müslüman topluma ait bir yükümlülüktür. Bu yükümlülüğü toplum adına yine o toplumun rıza ve onayını almış belli sayıda insanların yerine getirmiş olması bu yükümlülüğün diğerlerinin üzerinden kalkması anlamına gelmektedir.

İslam alimleri halîfeyi belirleyecek in'ikâd biatını gerçekleştiren ehlü'l-hal ve'l-akd'in sayısı ile ilgili farklı görüşler ortaya koymuş olsalar da burada önemli olan toplumun temsilcilerinin sayılarının kaç olduğu değil, toplumun meşru temsilcisi olup olmadıklarıdır. Zira biat toplum ile yönetici arasında rızaya dayanan bir tür sözleşme⁷⁷ olduğuna göre sayılarının az ya da çok olmalarından daha çok toplumun onların tercihinine rıza gösterip göstermemesi önemlidir.

Ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri toplumun temsilcileri olduklarına göre onların biat etmesi ile halife seçilmiş olur. Toplum ehlü'l-hal ve'l-akd'in yapmış olduğu seçime sükut ederek veya itaat/bağlılık eğilimi içine girerek her hangi bir şekilde razı olduğuna dair bir emare göstermiş olur.

Takıyüddin en-Nebhânî konuyla ilgili olarak şu önemli tespiti yapmaktadır:

“Burada önemli olan topluma görüşlerini tam bir şekilde ifade etme imkanı verilmiş olmasıdır. Halîfeyi seçecek olan topluluğun ehlü'l-hal ve'l-akid'den olması, sayılarının dört ya da dört yüz olması, başkent ya da bölge halkından olmaları şer'î hükümden değildir. Bilakis bu konudaki şer'î hüküm, görüşlerini tam bir şekilde bildirme imkanı verilmekle birlikte bu topluluğun

⁷⁵ Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 6.

⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 4.

⁷⁷ Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 8.

yapacağı biatte her hangi bir emare ile Müslümanların rızasının gerçekleşecek olmasıdır.”⁷⁸

Râşid halîfelerin seçimlerinde Medine’de bulunan ehlü’l-hal ve’l-akd’in biatı ile halîfe seçimi gerçekleşmiştir. Dört halîfenin her biri öncelikle sahabe toplumunun ileri gelenlerinin in’ikâd biatı vermeleri ile seçilmiştir. Ardından Medine halkının çoğunluğunun umuma açık mescitte biat etmesi ve diğer şehirlerde yaşayan Müslümanların seçilmiş olan halîfeye sükut etmeleri ve bağlılık göstermeleri onların da bu seçimde rızalarının olduğu anlamına gelmektedir.

1.2.2. İtaat Biatı

İtaat Biatı, seçim veya başka bir yolla gelmiş olan devlet başkanını olan kimseye bağlılık sunmak için yapılan biattır. Çok sayıda kimsenin katılmasından dolayı buna “bey’atü’l-âmmeh” de denilmiştir.⁷⁹

Umumi biat ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında yaygın olarak kullanılmış bir tanımlamadır. Hatta bazı İslam tarihi kaynaklarımız Hulefâ-i Râşidîn’e mescitte insanların biat etme meselesini “umumi biat” başlığı altında ele almışlardır.⁸⁰ İbn Hişâm, sahabe toplumunun mescitte Hz. Ebû Bekir’e sunduğu biatı anlatırken “Sakîfe’de yapılan biattan sonra insanlar Hz. Ebû Bekir’e umumi biat verdiler” demektedir.⁸¹ Burada ilk dönem tarih kaynaklarında Sakîfe’de sunulan biatla mescitte sunulan umumi biat ayrımının yapıldığı görülmektedir.

Hulefâ-i Râşidîn’in her birinin seçimlerinde ehlü’l-hal ve’l-akd üyelerince gerçekleştirilen in’ikâd biatına umumi biatın eşlik ettiği görülmektedir. Burada, itaat biatının in’ikâd biatının ardından seçilmiş bir halîfeye yapıldığı dolayısıyla topluma itaat etmekten başka bir yolun bırakılmadığı düşünülmemelidir. İtaat biatı, kendine rağmen seçilmiş bir halîfeye toplumun kerhen boyun eğmesi anlamına gelmemektedir. Zira halifeyi seçme yetkisi topluma aittir. Mâverî’nin ifadesiyle “Biat karşılıklı rızaya ve

⁷⁸ Takîyüddin en-Nebhânî, *eş-Şahsiyyetü’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Ümmeh, Beyrut 2003, II, s. 49.

⁷⁹ Cengiz Kallek, “Biat” *DİA*, VI.122.

⁸⁰ İbn Hişâm, , *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III-IV, 660; Ahmed b. Abdullah Muhibbu’t-Taberî, *er-Riyâdü’n-Nadira fî Menâkibi Aşera*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1997, I, 206.

⁸¹ İbn Hişâm, , *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III-IV, 661.

seçime dayalı bir sözleşmedir. Hiçbir baskı ve zorlama söz konusu olamaz.”⁸² Ehlü’l-hal ve’l-akd üyeleri toplumun temsilcileri olma vasıfları ile halîfeyi seçme yetkisine sahip olabilmektedirler. Dolayısıyla toplum asıl, onlar vekildir. Tüm akitlerde olduğu gibi biat akdinde de icab ve kabul akdin sıhhatinin şartlarındandır. Yani biatı alan ve verenin rızası olmak zorundadır.

Halîfenin seçiminde esasta rızası aranması gereken toplumdur. Ehlü’l-hal ve’l-akd üyeleri tarafından seçilmiş olan Hz. Ebû Bekir’in bir de mescitte insanlardan umumi biat amış olmasına rağmen üç gün boyunca Medine sokaklarında dolaşarak “Ey İnsanlar! (Allah aşkına) beni azâd edin (verdiğiniz biatı geri alın)”⁸³ demiş olması onun, halîfeyi seçme iradesinin sahibi olan topluma döndüğünü göstermektedir.

Benze şekilde Hz. Osman’ın seçiminde Abdurrahman b. Avf’ın üç gün boyunca yoğun istişareler yaparak, kamuoyunun nabzını tutması, Medine’ye dışarıdan gelenler de dahil olmak üzere herkesin görüşlerini alması halîfe seçiminde toplumun rızasının sahabe toplumu tarafından titizlikle gözetildiğini göstermektedir. Nihayetinde Abdurrahman b. Avf’ın mescitte insanları toplayarak “Ey insanlar! Ben, gizli açık her surette sizin niyetlerinizi sordum. Hiç birinizin şu iki adamdan başkasını tavsiye ettiğini görmedim”⁸⁴ demesi sahabe toplumunun halîfe seçiminde toplumun iradesini dikkate aldığını göstermektedir.

Özellikle Hz. Ali’nin, Medine’nin ileri gelenlerinin halîfe olması için yaptığı teklifleri reddetmesi ancak ısrarcı tutumları sonrasında hilâfeti hususi biat (ehlü’l-hal ve’l-akd’in biatı) ile değil de doğrudan halkın biat etmesi şartını ileri sürerek kabul etmesi⁸⁵ gerçekten sahabe toplumunun bu noktadaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Son olarak Hz. Ömer’in "Kim Müslümanlarla meşveret etmeksizin birisine biat ederse, ne ona ne de biat ettiği kimseye tabi olunmaz (biat edilmez) ve her ikisi de

⁸² Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 8.

⁸³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe* (thk. Vasiyyullahb. Muhammed Abbas), Dâru'l-İlim, Mekke 1983, I, 151, 152.

⁸⁴ İmâdü'd-Dîn Ebû'l-Fedâ İsmail İbn Ömer, İbn Kesir el-Kureşî ed-Dimeşki, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, 1998, X, 211; Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Târîhu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut ts., III, 305.

⁸⁵ İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, s. 573.

öldürülür”⁸⁶ sözü biatın ancak Müslümanların rızası ile gerçekleşebileceği hususunda sahabe toplumunun duyarlılıklarını ifade etmektedir.

1.2.3. Hz. Peygamber’in Uygulamalarında Biat

Hz. Peygamber’in fiilî uygulamaları içerisinde biat, Medine’ye hicret ve İslam devletinin kurulması öncesinde gerçekleşmiştir. Siyer kaynaklarımızda birinci ve ikinci Akabe biatları olarak zikredilen bu uygulamalarda Hz. Peygamber Müslüman toplum ile biat akdi/sözleşme gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber’in fiili uygulamaları içerisinde kapsam ve gaye bakımından birbirinden farklı olan iki önemli biat sözleşmesi gerçekleştiği görülmektedir. Her ne kadar Hz. Peygamber’in hayatında –Rıdvan biatında olduğu gibi- farklı nedenlerden dolayı biat hadisesi yaşanmışsa da bu, “toplumsal sözleşme” ve teknik anlamda yöneticinin seçimini ifade eden “biat” türünden farklı oldukları için çalışmamızda onlara yer vermeyi gerekli görmedik.

Hz. Peygamber’in uygulamaları içinde konumuzla doğrudan ilgili olduğunu düşündüğümüz iki önemli biat türü incelememizin konusu olacaktır. Bunlar, Birinci ve İkinci Akabe Biatı olarak tarihe geçen biat sözleşmeleridir.

1.2.3.1. Birinci Akabe Biatı

Hz. Peygamber’in hayatında ve İslami tebliğin serüveni içinde akabe biatlarının tarihi öneme sahip olduğu bilinmektedir. Mekke toplumunun İslami çağrıya olumlu karşılık vermemeleri sonucunda Hz. Peygamber’in arayışlarını Mekke’nin dışına yönelttiği ve bu gaye ile Tâif’e gittiği, hac ve panayır mevsiminde Mekke’ye dışarıdan gelen insanlara tebliğ için ziyaretlerde bulunduğu bir sırada bir gurup Medinelinin İslam’ı kabul etmesiyle başlayan süreç bir yıl sonra Akabe’de ilk biat sözleşmesinin gerçekleşmesi ile sonuçlandı.

Medine’nin ileri gelen Evs ve Hazreç kabilelerine mensup olan 12 kişi’den oluşan topluluk Akabe denilen mevkide Hz. Peygamber’e biat etmişlerdi. Ubâde b. Sâmit’in ifadeleri ile olay şu şekilde gerçekleşmiştir:

⁸⁶ Buhârî, Hudud, 31.

“Birinci Akabede bulunanlardan biriydim. Biz birinci Akabe’de on iki kişiydik. Kadınların yaptığı biat⁸⁷ gibi biz de Hz. Peygamber’e biat ettik. Bu, savaş farz olmazdan önce gerçekleşmişti. Biz Resulullah’a; Allah’a hiç bir şeyi ortak koşturmak, çalmamak, zina etmemek, iftira etmemek, çocuklarımızı öldürmemek ve herhangi bir marufta ona isyan etmemek üzere biat ettik. Şayet biatınıza sadık kalırsanız sizin için cennet vardır. Eğer sözünüzden dönerseniz artık işiniz Allah’a kalmıştır; dilerse affeder dilerse azâb eder.”⁸⁸

Birinci Akabe Biati’nin metnini incelediğimizde sözleşmenin bir devlet başkanının seçiminden daha çok Allah’a ortak koşturmayı ifade eden İslam akidesini benimsemeyi içerdiğini görmekteyiz. Aynı zamanda bu düşüncüyü benimsemenin doğal sonucu olarak Allah’ın tüm emirlerine bağlı kalacakları ve yasaklarından kaçınacaklarına dair sözü de içerdiği görülmektedir. Sözleşme metninde bu duruma -zikri cüz iradeyi kül ilkesi gereğince- hırsızlık, zina ve iftira gibi ilk akla gelen yasaklı fiiller sembolik olarak zikredilerek işaret edilmiştir. Birinci Akabe Biati’nda geçen ifadeler dikkatle incelendiğinde Hz. Peygamber ile Medinelî Müslüman topluluk arasında Allah’ın bütün emir ve yasaklarını kapsayan bir bağlılık sözleşmesi gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Bu sözleşme bir sonraki yıl yapılacak biat sözleşmesinin ardından şekillenen İslam toplumunun temellerini oluşturmuştur. Zira yeni bir toplum ancak yeni temeller üzerine kurulabilir. İlâhî nitelikteki bu yeni düşünce sistemini kabullenmek; önce bu din açısından batıl hükmünde olan ve hiçbir geçerliliği olmayan geçmişten gelen tüm ön kabulleri reddetmeyi ardından Allah’tan başka ilah olmadığı gerçeğini kabullenmeyi gerektiriyordu. Bu sözleşme; hakikatin bilgisinin, davranışların ölçüsünün, tüm değerlerin refere edilmesi gereken kaynağın bu yeni din olduğu noktasında bir kabulü içeriyordu. Yeni bir hayat tasavvuru olarak İslam’ı düşüncesinin eksenine oturtan insanlara bu dinin gereklilikleri içinde öne çıkan bazı davranışlar zikredilerek kabul ettikleri düşüncenin hayatlarına, davranışlarına ve öteki ile ilişkilerine yansımaları istenen boyutları hatırlatılıyordu. Hz. Peygamber’in Birinci Akabe Biati’nda onlardan iman ve imanın gerektirdiği davranışlar üzerinden sözleşme gerçekleştirmiş olması sonradan ikincisi gerçekleştirilecek olan sözleşmenin ilk adımını oluşturmuştur.

⁸⁷ Birinci Akabe Biati İslam tarihinde kadınların biati olarak geçmektedir. Bunun nedeni ise daha sonra inen Mümtehine Sûresinin 12. âyeti ile anlaşılmıştır. Kısaca; burada kadınların biat konularının içinde savaş zikredilmemektedir. Birinci Akabe Biati’nda da savaş üzerine bir söz verme mevzu bahis olmadığı için bu kadınlar biati olarak adlandırılmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Muhammed Ebû Zehra. *Hâtemü’n-Nebiyyin*, Dâru’t-Türâs, Beyrut ts., I, 493.

⁸⁸ İbn Hişâm *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 433.

1.2.3.2. İkinci Akabe Biatı

Birinci Akabe Biatı'nın ardından Medine'ye dönen Müslümanlar bir yıl sonra toplumlarının daha geniş katılımını sağladıkları ikinci ve daha geniş tabanlı bir sözleşmeyi gerçekleştirmek üzere Hz. Peygamberle tekrar bir araya geldiler. İkinci Akabe Biatı olarak literatüre geçen bu sözleşmenin tarihte ilk İslam toplumunun inşasını hazırlayan toplumsal bir sözleşme niteliği taşıdığı söylenebilir.

Ensar'dan Cabir b. Abdillâh, Birinci Akabe Biatı sonrasında Medine'ye döndükten sonra kavimlerine Hz. Peygamber'i anlattıklarını ve onları İslam'a davet ettiklerini öyleki içinde Rasulüllah'tan söz edilmeyen hiçbir ev neredeyse kalmadığını⁸⁹ ifade etmektedir. Medine'de İslam'ın her eve girdiği diğer bir ifadeyle bu yeni din hakkında Medine toplumunda yeterli kamuoyunun oluştuğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra Medineli Müslümanlar İkinci Akabe Biatı için bir panayır mevsiminde Mekke'ye gelerek Hz. Peygamberle görüştüler.

Ka'b b. Malik şunları anlatmaktadır: "O gece kabilemizle beraber yattık. Gecenin üçte biri geçince Resulüllah ile görüşmek üzere kabilemizden ayrıldık. Kediler gibi sessizce yürüyorduk. Nihayet Akabe'deki dağ yolunda toplandık. Biz 73'ü erkek 2'si kadın 75 kişiydik."⁹⁰ "Hz. Peygamberi bekliyorduk. Hz. Peygamber amcası Abbas'la birlikte geldi... O, yeğenini ilgilendiren bu önemli toplantıda hazır bulunup ona yardımcı olmak istemişti. Hz. Peygamber oturdu. İlk söze başlayan Hz. Abbas oldu. O şunları söyledi:

"Ey Hazreç kabilesi! Muhammed'in bizim hangi hanemizden olduğunu biliyorsunuz. Biz onu şimdiye kadar kavmimizden –ona kötülük düşünenlerin şerrinden- koruduk. O, burada izzet sahibidir ve himaye görmektedir. Size kavuşmak için Mekke'yi terk etmek istiyor. Verdiğiniz sözü yerine getirebileceğinize ve onu himaye edebileceğinize inanıyorsanız mesuliyetlerinizi üzerinize alınız. Yok, eğer ona inanıp sonrada size geldikten sonra onu yüzüstü bırakıp düşmanlarına teslim ederseniz onu şimdiden bırakın. Çünkü o kendi memleketinde zaten himaye edilmektedir."

Ensar: "Senin söylediklerini dinledik." Sonra Resulüllah'a yönelerek; "Sen anlat ya Resulüllah, kendin için ve Rabbin için istediğin sözü al" dediler. Resulüllah Kur'an okuyup İslâm'a teşvik ve rağbet ettikten sonra şöyle cevap verdi: *Kadınlarınızı ve çocuklarınızı kendisinden koruduğunuz şeylerden beni koruyacağınıza söz veriyor musunuz?*

⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* , I-II, 430, 437.

⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* , I-II, 441-443.

Berâ b. Marur onun üzerine biatlaşmak için elini uzattı ve dedi ki: "Evet ya Resulüllah, seninle biatlaşıyoruz. Biz vallahi harb ehliyiz ve silah sahipleriyiz. Bunlar ecdadımızdan bize miras kalmıştır."

Berâ, Resulüllah ile konuşmasını bitirmeden Ebû Heysem b. Tayyihan sözün arasına girdi ve şöyle dedi: "Ya Resulüllah, bizimle bazı adamlar (Yahudiler) arasında sözleşmeler/bağlar vardır. Biz o sözleşmeleri feshedeceğiz. Eğer bunu yaparsak sonra Allah seni galib kılsa kavmine dönmeyi ve bizi terk etmeyi düşünür müsün?" Bunun üzerine Resulüllah tebessüm etti ve sonra şöyle dedi:

Hayır. Bilâkis, kanınız kanımdır. Ben sizdenim siz de bendensiniz. Düşmanlarınızla savaşır barış yaptıklarınızla barış yaparım.

Onlar Resulüllah'a biat için toplandığında Abbas b. Ubâde araya girerek şöyle dedi:

"Ey Hazreç topluluğu, hangi hususlarda bu zata biat ettiğinizi biliyor musunuz?" Onlar da, "Evet" dediler. Sonra Abbas b. Ubâde; "Şu halde siz, siyahı ve beyazı ile bütün insanlarla savaşı göze almak üzere ona biat ediyorsunuz. Eğer siz mallarınızın telef olduğunu ve büyüklerinizin öldürüldüğünü görünce, onu düşmanlarınızın eline bırakmayı düşünüyorsanız, biliniz ki vallahi bu sizin için dünya ve ahirette yüz karasıdır. Böyle yapacaksanız onu şimdiden terk ediniz. Şayet mallarınızın tamamen yok olması ve ileri gelenlerinizin öldürülmesine rağmen taahhütlerinizi (sözleşmenin gereğini) yerine getirmeyi kabul ediyorsanız, o zaman onu alıp götürünüz. Allah'a yemin ederim ki, dünya ve Ahiret için hayırlı olan da budur." dedi.

Ensar cevaben dediler ki "Mallarımız telef olması, eşrafımız öldürülmesi pahasına biz onu muhakkak ki alıp götüreceğiz." Sonra da Resulüllah'a yönelerek "Ey Allah'ın Resülü! Biz bunları yerine getirdiğimiz takdirde karşılığında bize ne var?" dediler. Resulüllah: "*Cennet var*" dedi.

Ve onlar ellerini ona uzattılar. Resulüllah da elini uzattı. Şöyle diyerek biat ettiler: "Darda ve ferahta, sevinçte ve kederde, dinleme ve itaat etme üzerinde, nerede olursa olsun hakkı söyleyeceğimize, Allah yolunda hiç bir kınayıcının kınamasından korkmayacağımıza dair biat ediyoruz."⁹¹

Görüldüğü üzere Birinci Akabe Biatı'nda sözleşmenin konusu olan inanç ve dini mükellefiyetlerle ilgili konular İkinci Akabe Biatında söz konusu olmamıştır. İkinci Akabe Biatı'nda sözleşme, Hz. Peygamber'i ve getirdiği hak dini kendi canlarını, evlatlarını, mallarını ve eşlerini korudukları gibi korumayı, O'na darda ve bollukta hiçbir kınayıcının

⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, 441-446. Ebû Zehra, *Hatemü'n-Nebiyyin*, I, 638-641.

kınamasına aldırmaksızın işitip itaat etmeyi, uğrunda gerekirse “siyaha ve kızıla” yani bütün dünyaya karşı savaşmayı içermekteydi.

İkinci Akabe Biatı’nı bir tür toplumsal sözleşme olarak tanımlamamıza imkan veren en önemli hadise Ebû Heysem b. Tayyihan ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalogdur. Ebû Heysem’in “Ey Allah’ın Resulü! Bizimle bazı adamlar (Yahudiler) arasında sözleşmeler/bağlar vardır. Biz o sözleşmeleri feshedeceğiz” sözü Medineli Müslümanlarla kavimleri arasında kadim bir –toplumsal- sözleşme olduğunu, ancak söz konusu sözleşmeyi feshettiklerini ve bunun yerine Hz. Peygamberle yeni bir toplumsal sözleşme gerçekleştirdiklerini düşündürmektedir.

O halde Medineli Müslümanlar İkinci Akabe Biatı sırasında yeni bir toplumun inşasını doğuracak yepyeni bir toplumsal sözleşmeye taraf olduklarının bilincindeydiler. Sözleşmeyle ilgili tüm detayları Hz. Peygamber’e sormalarından bu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Heysem kadim sözleşmelerini feshederek Hz. Peygamberle yeni bir sözleşme imzalamanın muhtemel risklerini izale etmek için şu soruyu sormaktadır. “Eğer bunu yaparsak sonra Allah seni galib kılsa kavmine dönmeyi ve bizi terk etmeyi düşünür müsün?” Ebû Heysem’in bu sorusunu Hz. Peygamber’in *Hayır. Bilâkis, kanınız kanımdır. Ben sizdenim siz de bendensiniz. Düşmanlarınızla savaşır barış yaptıklarınızla barış yaparım* şeklinde cevaplandırması toplumsal sözleşmenin diğer tarafı olarak Hz. Peygamber’in de bu sözleşmeye kanını ve canını ortaya koyarak katıldığına işaret etmektedir.

Biatlaşma/toplumsal sözleşme gerçekleştirildikten sonra Hz. Peygamber’in Evs ve Hazreç kabilelerinden on iki delegenin (nakîb) seçilmesini istemesi ve onlara *Siz, kavminizin kefillerisiniz. Havarilerin İsa b. Meryem için kefillikleri gibi. Ben de, kavminin üzerine kefilim*⁹² demesi sözleşmenin sorumluluklarını yerine getirme noktasında taraflardan delegelerin seçildiğini göstermektedir.

1.2.4. Sahabe Uygulamalarında Biat

İslam devlet başkanının seçimi anlamına gelen biat kavramının gerek söz gerek uygulama olarak sahabenin icmâi içerisinde de yer aldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber’in vefatının ardından dünya işlerini din ile idare etme noktasında O’na vekalet etmek üzere

⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I-II, 443; Ebû Zehra. *Hatemu’n-Nebiyyin*, I, 641.

gelen bütün râşid halîfelerin sahabe toplumu tarafından seçimi biat akdi ile gerçekleşmiştir. Râşid halîfelerin seçim işlemi sırasında biat kavramı sahabe toplumu tarafından da kullanılmıştır. Biz sadece bunlardan birini zikretmeyi yeterli görüyoruz. Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçimi sırasında Hz. Ömer'in kullandığı ifade şöyledir: "Ebû Bekir, uzat elini ki sana biat edeyim."⁹³

Sahabenin siyasal erki en üst düzeyde temsil etmek üzere devlet başkanlığı görevini verdiği halife toplumun kendisine gönül rızası ile sunduğu biat işleminin gerçekleşmesinden sonra hilâfet yetkilerine resmen sahip olabilmıştır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından Sakîfe toplantısında gerçekleşen istişareler sonunda, önce istişareye katılan sahabenin ileri gelenleri/ehlü'l-hal ve'l-akd, ardından sahabe toplumu Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.⁹⁴

Sahabenin biat uygulamasını tüm detayları ile birlikte tezimizin esas konusunu oluşturan "Hulefâ-i Râşidînin Halife Seçilme Şekilleri" başlığı altında ikinci bölümde ele almaya çalışacağız.

1.2.5. Toplumsal Sözleşme Olarak Biat

İnsanoğlu fitratı gereği bir arada yaşamak mecburiyetindedir. Sahip olduğu organik ihtiyaçlar ve içgüdüler onu bu ihtiyaçların tatmini için tüketime yöneltmektedir. İnsanın giyimden beslenmeye, ısınmadan barınmaya, eğitimden sağlığa, güvenlikten ulaşımaya bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı açıktır. İhtiyaç duyulan alanlarda mal ve hizmetlerin üretilmesi için gerekli organizasyonun yapıldığı bir toplumsal düzene ihtiyaç duymaktadır. Bu özelliğinden dolayı insanoğlu ilk insandan beri muhakkak hem cinsi ile dayanışma içerisinde olduğu bir toplum içinde yaşamak durumunda kalmıştır.

İnsanoğlunun toplumsal bir düzen içinde yaşamak durumunda olması kaçınılmaz olarak toplumun diğer bireyleri ile ilişkilerini düzenleyecek bir düzene ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

İbn Haldun, insanın toplumsal bir varlık olduğundan ve bu özelliği dolayısıyla toplum içinde yaşama zorunluluğundan bahsetmiştir. Karşılaştığı ihtiyaçları yalnız başına

⁹³ İbn İshak *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, s. 718; Buhârî, Hudûd, 31.

⁹⁴ Celâdu'd-Dîn Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Mektebetü'l-Eser, İstanbul ts., 69.

giderebilmekten, varlığını kendi gücü ile devam ettirebilmekten uzak olan insan için toplum hayatı bir zorunluluktur. Bu bağlamda İbn Haldun şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“İnsanın toplumsal bir düzen içinde yaşaması zaruridir. Filozoflar bu hususu ‘insan, tabiatı icabı medenidir’ sözüyle ifade etmişlerdir... Yüce Allah insanı yaratmış ve onu, beslenmeksizin yaşaması ve hayatta kalabilmesi imkansız bir surete sokmuş, insana ihtiyaç duyduğu beslenme kaynaklarını elde etme imkan ve kabiliyetlerini bahşetmiş, ona fitratına uygun yaşamanın yollarını göstermiştir. Ancak insan teki ihtiyaç duyduğu beslenme kaynaklarını tek başına elde etme gücüne sahip değildir. Hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan besin kaynaklarının az bir bölümünü dahi tek başına kendisi temin edemez. Örneğin temin edilmesi kaçınılmaz olan gıda maddesi ekmekten bir günlük üretecek miktarda bir avuç buğdayı ele alacak olsak bu bile öğütme, hamurunu yapma ve pişirme gibi birçok zahmetli işten sonra meydana gelir. Bu üç aşamanın her birinde işleri yapabilmek için bir takım alet ve edevata muhtaç olur. Bu işler ise demirci, marangoz ve çömlekçi gibi çeşitli sanat erbabı olmadan meydana gelmez... Bütün bunların deruhte edilmesine bir tek insanın kudreti yeterli gelmez. O halde hemcinsinden olan birçok kudretler bir araya toplanmalıdır ki, hem kendisinin hem de başkalarının ihtiyaçları karşılanmış olsun... Şu halde insan türü için ictimâî yaşam zaruridir.”⁹⁵

“Toplumsal yaşam için insanlar kaçınılmaz olarak bir araya gelince onları birbirlerine saldırmaktan (hak ihlallerinden) koruyacak bir vâzı (düzen koyucu) muhakkak ihtiyaç olacaktır. Çünkü saldırmak ve haksızlık insanların hayvani tabiatlarında mevcuttur... Şu halde insanların yekdiğerine karşı haddini aşmasını engelleyecek başka bir şeye behemehal ihtiyaç vardır. Söz konusu şey kendilerinin dışında bir canlı olamaz. Çünkü hayvanların tümü idrak ve ilham itibarıyla insanlardan eksiktir. O halde söz konusu vâzı (kanun koyucu) insanlardan biri olacaktır. Fakat bu vâzı’nın diğer insanlar üzerinde bir galebesi, sultanı, kâhir eli ve üstün bir hâkimiyeti olacaktır. Böyle olmalıdır ki, kimse diğerine zarar veremesin, hak ihlali yapamasın... Bu sebeple açıkça anlaşılmaktadır ki, hükümdarlık/hükümet etme insan için tabii özelliiktir.”⁹⁶

İnsanın toplumsal yaşama zorunluluğu birlikte yaşadığı insanlarla ilişkilerini düzenleyecek ortak bir sözleşmeyi zorunlu kılmaktadır. İslam bir arada yaşamanın getirdiği toplumsal ilişkileri düzenleyici hükümler getirirken bu hükümleri uygulayacak icrâ erkinin, hükümet organının yürütme sorumluluğunu üstlenebilmesini toplumun rızası ile gerçekleşecek bir sözleşmeye bağlamıştır. İslam siyasi literatüründe biat kavramında ifadesini bulan bu sözleşme devlet anlayışının temelini oluşturmaktadır.

⁹⁵ Ebû Zeyd Abdurrahman bin Muhammed b. Haldun el-Hadramî, *el-Mukaddime* (thk. Abdurrahman b. Şeddâdî), Dâru’l-Beyzâ, Mağrip 2005, IV, 263.

⁹⁶ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, I, 69.

İbn Haldun, İslam'da devlet anlayışının temelini oluşturan “biat” kavramı üzerinde önemle durmuştur. O'na göre bu kavram toplum sözleşmesi kuramının temelini oluşturur. Biat, itaat etmeye söz vermekten ibarettir. Bir emire biat eden kimse kendisinin ve bütün Müslümanların işlerini ve idaresini ona teslim edip, bu gibi hususlarda onunla çekişmeyeceğine ve her türlü emirlerine itaat edeceğine söz vermiş olmaktadır. İbn Haldun bu durumu alışverişte satan ve satın alan tarafların iradelerinin örtüşmesine benzetmekte ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Toplum herhangi bir yöneticiye biat ettiğinde, ona idareyi teslim etmek üzere anlaştığında bu sözleşmeyi te'kid etmek maksadıyla tıpkı alışveriş eyleminde olduğu gibi biat ettiği kişinin elini tutardı. Bu işlem bundan dolayı biat olarak isimlendirilmiştir.”⁹⁷

Görüldüğü üzere İbn Haldun “biat” kavramına yönetici ile yönetilen arasında yapılmış bir tür sözleşme anlamı yüklemektedir. Bir toplumun aralarındaki ilişkileri düzenlemek üzere belli kurallar/hukuk üzerinde anlaşmış olması ve söz konusu hukuku icra etmesi için içlerinden birine idâre yetkisini vermiş olması (biat) toplumun bireyleri arasında cârî hukuk sistemi ve bunun uygulayıcısı üzerinde gerçekleşen bir tür toplumsal sözleşmeye işaret etmektedir.

İslam'ın mükellef kıldığı yükümlülükler içerisinde Müslüman toplumun bireysel olarak yerine getirebileceği yükümlülükler olduğu gibi ancak bir kamu otoritesi ile yerine getirilebilecek olan yükümlülükler de vardır. Bu yükümlülükleri beyan eden ayetlerden bazıları şöyledir:

Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır⁹⁸

Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin..., ...İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın...” “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁹⁹

⁹⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, IV, 263.

⁹⁸ Nisa, 4/135.

⁹⁹ Maide, 5/1, 2, 8.

Bu ve benzeri emanete riâyet etmeyi, adaletle hükmetmeyi, hadleri ve cezaları uygulamayı emreden birçok ayette Yüce Allah'ın Müslüman toplumu doğrudan muhatap aldığı ve teklifi onlara yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda dini ikame etme ve gerekliliklerini yerine getirmekle mükellef olanın Müslüman toplum olduğu anlaşılmaktadır. O halde dini emirleri yerine getirmekle yükümlü olan kim ise emirleri uygulama/icrayı kimin gerçekleştireceğine de onun yani toplumun kendisinin karar vermesi gerektiği düşünülmektedir.

İslam toplumu gerek kendi içinde gerekse başka toplumlarla ilişkilerinde sosyal, siyasi, iktisadi kısaca muâmelâta dair yükümlülüklerini yerine getirebileceği düzenlemeyi yapması için kendisi adına yetkin bir kamu otoritesine ihtiyaç duymaktadır. Toplumun kendi kendisini doğrudan yönetmesi imkansız olduğu için, bunu kendisi adına deruhte edecek bir kamu idaresi aracılığıyla gerçekleştirecektir. Tam da bu noktada biat, toplumun İslami hukuk çerçevesinde ilişkilerini düzenlemesi için yetki devri anlamına gelmektedir. Toplum, içlerinden yönetime talip olan kişilerle biat sözleşmesi çerçevesinde bu yetki devrini tam bir rıza içinde gerçekleştirir.

Bu bağlamda İslam siyaset hukukçusu Muhammed Musa şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Yöneticiyi belirleme yetkisi Müslüman topluma aittir. Çünkü halîfe Allah'ın ve elçisinin vazettiği kurallara göre din ve toplumun işlerinin idaresi noktasında topluma vekâlet etmektedir. Bundan dolayı halîfe yetkisini toplumdan almaktadır. Toplumun yöneticisini seçme hakkı olduğu gibi hukukun dışına çıktığında ona nasihat etme ve onu düzeltme hakkına sahiptir. Bunun da ötesinde azletme/görevden almayı gerektirecek bir durum söz konusu olduğunda onu -işlerini yürütmesi için seçtiği makamdan-azletme hakkına da sahiptir. O halde otoritenin kaynağı vekili seçen topluma aittir, topluma niyâbet eden vekile ait değildir.”¹⁰⁰ “İslam toplumunun dini emirlere muhatap kılınması söz konusu emirleri uygulayıcı otoritenin de kaynağı olduğu anlamına gelmektedir. İslam toplumu ile hâkim/yönetici arasındaki ilişki bir tür “toplum sözleşmesi” ile gerçekleşir. Müslümanlar bu sözleşmeyi “mübâyea” olarak isimlendirmişlerdir.”¹⁰¹

es-Siyasetü's-ş-şeriyye eserinin sahibi Abdulvehhab Hallaf biat konusunda şu değerlendirmeleri yapmaktadır.

“İslami hükümette en üst düzeyde başkanlığı temsil eden kişinin konumu anayasal meşru her hangi bir hükümet içinde devlet başkanın konumu ile aynıdır. Çünkü halife yetkisini ehlü'l hal ve'l-akd ile temsil edilen ümmetten

¹⁰⁰ Muhammed Y. Musa, *Nizâmü'l-Hükûm fî'l-İslâm* (thk. Hüseyin Y. Musa), Dâru'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire ts., s. 100.

¹⁰¹ Muhammed Y. Musa, *Nizâmü'l-Hükûm...*, s. 103.

almakta, bu görevde kalması da kendisine güvenmelerine (güvenoyu vermelerine) dayanmakta ve onların maslahatlarını gözetmesine bağlı olmaktadır. Bundan dolayı İslam bilginleri gereklilik oluştuğunda ümmetin halîfeyi azletme hakkına sahip olduğu görüşünde birleşmişlerdir. İslam bilginleri bu durumu, hukuka uygun olarak işlerini yönetmesi maksadıyla halîfeye yönetim sorumluluğunu veren ümmet olduğu için hukukun dışına çıkması (sözleşmeyi ihlal etmesi) durumunda halîfeyi azletme yetkisine de ümmetin sahip olması ile gerekçelendirmişlerdir. Nitekim hilâfet görevini ilk üstlenen Ebû Bekir hutbesinin başında “Sizin en hayırlınız olmadığım halde size emir ve halîfe olarak görevlendirildim. Beni hak ve hakikat üzere görürseniz bana yardımcı olunuz. Batılda ve yanlışta görürseniz doğrultunuz”, “Aranızda Allah’a itaat ettiğim sürece bana itaat ediniz. Allah’a isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez” demiştir. Hz. Ömer, Osman ve Ali’den de ümmetin otoritesinin üzerlerinde olduğuna inandıkları ve onun karşısında sorumlu olduklarının bilincinde olduklarına dair benzer hutbeler rivâyet edilmiştir.”¹⁰²

Arapça bir kelime olan biatın satma ve satın alma anlamına geldiğini belirtmiştik. Satmanın ise tek taraflı olamayacağı düşünüldüğünde bunun karşılıklı yapılan bir eylemi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Biat, tıpkı alış veriş eyleminde karşılıklı iki tarafın varlığını ifade ettiği gibi yönetici ve yönetilen taraflar arasında da karşılıklı yapılmış bir sözleşmeye işaret etmektedir. Alış verişte her iki tarafın rızasının esas olduğu düşünüldüğünde biat sözleşmesinde de yönetilen/toplum ile yöneten arasında tam bir rıza söz konusu olmalıdır. Bundan dolayı biat, toplumun ortak sözleşmesine/benimsediği hukuk sistemine uygun olarak işlerini düzenlemesi ve yönetmesi için içlerinden birine yönetim yetkisini tam bir rıza ile devretmesi anlamına gelmektedir.

İslam siyaset düşüncesi alanında eserleri ile tanınan Muhammed Rayyis “Siyasal Sözleşme ve Meseleleri” başlığı altında biat hakkında şu görüşleri serdetmektedir:

“İslam fırkalarının, müçtehitlerin tümü –Şia hariç- imâmetin belirlenmesinin yolunun nass ya da tayîn ile değil seçim ile olması gerektiği noktasında ittifak etmişlerdir... İslam bilginleri buna “imâmet sözleşmedir” demişlerdir. Tabî ki sözleşmenin onların literatüründe özel bir anlamı, ortak mahiyeti vardır. Ayrıca her sözleşmenin konusu, rükünleri, hükümleri ve şartları vardır.”¹⁰³

İmâmet sözleşmesinin İslam toplumunun rızasına bağlı olması imamın yönetim yetkisini topluma dayandırması anlamına gelmektedir. Zira biat imâm ile toplum arasında yapılan bir sözleşmedir. Devlet başkanının işlerini yönetim konusunda topluma vekalet etmesi anlamına gelen Jean Jacques Rousseau’nun “toplum sözleşmesi” teorisini, İslam düşünürlerinin yüzyıllar öncesinden formüle ettikleri anlaşılmaktadır.

¹⁰² Abdu'l-Vehhâb Hallâf, *es-Siyâsetü's-Şerîyye*, Matbaatü's-Selefiyye ve Mektebetühâ, Kahire ts., s. 58.

¹⁰³ Ziyâeddin M. Rayyis, *Nazariyyâtü's-siyâsi...*, s. 212.

İslam düşünürlerinin Rousseau'dan yüzyıllar önce biatı halîfenin seçimi için zorunlu bir akit/sözleşme olarak görmüş olmaları, halîfenin topluma vekâleten ve ondan aldığı yetki ile yürütme erkinin başında bulunduğu gerçeğine işaret etmiş olmaları İslam siyaset düşüncesinin ulaştığı düşünsel derinliği ortaya koymaktadır.

Muhammed Esed ...*sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz*¹⁰⁴ âyeti bağlamında kendisine itaatin gerekli olduğu yöneticinin toplumun iradesi ile seçilmiş olma şartına bağlı olduğunu ileri sürerek şu değerlendirmeleri yapmaktadır. “İslam şeriatının hedeflerini gerçekleştirebilmesi için devlet başkanının seçimle başa gelmesi zorunludur. Seçim dışında herhangi bir yolla hakimiyeti elde etmesi halinde, halk için itaat etmek görevi kalmaz; isterse bunu isteyen Müslüman biri olsun. Çünkü böyle bir yolla hakimiyeti elde etmek, Müslüman topluluğun dışında kalan bir güç kanalıyla onları egemenlik altına alma şekillerinden birisi olmaktan başka bir şey değildir.”¹⁰⁵

Bağdadî, ehl-i sünnet, Mutezile ve Harici âlimlerinden oluşan ülemanın çoğunluğunun, imamın belirlenmesinin yolunun ümmetin seçimi ile olması gerektiği görüşünde olduklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶

İslam siyaset bilginlerinden Zâfir Kâsimî de “biatı” daha sipesifik anlamıyla ele alarak toplumsal sözleşme yerine “siyasi sözleşme” olarak tanımlamanın daha uygun olacağı görüşündedir. Kâsimî’yi diğerlerinden ayıran bu önemli tespitin nedeni, Müslüman olmayan ancak İslam toplumunun tabii unsurlarından olan gayri Müslimlerle yapılan sözleşmelerin biat kavramının dışında başka kavramlarla ifade edilmiş olması olabilir. Tuncay Başoğlu’nun ifade ettiği gibi, biat kelimesinde dikkati çeken önemli nokta yalnız Müslümanlar arası yapılan bir söz verme veya sözleşme için kullanılması, gayri Müslimlerle ilgili yapılan bağlılık sözleşmelerinin başka isimlerle (ahd, zimmet akdi gibi) anılmasıdır.¹⁰⁷

Bundan dolayı Kâsimî’ye göre biat toplumsal bir sözleşmeden daha dar anlamda siyasi bir sözleşmeyi ifade etmektedir. Kâsimî şöyle söylemektedir: “Siyasi literatürde biat;

¹⁰⁴ Nisa, 4/59.

¹⁰⁵ Muhammed Esed, *İslam’da Yönetim Biçimi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Yöneliş Yay., İstanbul 1995, s. 93.

¹⁰⁶ Ebû Mansûr Abdu’l-Kâhir et-Temîmî el-Bağdadî, *Usûlü’l-Din*, Matbaatü’l-Devle, İstanbul 1928, s. 279.

¹⁰⁷ Tuncay Başoğlu, “Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, s. 82.

-raşid halîfeler örneğinde olduğu gibi- iki taraflı bir sözleşmedir. Bu sözleşmede halîfe bir tarafı ümmet diğer tarafı oluşturur.”¹⁰⁸

Ebû Fâris, toplum ile devlet başkanı arasında yapılan biat sözleşmesinin her iki tarafa bir takım haklar verdiğini ve görevler yüklediğini¹⁰⁹ ifade etmektedir. Halkın biat ederken dile getirdiği ve sözleşme metni içinde esaslı unsur olarak yer alan “Allah’ın kitabı ve Resulünün sünneti üzerine sana biat ediyorum” ifadesi, toplumun her hangi bir ferdinin deruhte edebileceği devlet başkanlığı görevini yürütme noktasında seni vekil olarak seçiyorum anlamına gelmektedir. Devlet başkanlığı görevini sözleşmeye bağlı kalarak yürüttüğü sürece vekâleti veren toplum yöneticisine itaat edecektir. O halde biat halîfe ile kendisini seçen toplum arasında devlet başkanlığı görevini yürütmesi için yapılmış bir vekâlet sözleşmesidir. Bu sözleşme ile birlikte toplum, kendisinin belirlediği sınırlar içinde kendisi adına vekîline tasarrufta bulunma yetkisi vermiş olmaktadır.

Biat sözleşmesinin bağlamına dikkatle bakıldığında sözleşmede esas unsurun biat eden halk olduğu görülür. Zira halk olmasa yönetim erkine ihtiyaç olmayacak, yönetim erkine ihtiyaç olmasa devlet başkanı seçimine gerek duyulmayacaktır. Dolayısıyla biat akdinde iradesi/beyanı belirleyici olan kabul’ tarafı devlet başkanı değil, halktır. Buna bağlı olarak biatın dikkati câlib olan en önemli özelliklerinden birisinin şartlı ve sınırlı bir sözleşme olmasıdır. Şayet sözleşmenin asil üyesi halk, vekilin belirlenmiş olan şartlara bağlı kaldığını görür ve sözleşmeyi sürdürmenin kendi maslahatları açısından uygun olduğunu düşünürse vekîli/yöneticiyi görevinde tutar. Aksi taktirde onu azleder. Bütün bunlardan biat sözleşmesi ile devlet başkanına sadece topluma vekâlet görevi verildiği anlaşılmaktadır.

1.2.6. Devlet Başkanının Seçim Sözleşmesi Olarak Biat

Hz. Peygamber’in ve sahabilerin uygulamalarından anlaşıldığına göre İslam siyaset düşüncesinde biat, devlet başkanının seçilmesinin tek yoludur. Her hangi bir kişinin devlet başkanlığı görevini üstlenebilmesinin ancak İslam toplumunun serbest iradesiyle sunacağı biat sözleşmesi ile mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁸ Zâfir el-Kâsimî, *Nizâmü’l-Hükm fi’ş-Şerîati ve’t-Târîhi’l-İslâmiyyi*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1985, I, 273.

¹⁰⁹ Ebû Fâris, *en-Nizâmu’s-Siyâsi...*, s. 309.

Bundan dolayı biat kavramının bir başka kullanımı halîfenin belirleniş yolu, seçimi ya da hilâfet yetkisinin elde edilmesi (subutu) anlamındadır.¹¹⁰

Toplumsal sözleşme niteliği taşıyan biatın, yönetime aday olmuş olan halîfe ve ona hiçbir baskı altında kalmaksızın gönül rızasıyla yönetme yetkisini devreden toplum olmak üzere iki tarafı ve bir de biat/sözleşme metni olmak üzere üçüncü unsuru vardır.

İslam’da devlet başkanının seçim işlemine biat denilmesinin nedeni yönetici ve yönetilen taraflar arasında -alma ve satma işlemine olduğu gibi- karşılıklı rıza ile gerçekleşen bir sözleşmeyi içeriyor olmasıdır. Adeta devlet başkanını belirleme akdinin taraflarından biri olan toplum yönetme hakkını öbürüne devretmek, diğeri de (devlet başkanı) hukuka riayet ederek bunun karşılığını ödemek suretiyle anlamışlardır.¹¹¹ Bu açıdan bakıldığında biat: din ve dünya işlerinin idaresi noktasında hilâfet görevini yerine getirmesi için Müslüman toplum ile devlet başkanı arasında seçim işlemini içeren bir sözleşme¹¹² olarak tarif edilebilir.

Hız. Peygamber’e yapılan biat ile sair zamanlarda her hangi bir yöneticiye yapılan biat arasındaki önemli bir fark vardır. Hız. Peygamber’e biat edilen konularda iştirme ve şartsız itaat gereklidir. Zira onun tayini bizatihi Allah tarafından gerçekleşmiş ve yine Yüce Allah tarafından hatadan korunmuştur. Hız. Peygamber, kendisinden sonra İslam toplumunu yönetmek üzere neden bir halîfe belirlemediğini beyan ettiği dikkati câlip bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır. “İnsanlar Hız. Peygamber’e “bize bir halîfe bırakmayacak mısınız?” diye sordular. O şöyle buyurdu: *Şayet bir halîfe bırakırsam ona isyan ettiğinizde size –Allah’ın- azabı iner.*¹¹³ Bu hadisten halîfe seçiminin dini bir nassa bağlı olarak belirlenmediği aksine toplumun iradesine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hız. Peygamber “isyan edildiğinde Allah’ın azabının ineceği” bir halîfe bırakmadığına göre toplumun seçimi ile göreve gelen halîfenin yetkileri sözleşme metni ile sınırlı demektir. Bundan dolayı Hız. Peygamber’in dışındaki bütün yöneticilere biat, hukuku icra etmesi, adaleti temin etmesi ve insanların maslahatlarını gözetmesi koşulu ile gerçekleşen şartlı bir

¹¹⁰ Tuncay Başoğlu, “Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, s. 83.

¹¹¹ Cengiz Kallek, “Biat” *DİA*, VI. 121.

¹¹² Mahmud Hamdi Zakzuk, *Mevsûatü’l-İslâmiyyeti’l-Âmme*, “Biat”, Kahire 2001, s. 314.

¹¹³ Suyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, s. 7; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Atîki el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr* (thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullah), Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine 1995, VII, 299.

biattır. O halde Peygambere itaat üzere biat, diğer yöneticilere ise Allah'ın emirlerine uygun yönettikleri sürece itaat üzere biat söz konusudur.

Saâdet asrı uygulamalarına bakıldığında yöneticiyi seçme yetkisine sahip olan toplumun bu yetkisini devlet başkanını doğrudan kendisinin seçmesi veya yetkisini temsilcilerine (ehlü'l-hal ve'l-akd) devrederek onlar aracılığıyla dolaylı olarak seçmesi şeklinde kullandığı görülmektedir. Her halükârda esas olan, yöneticiyi seçme hakkına sahip olan halkın iradesinin doğrudan ya da dolaylı olarak yansımasını temin edecek bir formülasyonun ortaya konulmasıdır.

el-Ahkâmü's-Sultâniyye eserinin müellifi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Ehlü'l-hal ve'l-akd halife seçimi için bir araya gelerek, imâmete aday olanların ehil olup olmadıklarına ilişkin şartları değerlendirirler ve içlerinden en faziletli olanları, şartları en çok haiz olanları biat edilmesi için önerirler. Şayet adaylardan her hangi birisinin halife olması konusunda bir görüş ortaya çıkarsa bunu ona arz ederler. Aday bu öneriye icabet ederse ona biat ederler. Ehlü'l hal ve'l-akdin biat etmesi ile halife seçimi gerçekleşmiş olur. Bütün toplumun da ona biat etmesi, itaat sözleşmesini gerçekleştirmesi gerekir”¹¹⁴

İslam toplumunun devlet başkanını seçme işlemini bu şekilde temsilcileri aracılığıyla yapabileceğine delil olarak Hz. Peygamber'in İkinci Akabe Biatı'ndaki uygulaması gösterilmektedir.

Hz. Peygamber'in İkinci Akabe Biatında Medine nüfusunun % 10'unu bile oluşturmayan az sayıda Müslüman'dan biat almış olması, hatta söz konusu biat sırasında hazır bulunan 75 kişinin içinden 12 kişinin öne çıkmasını isteyerek kabilelerini temsilen öncelikle bu 12 kişi ile biat akdini gerçekleştirmiş olması, İslam toplumunun temsilcileri aracılığıyla dolaylı olarak da biat akdini gerçekleştirebileceği görüşünün çıkmasına neden olmuştur.

Bir diğer delil ise sahabe icmâını oluşturan uygulamadır. Bilindiği gibi Hz. Ömer'e yönelik gerçekleştirilen suikast girişiminin ardından sahabe toplumu Hz. Ömer'den kendisinden sonra bir halife bırakmasını talep etmişti. Hz. Ömer de halife seçimini gerçekleştirecek altı kişiden oluşan bir komisyon görevlendirmişti.¹¹⁵ Sahabenin sükût

¹¹⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 24.

¹¹⁵ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî ez-Zühri. *et-et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (thk. Ali M. Ömer) Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, III, 57, 58; Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali et-Teymî, *el-Hülefâü'l-Erbea* (thk. Kerem Hilmi Ferat Ebû Sîrî), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1999, s. 152.

etmesi şura meclisi içinden devlet başkanlığına aday olacak kişilerin sınırlandırılabileceğine dair delil olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi Abdurrahman b. Avf komisyon içinde halîfe seçimi için istişareler devam ederken bir taraftan da Medine halkının görüşünü alıyor, toplumun tercihinin kimden yana olduğu noktasında kamuoyu yoklamaları yapıyordu.

İslam toplumunun serbest iradesi ile yapılan seçimlerle belirlenmiş olan şurâ meclisi üyelerinin aday adayları içinden hilâfet için gerekli şartları haiz olanları seçmeleri ve adayları toplumun seçimine sunmaları, toplumun da bu adayları seçmesi şeklinde iki türlü bir seçim sistemi ya da referandum yolu ile adayları kendisinin seçmesi şeklinde doğrudan seçim sistemi ile gerçekleştirilebilir.

Devlet başkanının seçimi için gerekli olan biatı yönetme sorumluluğunu üstlenmek üzere aday olmuş olan halîfenin bizatihi kendisi alması esastır. Fakat merkeze uzak olan bölgelerde yaşayan insanlar biatlarını vekilleri aracılığı ile de verebilirler. Nitekim Dımâd b. Sa'lebe, kabilesi Ezd-i Şenue adına Hz. Peygamber'e biat vermiştir.¹¹⁶

O halde ister doğrudan ister dolaylı seçim sistemi ile seçilsin devlet başkanının seçimi tamamıyla toplumun karar vereceği bir durumdur. Zira halîfenin seçimi anlamına gelen biatla ilgili nasslara bakıldığında hitâbın Müslümanların tümüne yönelik olduğu görülmektedir.

Örneğin; *İtaatten elini çeken kimse kıyamet günü Allah'a geçerli bir mazereti olmaksızın kavuşmuş olur. Kim boynunda biat olmaksızın ölürse cahiliye ölümü ile ölmüş olur*¹¹⁷ hadisi her bir müslümanın seçim süreçlerine katılmasını teşvik eden önemli bir nassdır.

Sahabenin Hz. Ömer'e gelerek kendisinden bir halîfe seçmelerini istediğinde o şöyle söylemiştir. “Şayet birisini halîfe önerecek olursam benden daha hayırlı olanın -Ebû Bekir- yaptığını yapmış olurum, şayet –bu konuyu- size bırakırsam yine benden daha hayırlı olanın –Hz. Peygamber- yaptığını yapmış olurum.”¹¹⁸ Hz. Ömer'in bu ifadeleri Hz. Peygamber'in kendinden sonra kimseyi halîfe seçmediği noktasında delil teşkil etmektedir. Konuyla ilgili olarak bir başka örnek rivayet ise şu şekildedir.

¹¹⁶ Müslim, Cum'a, 46.

¹¹⁷ Müslim, İmâre, 58.

¹¹⁸ Buhâri, Ahkâm, 51.

Hız. Peygamber vefatı yaklaştığı sırada şöyle buyurdu: “*Bir şey getirin ta ki size bir yazı yazayım ki ondan sonra asla sapmayın.*” Ömer şöyle dedi: “Hastalık Resulullah’ın üzerinde şiddetini artırdı. Sizin yanınızda Allah’ın kitabı var, o bize yeter.” Orada bulunanlar ihtilafa düştüler. Onlardan kimileri “yaklaşın Peygamber size bir şey yazacak, ta ki O’ndan sonra sapmayasınız” dediler. Kimileri de Ömer’in dediğini dediler. Hız. Peygamber’in huzurunda gürültü artıp ihtilaf derinleşince onlara “*Yanımdan ayrılın*” dedi.”¹¹⁹

Bu hâdis e Hız. Peygamber’in İslam toplumunun liderliği hiç kimseyi seçmeden vefat ettiğini göstermektedir. Hız. Peygamber’in din ve dünya işlerini idare etme işlevini gerçekleştirecek böylesine önemli bir makama kimseyi bırakmamış olması -O’nun böyle bir ihmal yapmayacağı düşünöldüğünde- O’nun kamu otoritesine başkanlık edecek kişinin seçimini topluma bırakmış olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Haldun da halîfenin seçiminin tamamen toplumun hakkı olduğu görüşündedir. İbn Haldun şöyle söylemektedir. “Selef ve halef ulemâsı imamın tayini meselesinin insanların seçimi ile gerçekleşmesi gerektiği noktasında icma etmişlerdir.”¹²⁰

Sonuç olarak dini nasslardan ve İslam bilginlerinin görüşlerinden devlet başkanının seçiminin tamamen toplumun rızasına bırakılmış bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. İslam bilginleri bunu “otorite/yetki ümmete aittir” (*es-sültânu li’l-ümme*) sözü ile ifade etmişlerdir. Zamanın değişimi ile birlikte yönetici seçimi noktasında tüm vatandaşların katılımının sağlandığı, halkın iradesini doğrudan ve en etkili biçimde yansıtacak en ideal yöntem benimsenebilir. Yöneticinin seçiminde halkın iradesini yansıtması kaydıyla insanlığın bu noktadaki ortak deneyim ve tecrübesinden istifade ederek her türlü model almak ve geliştirmek mümkündür.

¹¹⁹ Buhâri, İlim, 17.

¹²⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, IV, 248.

İKİNCİ BÖLÜM

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN'İN HALİFE SEÇİLME ŞEKİLLERİ

Miladi 622'de Medine'de kurulan ilk İslam Devletine başkanlık eden Hz. Peygamber bu görevi on yıl deruhte ettikten sonra miladi 632 yılında vefat etti. Hz. Peygamber'in refiki âlâya irtihâli sahabe toplumu üzerinde sarsıcı bir etki meydana getirmişti. Kendilerini Cahiliyyenin karanlıklarından İslam'ın aydınlığına çıkaran, uğrunda her şeylerini feda ettikleri Hz. Peygamber'in vefatı sahabe toplumunu çok derinden sarsmıştı. Bu sarsıntıyı en güçlü şekilde ortaya koyanlardan birisi Hz. Ömer oldu. "Kim Muhammed öldü derse onun ellerini ve ayaklarını keserim"¹²¹ şeklindeki tepkisi onun elim hadise karşısındaki mütessir durumunu ortaya koyan en çarpıcı örnektir.

Acı haberi öğrenen Hz. Ebû Bekir, kimseye bir şey söylemeden, doğruca kızı Hz. Âişe'nin odasına girdi. Hz. Peygamber'in yüzündeki örtüyü kaldırdı, iki gözünün arasını hürmetle öpüp ağladı. Ve "Anam, babam sana feda olsun. Ölümün hayatın kadar güzel, Allah'ın sana takdir ettiği ölüm geçidini geçtin"¹²² dedi. Ardından minbere çıkan Hz Ebû Bekir şu tarihi konuşmasını yaparak Müslümanları teskin etti. "Sizden her kim Muhammed'e tapıyorsa, iyi bilsin ki, Muhammed öldü. Her kim Allah'a kulluk ediyorsa, iyi bilsin ki, Allah bâkîdir, asla ölmez." Ardından şu âyetleri okudu. *Muhammed ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de nice peygamberler geçti. Eğer O ölür veya öldürülürse geri mi döneceksiniz. Her kim geri dönerse, Allah'a hiç bir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.*¹²³ *Ey Muhammed, şüphesiz sen de öleceksin, onlar (müşrikler) da ölecek.*^{124,125}

¹²¹ İbn Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih* (thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, II, 187.

¹²² İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 187.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/144.

¹²⁴ Zümer, 39/30.

¹²⁵ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 187.

Hız. Peygamber'in Medine'de risâlet ve ona eşlik eden devlet başkanlığı görevini yürüttüğü on yılın sonunda vefat etmesi ile birlikte İslam toplumunun kamu otoritesinin başında oluşan boşluğu behemehâl doldurmak için Müslümanlar; Ensar ve Muhâcir Saideoğulları'nın avlusunda toplandılar. Sakîfe toplantısı olarak anılan bu toplantıda yönetim işini kimin deruhte edeceği konusunda çok çetin geçen bir tartışma ve birbirlerini ikna etme süreci içine girdiler. Bu seçim sürecinin kimi evrelerinde çok hararetli tartışmalar yaşandıysa da Müslümanlar tarihin ilk halîfe seçimini gerçekleştirmişlerdir. Ve bu hadise ile birlikte daha önce hiçbir toplumda görülmemiş bir şekilde toplumun salt iradesiyle yöneticinin seçilmesi uygulaması tarihe kaydedilmiş oldu.

2.1. Hız. Ebû Bekir

Hız. Peygamber'in vefat etmesinin ardından İslam devletinin başkanı seçilen ve Hız. Peygamber'in ardından gelen anlamında halîfe sıfatını ilk alan kişi Hız. Ebû Bekir olmuştur.¹²⁶ Hız. Ebû Bekir'in halîfe seçilme süreci şu şekilde gerçekleşmiştir.

2.1.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı

Ehlü'l-hal ve'l-akd ifadesinde geçen kelimelerden ehl sahip, hal azletmek, çözmek, akit ise bağlama, düğüm atma ve seçme anlamına gelir. Ehlü'l-hal ve'l-akd; bir İslâm âmme hukuku terimi olup, İslâm devlet başkanını seçme ve gerektiğinde onu azletme yetkisine sahip olan kimselerin oluşturduğu meclisi ifade etmek için kullanılır.¹²⁷

Hız. Peygamber'in vefatının ardından sahabe, Ensar ve Muhâcirler bir an önce İslam toplumunun kamu otoritesinin başında oluşan boşluğu doldurmak için bir araya gelerek bu işte Peygamber'e kimin halef olacağı noktasında derin istişarelere koyuldu. Siyer ve İslam tarihi kaynaklarımızın kaydettiğine göre, merkezi Saideoğullarının avlusu olan bu toplantının ve toplantıda yaşanan diyalogların tam bir genel kurul oturumu havasında

¹²⁶ İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hız. Ebu Bekir Dönemi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007, s. 35.

¹²⁷ Hamdi, Döndüren, "Ehlü'l-hal ve'l-akd", *ŞİA*, II, s. 61.

geçtiği anlaşılmaktadır. Bu toplantının en önemli sonuçlarından biri, devlet başkanının ancak Müslümanların meşveretiyle seçilebileceğinin kesinleştirilmiş olmasıdır.¹²⁸

2.1.1.1. Aday Adaylarının Belirlenmesi

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından Muhâcirlerden bazıları Hiz. Ebû Bekir'in başkanlığında Ensar'dan bazıları ise Sa'd b. Ubâde'nin başkanlığında bir araya geldiler.¹²⁹

Saideoğullarının avlusunda Hazreç lideri Sa'd b. Ubâde'nin başkanlığında gerçekleşen Ensar'ın toplantısında¹³⁰ ilk sözü Evs kabilesinin ileri gelenlerinden Huzeyme b. Sâbit alarak şunları söyledi: "Ey Ensar! Allah kitabında¹³¹ sizi Ensâr olarak adlandırmıştır; Muhâcirler siz(in memleketiniz)e hicret etmiştir ve Peygamberin kabri de sizin yurdunuzdadır. Buna göre, Kureyş'in kendisinden çekinecekleri ve Ensar'ın da kendisine güvenebileceği bir şahıs üzerinde anlaşın."¹³² Huzeyme'nin bu konuşmasını destekleyen Ensar "Biz efendimiz Sa'd'ı bu iş için seçtik" dediler.¹³³

Huzeyme'nin konuşmasının ardından Ensar'ın adayı olarak ismi öne çıkan Sa'd b. Ubâde söz alarak, Arap kabileleri içinde İslam'a hizmette Ensar'dan daha üstün bir kabile olmadığını, Hiz. Peygamber'in kendi kavmi içinde on küsur yıl kalıp onları Rahman'a ibadete, putlardan ayrılmaya davet etmesine rağmen kendisine kavminden pek az kimsenin iman ettiğini, iman edenlerin ise ne Resulullah'ı, ne O'nun dininin şerefini, ne de kendilerini zulüm ve işkencelerden koruyabildiklerini, bunun ancak Ensar'ın bu dine girmesi ve yurtlarını Hiz. Peygamber'e açmaları ile mümkün olduğunu, Allah'ın kendileri eliyle dinini hakim kıldığını ifade ettikten sonra konuşmasını şu şekilde sonlandırdı.

¹²⁸ Muhammed S. Avvâ, , *İslam Devletinde Yönetim Şekli* (çev. Adem Yerinde), Mana Yay., İstanbul 2011, s. 66.

¹²⁹ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîmî) Dâru'l-Meârif, Mısır, ts., III, 218; Ebû Abdullah b. Muhammed b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde* (thk. M. Abdullah Ebû'l-Hayr), Dâru'l-Furkân, Amman ts., s. 59; Ekrem Z. Ömerî, *Asru'l-hilâfetü'r-râşide*, s. 47.

¹³⁰ Vâkıdî, Medine'nin her yönünden Müslümanların Ensar ve Muhacirinin ne konuşacaklarını merakla dinlemek için bu toplantıya katıldıklarını nakletmektedir. (Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 60). Buna göre Ensar'ın toplantısında Muhacirlerden de katılımcıların olduğu anlaşılmaktadır.

¹³¹ Tevbe, 9/100, 117.

¹³² Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 60.

¹³³ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 60.

“Resulüllah sizden razı olarak bu dünyadan göç etti. Öyleyse bu işe siz el atın ve sarılın! Çünkü bu iş herkesten önce sizin hakkınız ve bu işe insanlar arasında en layık sizsiniz!”¹³⁴

Sa’d b. Ubâde’nin bu konuşmasında İslam’a olan hizmetlerini öne çıkartarak devlet başkanlığının kendilerinin hakkı olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir. Zaten ileride de görüleceği üzere Ensar tüm seçim argümanlarını; İslam’a güç ve destek vermeleri, Hz. Peygamber ve Muhâcirleri yurtlarında barındırmaları üzerine bina etmişlerdir.

Ancak bu, Ensar’ın topyekun böyle düşündüğü anlamına gelmemektedir. Zira hemen bu yaklaşıma yine Ensar topluluğu içinden itirazlar gecikmemiştir.

Evs kabilesinin önde gelen ve sözüne itibar edilen şahsiyetlerinden olan Üseyd b. Hudayr, Huzeyme’nin ve Sa’d b. Ubâde’nin bu tezlerine karşı çıkarak, kendilerini Ensar diye adlandıranın Allah olduğu ve Allah’ın, Resulünün vefatını da aralarında takdir ederek kendilerini nimete gark ettiğini bundan dolayı Allah’a şükretmeleri gerektiğini ve bu işin Kureyşlilere ait olduğunu ifade etti.¹³⁵

Üseyd b. Hudayr’ın ifadesinde geçen “bu iş Kureyşlilere aittir” sözü diyalogların ilerleyen safhalarında görüleceği gibi ondan başka birçok sahabe tarafından kullanılmıştır. Bu ve benzer ifadelerin henüz Muhâcirler Saîdeoğulları avlusuna katılmadan bizzat Ensar tarafından dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, bazıların¹³⁶ iddia ettiği gibi Kureyşlilik meselesinin iktidarı ele geçirmek için Muhâcirler tarafından dile getirildiği iddiasının yersiz olduğu hakikatini ortaya koymaktadır. Kureyşlilik meselesinin Ensar tarafından dile getirilmiş olması Hz. Peygamber’in konuyla ilgili hadislerinin önceden bilindiğini düşündürmektedir.¹³⁷

Daha sonra Ensar’ın ileri gelenlerinden Beşir b. Sa’d’ın söz alarak Üseyd’in görüşünü destekleyen ve güçlü ikazlar içeren “Ey Ensar! Siz, Kureyşlilere, Kureyşliler de size bağlı bulunmaktadır. Şayet insanları çağırdığınız düşünce doğru ve hak ise buna kimse itiraz etmez. Eğer, ‘Biz Resulüllah’a ve Muhâcirlere yardım ettik ve onları barındırdık’

¹³⁴ İbn Kuteybe ed-Deyrunî, *el-İmâme ve’s-siyâse* (thk. Ali Şi’ri), Dâru’l-Edvâ, Beyrut 1990, I, 22.

¹³⁵ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 60.

¹³⁶ Cem Zorlu, *İslam’da İlk İktidar Mücadelesi*, s.81.

¹³⁷ Ayrıntılar için bkz. (İkinci böl. dipnot, 133.)

diyecek olursanız Allah onlara size verdiğinden daha hayırlısını bahşetmiştir. “*O halde siz de Allah’ın nimetine nankörlük eden ve sonunda toplumlarını helake sürükleyen*”¹³⁸ kimseler gibi olmayın”¹³⁹ şeklindeki konuşması ile bu işte Ensar’ın Muhâcirlerle fazilet yarışına giremeyeceğini kendi içlerinden dile getiren bir başka isim olmuştur.

Beşir’in ardından, yine Ensar’dan Uveyym b. Sâide bir kez daha Ensar’a, hilâfetin Muhâcirlerin hakkı olduğunu hatırlatan bir konuşma yaptı. “Ey Ensar! Siz İslam’ı ilk müdafaa eden kimseler olmuştunuz; şimdi iman edenlerle ilk çatışan kimseler olmayınız! Hilâfet, peygamberlik vazifesi kime gelmişse ancak onlara aittir. O halde Hilâfeti Allah’ın risâlet vazifesini tevdi ettiği kimselere bırakın!”¹⁴⁰

Uveyym’in konuşmasının ardından onu destekleyici bir konuşmayı da Hazreçli Ma’n b. Adiyy yaptı. “Ey Ensar! Eğer bu iş, Kureyşlilere değil de size aitse, bunu onlara haber verin ki size bu konuda biat etsinler! Fakat bu iş, size değil de onlara aitse, o zaman bu işi onlara bırakın! “Vallâhi, Resulüllah Ebû Bekir’i namaz kıldırması için bize imâm olarak tayin etmiş ve sonra da vefat etmiştir. Biz de bu hareketinden Resulüllah’ın bizim için onu seçtiğini (önerdiğini) öğrenmiş olduk. Çünkü namaz dinin direğidir”¹⁴¹

Ma’n b. Adiyy’nin Hz. Peygamber’in Ebû Bekir’i namaz kıldırma için görevlendirmesinden hareketle onun ismini aday olarak zikretmiş olması bu sözlerin Ebû Bekir ve Muhâcirlerin diğer önde gelenlerinin de katıldığı bir süreçte dile getirilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Ayrıca Ensar’ın adayı olan Sa’d b. Ubâde’nin kabilesinden olan Ma’n b. Adiyy’nin Hz. Ebû Bekir’in adaylığını destekleyen bu önerisi Ensar’ın kabilecilik ve asabiyet refleksleri ile hareket etmediğini göstermektedir.

Muhâcirlerin bu toplantıda Ensar’a karşı sağladıkları üstünlüğü Evs ve Hazreç kabileleri arasında var olan ezeli rekabete dayandıranlar da mevcuttur. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* adlı kitabında, Julius Wellhausen’dan naklettiği şu

¹³⁸ İbrahim, 14/28.

¹³⁹ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 60, 61.

¹⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 61.

¹⁴¹ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 61, 62.

cümleye yer vermektedir. “Evs ve Hazreç çekişmesi halîfenin Ensar’dan olmasına engel oldu”.¹⁴² Ensar’ın kendi arasında gerçekleştirdiği bu toplantıda Üseyd b. Hudayr ve Uveyym b. Sâide gibi Evs’in ileri gelenlerinin sözlerine Beşir b. Sa’d ve Ma’n b. Adiyy gibi Hazreç kabilesinin ileri gelenlerinin destek veren ifadeleri sadece Evsi’nin değil Hazreç’in de desteğinin Muhâcirlerden yana olduğu ve böylece hilâfet konusunda Muhâcirler lehine baskın bir havanın oluşmasına neden oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Muhâcirlerin bu toplantıya katılması ve sonrasında yaşananlara geçmeden önce Ensar’ın şimdiye kadar ki bazı tutumları üzerinde bir değerlendirme yapmayı gerekli görüyoruz.

Öncelikle Ensar’ın devlet başkanını seçmek için erken davranmalarının nedeni Medine kendi şehirleri olduğu için, bu işe sahip çıkmakta hakları olduğuna inanmaları olabilir.¹⁴³ Hz. Peygamber’e, emir (yetki) sahibi ile nizâyâ (çatışmaya) girmeyecekleri üzerine biat etmiş olan¹⁴⁴ ve O hayatta iken iktidara talip oldukları konusunda en ufak bir beyanatı bulunmayan Ensar’ın¹⁴⁵ Muhâcirlerden ayrı bir şekilde devlet başkanının seçimi meselesini istişare etmeleri emri vaki bir durum oluşturdukları şeklinde değerlendirilemez. Nitekim Hazreçli Ma’n b. Adiyy’in “Eğer bu iş, Kureyşlilere değil de size aitse, bunu onlara haber verin ki size bu konuda biat etsinler!” sözü Ensar’ın, halîfe seçimine Muhâcirlerin de katılımını arzulayan bir eğilim içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Muhtemelen sahabeler İslam ahkâmını tatbik edecek, sınırları koruyacak ve kamu idaresini deruhte edecek yürütme erkinin başında oluşan boşluğu doldurmak için halîfe seçiminin farzı kifâye olan cenazenin kaldırılmasından daha öncelikli bir farz olduğu mütâlasını yaparak bir an önce bu yükümlülüğü yerine getirmek için harekete geçmişlerdir. Hz. Peygamber’in, cenazelerin defni hususunda acele etmeyi emreden hadisler malum iken ve üstelik cenaze peygamberlerinin cenazesi iken sahabenin bir an önce halîfe seçimi için toplanmaları, halîfe seçiminin en önemli farzlardan olduğu noktasında sahabenin icmâının

¹⁴² Ahmet Akbulut, “*Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*”, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 45.

¹⁴³ Ethem R. Fırlalı, “Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler” *AÜİFD*, Cilt: 20, 1975, s. 221.

¹⁴⁴ Buhârî, Fiten, 2; Müslim, Hudud, 10; Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahi el-Medenî, *Muvatta* (thk. Muhammed Mustafâ el-A’zamî), Ebû Dabi 2004, Cihâd, III, 632.

¹⁴⁵ Cem Zorlu, *İslam’da İlk İktidar...*, s. 81.

olduğunu göstermektedir.¹⁴⁶ İslam bilginleri de Hz. Peygamber'in cenazesi bir kenarda dururken Saîdeoğulları avlusunda bir kısım sahabenin halife seçimi için acil toplanmasını bu şekilde değerlendirmektedirler.¹⁴⁷

Hiz. Peygamberi'n vefatının hemen ardından Ensar'ın behemehal bir halife seçimi için toplanmalarının bir diğcr nedeni de Medine'nin sosyo-politik ortamı olabilir.¹⁴⁸ Hiz. Peygamber'e iman edip onu yurtlarında ağırlamaları ile ancak birlik ve dirliğe kavuşmuş olan Ensar'ın, Hiz. Peygamber'in vefatı ile bu birlik ortamını bozmak için fırsat kollayan Medine'de bazı unsurların harekete geçebileceğini düşünmüş olabileceklerini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Hiz. Peygamber ile tanışmalarının ardından dile getirdikleri "Allah Teâlâ belki senin sayende halkımızı iç savaşlardan ve dağınıklıktan kurtarır..."¹⁴⁹ ifadesi Evs ve Hazreç'in, aralarında Buâs adıyla bilinen ve yüzlerce yıldır devam eden savaşlardan ancak Hiz. Peygamber'in Medine'ye teşrif etmesi sayesinde kurtulmayı umduklarını göstermektedir.

Hiz. Peygamber vefat ettiğinde Hiz. Ömer'in, "Kim Muhammed öldü derse onun ellerini ve ayaklarını keserim"¹⁵⁰ şeklindeki bilinen sert tepkisinin de, muhtemelen Hiz. Peygamber'in ansızın vefatı ile İslam toplumunun içine düşebileceği olası kaos durumundan ileri derecede endişe etmesinden diğcr bir ifade ile öngörüsünden kaynaklandığı düşünülebilir. Bunu doğrulayan en önemli hadise, Ensar'ın Saîdeoğulları avlusunda toplantı yaptıkları haberini alır almaz Ebû Bekir'i taziyyede bulunduğu peygamber evinden ısrarla çıkartmak istemesidir.

Taberî'nin naklettiğine göre Hiz. Ömer, Ensar'ın halife seçimi için toplandıkları haberi kendisine ulaştığında Hiz. Peygamber'in evine giderek burada bulunan Hiz. Ebû

¹⁴⁶ Taberî, *el-Câmiü li 'Ahkâmi 'l-Kur'ân*, I, 264; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 5; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 19; İbn Hazm, *el-Fasl fi 'l-Milel...*, IV, 87; Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Demîcî, *el-İmâ metü 'l-Uzmâ*, Dâru Tayyibe, Riyad ts., s. 56.

¹⁴⁷ Heytemî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku 'l-Muhrika* (thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Turkî, Kamil Muhammed Harrat), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1997. I, 27.

¹⁴⁸ Ayrıntılar için bkz. Abdurrahim Şen, "Paradigmatik Dönüşümün Öncüsü Hiz. Muhammed" Ravza Yay., İstanbul 2011, s. 111, 112.

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, 429; Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1987, I, 251.

¹⁵⁰ İbn Esir, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, II, 187.

Bekir'e dışarı çıkması için haber gönderdi. Ebû Bekir meşgul olduğu haberini iletmesine rağmen Hz. Ömer ısrarla Ebû Bekir'e, kesinlikle katılması gereken çok önemli bir hadisenin cereyan ettiği haberini ulaştırdı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Resulullah'ın evinden çıktı. Hz. Ömer Ebû Bekir'e, Ensar'ın Saîdeoğulları avlusunda toplanarak Sa'd b. Ubâde'yi halîfe seçmek istediklerini haber verince Ubeyde b. Cerrâh'ı da yanlarına alarak Ensar'ın yanlarına gittiler.¹⁵¹

Bir başka rivayette, Ensar Sa'd b. Ubâde başkanlığında toplantı yaparken -eş zamanlı olarak- Muhâcirlerin de Hz. Ebû Bekir'in etrafında toplandığı ve kimin halîfe olacağı konusunu görüştükleri¹⁵² ifade edilmektedir.¹⁵³ Ensar'ın Saîdeoğullarının avlusunda toplandıkları haberi kendilerine ulaştığında Muhâcirlerden bazıları "Haydi Ensar kardeşlerimize gidelim, onların da bu işte payı olsun"¹⁵⁴ diyerek Saîdeoğullarının avlusunda toplantıya iştirak etmişlerdir.

Muhâcirlerin Ensar'ın halîfe seçimi için toplandıkları haberini alır almaz hemen Saîdeoğullarının avlusuna yönelmesi ve toplantıya katılarak onların da halîfe seçiminde paylarının olmasını istemeleri sahabe toplumunun devlet başkanının seçimine toplumun bütün kesimlerinin katılımını sağlama konusunda dikkat çekici bir duyarlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh Saîdeoğullarının avlusunda yapılan toplantıya katıldılar. Hazreç kabilesinin lideri ve aynı zamanda adayı Sa'd b. Ubâde ağır hummaya tutulmasından dolayı konuşabilecek durumda değildi. Onun adına sözcüleri Sâbit b. Kays şöyle bir konuşma yaptı: "Ey Muhâcirler! Siz de bizim gibi biliyorsunuz ki Allah, Muhammed'i peygamberi olarak göndermiştir. İşin başlangıcında Allah ona bütün şiddet hareketlerinden sakınmasını emrettiği için, (insanların) inkar ve işkencelerine rağmen Mekke'de kalmıştır. Bundan sonra onun hicret etmesine izin vermiş ve savaşmakla

¹⁵¹ Taberî, *Târih*, III, 219.

¹⁵² Biz, Ensar'ın Sa'd b. Ubâde, Muhâcirlerin de Ebû Bekir başkanlığında gerçekleştirdikleri bu toplantıları iki farklı hizbin kendi içinde yaptığı grup toplantısı olarak adlandırmakta bir beis görmüyoruz. Muhâcirlerin Sakîfe toplantısına katılması ve sonrasındaki müzakereleri de genel kurul toplantısı olarak adlandırmanın isabetli olacağını düşünüyoruz.

¹⁵³ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde* s. 59.

¹⁵⁴ İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Ahmed Ferid el-Mezdî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I-II, 716; Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde* s. 59; Ekrem Z. Ömerî, *Asru'l-Hilâfetü'r-Râşide*, s. 47.

sorumlu tutmuştur. Böylece biz onun yardımcıları; şehirlerimiz de onun hicret yurdu ve karargahı oldu. Sonra siz geldiniz ve biz mallarımızı sizinle paylaştık; size her türlü imkanı sunduk ve sizi kendimize tercih ettik. Bu durumda, Allah'ın dininin yardımcıları ve İslam'ın kenetlenmiş askerleri biziz.” Haşr suresinin ilgili ayetini¹⁵⁵ okuyarak “Bizim hakkımızda Kur’ân-ı Kerîm’deki bu ve buna benzer ayetlerin varlığını hiçbir kimse inkar edemez. Ayrıca sizler, Peygamber’in bizim yüce faziletimiz ile ilgili olarak sarf ettiği sözleri de biliyorsunuz. Resulüllah, yerine bir halîfe bırakmadan bu dünyadan terk edip gitmiştir. Biz Allah’ın yardımcıları olduğumuz için idare işi de bize aittir. Ey Muhâcirler! Bu hususta siz ne düşünüyorsunuz? Haydi, düşüncelerinizi söyleyin bize!”¹⁵⁶

Sâbit b. Kays’ın konuşmasını bitirmesinden sonra söz alan Hz. Ebû Bekir şunları söyledi:

“Ey Sâbit! Vallahi senin halkın tamamen senin anlattığın gibidir; hiç kimse bunun aksini söyleyemez!” ifadesi ile Ensar’ın faziletlerini teslim ettikten sonra Muhâcirlerin faziletlerini anlatan ilgili bazı âyetleri¹⁵⁷ okuyarak, “Bizler, Allah’ın haklarında, ‘sadıklar’ olarak söz ettiği kimseleriz. Ayrıca bizler Allah’ın, size beraber olmanızı emrettiği ‘sadıklar’ız. Bundan başka, siz de çok iyi biliyorsunuz ki, Araplar bu işe Kureyş’i¹⁵⁸ uygun göreceklerdir.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Haşr, 59/9.

¹⁵⁶ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 63.

¹⁵⁷ Haşr, 59/8; Tevbe, 9/119.

¹⁵⁸ İlk halife seçimi sırasında gündeme gelen Kureyşlilik meselesi, Ensar ve Muhacir arasında cereyan etmiş olan tartışmaları doğru anlamamıza katkı sağlayacak önemli bir konudur.

Kureyşlilik meselesini Muhacirlerin iktidarı ele geçirmek için öne sürdükleri (Cem Zorlu, *İslam’da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 116), hadis olmadığı (M. Said Hatipoğlu, “Hilâfetin Kureyşliliği” AÜİFD, Ankara, 1973, Cilt: 23, s. 160, 161.), Hz. Ebû Bekir’in bir görüşü olduğu noktasında bir takım değerlendirmeler mevcuttur.

Sakîfe toplantısında “*Emirler Kureyştendir*” şeklinde geçen ifadelerin Hz. Peygamber’in hadisi olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili hadisler değişik varyantları ile birçok kaynaktan yer almaktadır. Biz bu kaynaklardan sadece bazılarını burada kaydetmek istiyoruz. (Buhârî, Menâkıb, 2; Müslim, İmâre, 1; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askânî, *Fethu’l-Bârî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts., XIII, 113, 114-120, 211-215; Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Sahihi Müslim Bi Şerhi’n-Nevevî*, Matbaatü’l-Mısriyye, Kahire 1929, XII, 199; Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts., IV, 76; Nesâî, Kazâ, 46. Ahmed, *Müsned*, XIX, 318; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, V, 348; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru’l-Kible, Beyrut 2006, XXI, 49).

Bu çalışmamız tüm İslam bilginlerinin bu meseleyle ilgili değerlendirmelerini buraya almamıza imkan vermemektedir. Ancak mezheb imamları başta olmak üzere pek çok fıkıhçı hadisçi, kelmacı ve tarihçi söz konusu hadisleri temel alarak halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini söylemişlerdir. (İbn Haldun, *el-Mukaddime*, Nevevî, *Sahîhi Müslim Bi Şerhi Nevevî*, XII, 200; IV, 249; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 7, Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 3-4; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 398; Bağdadî, *Usûli'd-Dîn*, s. 275; Alâu'd-Dîn Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, 319; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel...*, I, 91-116; Demîcî, *el-İmâmetü'l-Uzmâ*, s. 275.)

Burada kaynaklarını vermekle yetindiğimiz İslam bilginlerinin Kureyşlilik meselesindeki görüşlerini inceledikten sonra bizim kanaatimiz şudur ki; Halifenin Kureyşli olması hilafet sözleşmesinin sıhhatinin şartlarından olmayıp evveliyet ya da efdaliyyet şartlarından olduğu noktasındadır. Zira Hz. Peygamberin Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz b. Cebel Kureyşli değildi. Kendisinden bir halife adayı önermelerini istediklerinde sahabelere Hz. Ömer'in, "Eğer sağ olsaydı, şüphesiz onu tayin ederdim (önerirdim) (Taberi, *Tarih*, IV, 228) dediği Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim Kureyşli değildi. Sakife toplantısında Ensar'ın, "Bizden bir emir sizden bir emir olsun" teklifine Muhacirlerin karşı çıktıkları husus Kureyşli olmadıkları için onlardan emir/halife olamayacağı meselesi değil, iki ayrı emirliğin olamayacağı meselesiydi. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisini bildikleri halde Ensar'n halifenin kendilerinden olması gerektiği tezini ileri sürmeleri Kureyşli olmayandan da halife olabileceğinin delilidir. Bunun da ötesinde Kur'an ve sünnetin genel nasslarına baktığımızda, Allah katında üstünlüğü her hangi bir kabile ya da ırka mensub olmakta değil Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşamakta gören bir dinin yönetici olma hakkını sadece bir soya, ırka ya da kabileye vermesi düşünülemez.

Hz. Ebû Bekir istişareler sırasında Hz. Peygamber'in "*İmamlar Kureyş'tendir*" hadisini gündeme getirmiştir. (İbni Hişam, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, IV, 312; Ahmed b. Yahyâ el-Ma'rûf bi'l-Belâzurî, *Ensâb'ul-Eşrâf*, (thk. Muhammed Hamidullah), Dâru'l-Meârif, I, 582-583.)

İlk halife seçiminde tezlerini, başta Hz. Peygamber olmak üzere tüm inananlar kavminden dışlanırken onlara sahip çıkmaları ve destekleri sayesinde İslam'ın Arap yarım adasına hakim olması gibi faziletlerine dayandıran Ensar karşısında tezlerini, İslam'a ilk inanmaları ve zorlu günlerinde Hz. Peygamberle birlikte davetin ağır yükünü yüklenmeleri ve bu dini kendilerine taşımaları gibi faziletlerle dayandıran Muhacirler bir de, Hz. Peygamber'in "*İmamlar Kureyş'tendir*" hadisine bina etmişlerdir. İslam'a hizmette eşit olan Ensar ve Muhacirin arasındaki bu seçim yarışı yine Ensar'ın da kabulü ile Kureyşli Hz. Ebû Bekir'in seçimi ile sonuçlanmıştır

Hz. Ebû Bekir'in, devlet başkanının Kureyşli olması gerektiği düşüncesi o günün şartları göz önünde bulundurulduğunda siyasi konjunktüre uygun bir teklif olarak değerlendirilebilir. Zira o dönemde Arap toplumu içerisinde siyasi, ictimâî, iktisâdî, ve dini yönden Kureyş'e denk bir kabile yoktu. İslam öncesinde Mekke'de Kâbe hizmetlerinin yürütülmesi, önemli ticarî güç ve imtiyazlara sahip olması, bu kabileye hususi bir statü kazandırmıştır. Risalet döneminde ise içlerinden bir peygamber çıkması bu kabilenin itibarını Araplar arasında artırmıştır. (Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 103.)

Hz. Ebû Bekir'in Kureyşlilik meselesini dile getirmesi hilafet hakkının sadece bu kabileye ait olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bunun böyle olmadığını ilk seçimde Kureyş'in iktidara gelmesinde büyük rol oynayan Hz. Ömer de, vefat ederken kendisinden halife tayin etmesini isteyenlere "Şayet Ebû Huzeyfe'nin mevlası Salim hayatta olsaydı, onu halife tayin ederdim" ifadeleriyle açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hz. Ebû Bekir bu sözü ile konjunktürel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu, birçok sahabe'nin Hz. Ebû Bekir'in adaylığını desteklerken, mağaradaki iki kişiden biri olması ve Allah Rasulünün onu namaz kıldırmakla görevlendirmesi gibi onun faziletlerine işaret eden bir durumdur.

Hz. Ebû Bekir'in bu hadisi Ensar'dan halife olamayacağını delillendirmek için söylemediği açıktır. Böyle olsaydı "Araplar Kureyş'ten olmayana tabi olmaz" şeklinde gerekçelendirmezdi. Zira Araplar Kureyş'ten olmayan birçok valinin yönetiminde olan vilayetlerde yaşamış, komutanların emrinde savaşlara katılmıştır. Bu durumda ilk halife seçimi sırasında sahabe arasında gündeme gelen Kureyşlilik meselesi halifede aranan olmazsa olmaz (farz olan) şartlardan değil, konjunktürel durum gereği yarımadayı toparlayıcı, birleştirici siyasi etki gücü göz önünde bulundurularak (fazilet/nafile) şartlardan biri anlamına geliyordu. Tıpkı muhacirlerin İslam'a ilk girmeleri, Ensar'ın ise yurtlarını Hz. Peygamber ve Muhacirlere açmaları ve İslam'a güç desteği vermelerinde olduğu gibi. İslam toplumları tarih boyunca yüzlerce halife seçmişler ve bunların

Ebû Bekir Muhâcirlerin ilk Müslümanlardan olduklarını, bütün bir dünyanın Hz. Peygamber’i yalanladığı bir dönemde kendilerinin O’na inandıklarını, bu yüzden de bir çok eziyete katlanmak zorunda kaldıklarını, yeryüzünde ilk defa Muhâcirlerin bir ve tek olan Allah’a ibadet ettiklerini anlattıktan sonra, Ensar’ın yaptıklarının inkar

hiç birisinde İslam’a ilk girme şartı aramamışlardır. Zira bu ilk nesilden sonraki nesiller için müstahil bir durumdur.

Cevdet Paşa’nın halifenin Kureyş’ten olmasını gerekli kılan sosyal ve siyasi şartlarla ilgili yaptığı değerlendirmeyi burada aktarmamız yerinde olacaktır. Cevdet Paşa şöyle söylemektedir. “Cumhuru sahabenin hilafeti Kureyş’e tahsis etmeleri dahi mücerret sülâle-i Nebeviyyenin karâbet-i nesebiyye ile bilintisab teberrük ve teyemmün (bereket ve meymenet) için olmayıp belki Kureyş’in o zaman satvet ve kuvveti ve beyne’l-kabâil (kabileler arasında) nüfuz ve itibarı olduğuna mebni idi.” (Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssası Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir yayınevi, İstanbul 1966, I, 282.)

Evs’in ileri gelenlerinden Uveym’in “Ey Ensar! Bu iş Kureyş’e değil de size aitse, bize bu konudaki delillerinizi getirin ki, size biat edelim” (Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 34.) ifadesi ve benzer bir tepki veren Hazreç’in ileri gelenlerinden Ma’n b. Adiyy’nin “Ey Ensar! Eğer, bu iş Kureyşlilere değil de size aitse, bunu onlara haber verin ki, size bu konuda biat etsinler. Fakat bu iş, size değil de onlara aitse, o zaman bu işi onlara bırakın!” şeklindeki ifadeleri toplantı sırasında Hz. Peygamber’in “*İmamlar Kureyş’tendir*” sözünün Ensar’ın kendi arasında yaptığı istişaralar sırasında daha önceden gündeme geldiğini dolayısıyla bu tezin Muhâcirler tarafından iktidarı ele geçirmek için dile getirilmiş bir tez değil, Kureyşli olmayan Ensar tarafından bilinen ve dile getirilen meşhur bir hadis olduğunu göstermektedir.

Ma’n’n “Vallâhi, Rasulüllah Ebû Bekir’i namaz kıldırması için bize imâm olarak tayin etmiş ve sonra da vefat etmiştir. Biz de bu hareketinden Rasulüllah’ın bizim için onu seçtiğini (önerdiğini) öğrenmiş olduk. Çünkü namaz dinin direğidir” (Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 61, 62.) ifadelerinde Ensar’ın asabiyet refleksleri ile değil tamamen İslam’a bağlılık refleksleri ile yaklaşım gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Ensar ve Muhâcirinin devlet başkanlığına kimin daha layık olduğu konusunda sürdürdükleri istişarelerinde onların, referans gösterdikleri ayet ve hadisleri bir kenara bırakarak Sakîfe toplantısındaki görüş ayrılıklarını, şahısların geçmişte aralarında meydana gelmiş bazı tartışmalara bağlamak bilimsellikten uzak, niyet okumak anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber’e akraba oldukları için Kureyş’in, iktidarın en güçlü adayı olduğu tezi (Cem Zorlu, *İslam’da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 81) “Size bir halife bıraksam razı olur musunuz?” diye sorduktan sonra “Allah’a andolsun ki ne yakınlık gözettim ne de bu konuda gerektiğince düşünmekten erindim” (Taberî, *Târîh*, III, 428,) diyen Ebû Bekir ve ona hiçbirinin itiraz etmediği sahabe toplumunun düşüncesi ile çeliştiği görülmektedir.

Kureyşlilik meselesini dile getirenlerden birisi olan Hz. Ömer’in “Müslümanlardan kim istişaresiz biat ederse bu biat geçersizdir. Öldürülme korkusu ile aldatılan iki kişiden ne biat edenin ne de biat edilenin biatı geçerlidir” (İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, IV, 308,309) sözleri onun, halife seçme yetkisini haiz toplum iradesini bir kenara bırakarak asabiyet refleksi ile hareket edecek bir şahsiyet olmadığını teyîd etmektedir.

Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesinin ardından verdiği ilk hutbesinde “Vallahi hiçbir zaman emir olayım diye bir ihtirasım olmadı. Emirliği ne istedim ne de gizli açık Allah’tan bunu talep ettim. Fakat ben bir fitnenin kopmasından korktum. Emirlikte bana rahat yok. İnsanlardan en güçlü olanın bugün benim yerimde olmasını çok isterdim” demesi onun halifeliliği hiç arzu etmediğini göstermektedir. Hz. Ebû Bekir’in bu özür konuşması üzerine Ensar ve Muhâcirin özrünü kabul etmesi, Ali ve Zübeyr’in “Biz sana, istişareden geri kalmamızın dışında bir şey için kızmadık. Biz Allah Rasulü’nden sonra insanlar içinde bu işi en çok hak eden kişi olarak Ebû Bekir’i görüyoruz” (el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 66, 67.) demeleri, pek çok özellikleri sebebiyle kendilerinden daha faziletli görmeleri sonucu tüm sahabilerin, rıza ve onayıyla seçildiğini göstermektedir.

¹⁵⁹ Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, s. 64.

edilemeyeceğini, Allah'ın onları, dininin ve Resulünün yardımcılarını seçtiğini, Resulün onların topraklarına hicret ettiğini, İslam'a hizmette kimsenin onlarla yarışamayacağını, ilk Müslümanlardan sonra onların kıymetine kimsenin erişemeyeceğini ifade ettikten sonra şu şekilde konuşmasını tamamladı. "Ey Ensar topluluğu! Bizler emir sizler vezirsiniz, sizlerle sürekli istişare halinde olacağız ve sizden habersiz hiçbir karar almayacağız."¹⁶⁰

Bunun üzerine Ensar'dan Hubâb b. Münzir söz alarak Ensar'a işlerine sahip çıkmaları gerektiğini, kimsenin bu meselede kendilerine rağmen bir karar alamayacağını, Ensar'ın güç ve izzet sahibi olduğunu, sayıca daha fazla olduklarını ve üstün savaş tecrübesini haiz olduklarını ifade ettikten¹⁶¹ sonra şöyle devam etti. "Ben aramızdaki problemi çözecek bir öneride bulunayım; bizden bir emir sizden de bir emir olsun."¹⁶²

Ancak bu öneri İslam toplumunda çift başlılığa ve siyasi parçalanmaya neden olacağı için Muhâcirler, Müslümanların siyasal erkinin bir tek olmasının zorunlu olduğunu ısrarla vurguluyor, Ensar'a bir anlamda kırmızıçizgiler dahilinde görüşleri ile katkıda bulunabileceklerini ifade ediyorlardı.

Hubâb'ın "bizden bir emir sizden de bir emir olsun" sözü üzerine Hz. Ömer ayağa kalkarak, "Bir kında iki kılıç olmaz."¹⁶³ Senin bu söylediklerinde hem dini hem de dünyayı fesada uğratacak unsurlar vardır. Allah birdir; İslam birdir; din birdir. Dolayısıyla bütün iş ve eşyanın da birlik üzerine kurulması uygundur. Çünkü bugün iki imâm olursa, yarın da iki imâm olur. Halbuki İslam'a göre bir tek imâm olmalıdır"¹⁶⁴ şeklinde tepki vererek siyasal erkin parçalanamayacağına dikkat çekti.

Hubâb bu konuşmaları dinledikten sonra tekrar Ensar'ın seçim propagandasını üzerine inşa ettiği temel argümanlara işaret ederek, insanların Ensar'ın kılıçlarıyla bu dine boyun eğip Müslüman olduklarını öne sürdü ve Ensar'a Hz. Ömer ve arkadaşlarının

¹⁶⁰ Taberî, *Târîh*, III, 220.

¹⁶¹ Taberî, *Târîh*, III, 220.

¹⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 167.

¹⁶³ Taberî, *Târîh*, III, 220; İbni Kuteybe, *el-İmâme ve 's-siyâse*, I-II, 25; Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 67.

¹⁶⁴ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 67.

sözlerine kulak vermemelerini, seçim haklarına sahip çıkmalarını, bu işe (hilâfete) Muhâcirlerden daha layık olduklarını ifade etti.¹⁶⁵

Hız. Ömer ve Hubâb arasında incitici polemige dönüşen bu tartışma o ana kadar sadece dinlemekle yetinen Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın söz alarak şu konuşmayı yapması ile yatıştı: "Ey Ensar topluluğu! Siz Allah'ın dinine ilk yardım eden ve onu destekleyendiniz. Sakın onun -dinini- ilk değiştirip bozan siz olmayınız."¹⁶⁶

Ensar, Ebû Ubeyde'den bu hikmet dolu sözleri işitince çok etkilendiler. Hazreç'in ileri gelenlerinden Beşir b. Sa'd bunun üzerine söz alarak şu konuşmayı yaptı. "Vallahi biz her ne kadar müşriklerle cihatta fazilet sahibi olsak, bu dine girmekte önceliğimiz olsa da biz böyle yaparak ancak Rabbimizin rızasından, Peygamberimize itaatten ve kendimiz için çalışıp çabalamaktan başka maksat gütmedik. Tüm bunlarla insanlara üstünlük taslamak ve dünya çıkarı elde etmeyi istemek bize yakışmaz. Şüphesiz ki Allah bize böylelikle nimetini vermiştir. Ancak Muhammed Kureyş'tendir ve onun kavmi ona daha yakındır. Allah'a yemin ederim ki Allah bu işte onlarla çekiştiğimi asla görmeyecektir. Allah'tan korkunuz. Bu işte onlara muhalefet etmeyiniz ve anlaşmazlık çıkarmayınız."¹⁶⁷

Beşir b. Sa'd'ın, Ensar'ın hilâfet iddiasını dayandırdığı faziletlerinin Muhâcirinin faziletlerinden daha üstün olmadığını ifade eden bu konuşmasının ardından, tartışmanın Ensar bloğu içindeki en çetin sözcüsü olan Hubâb'ın, "Vallahi biz, Allah'ın size verdiği bir hayrı kıskanmıyoruz. En çok sevdiğimiz, değer verdiğimiz ve razı olduğumuz insanlar sizlersiniz" demesi Ensar ile Muhâcirler arasında kör bir iktidar kavgasının olmadığını göstermektedir. Toplantı sırasındaki gerilimin, Ensar'ın geleceğe dair bir takım endişelerinden kaynaklandığını Hubâb konuşmasının devamında şu şekilde gerekçelendiriyor. "Ancak biz bundan sonra olacaklar konusunda endişeliyiz... Babalarını ve kardeşlerini öldürdüğümüz bir kavmin, yönetimi ele geçirerek bize kin beslemelerinden endişe ediyoruz"¹⁶⁸

¹⁶⁵ Taberi, *Târîh*, III, 220.

¹⁶⁶ Taberî, *Târîh*, III, 221.

¹⁶⁷ Taberî, *Târîh*, III, 221.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182; Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 72.

Gelenen bu noktada Hz. Ebû Bekir “Size şu iki zattan birini seçmenizi öneriyorum. (Ömer ve Ebû Ubeyde’nin ellerini tutarak) Hz. Ebû Bekir “Artık siz bu iki adaydan dilediğinize biat edin”¹⁶⁹ dedi.

Şimdiye kadar geçen diyaloglardan anlaşılan o ki, Sakife toplantısında hilâfete aday birçok isim olmuştur. Hz. Ebû Bekir’in ismi öne çıkıncaya kadar sahabe arasında birçok ismin halîfe adayı olarak öne çıktığı görülmektedir. Ensar ve Muhâcirler olarak iki hizbe ayrılan sahabe, kendi aralarında da aday konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ensar iki hizbe ayrılmış, bunlardan Hazreç Sa’d b. Ubade’ye biat etmek istemiştir. İçlerinde bir gurup Hazreçlilerin de olduğu Ensar’ın diğer kabilesi Evs ise Muhâcirlerin adayı olan Hz. Ebû Bekir’e biat etmek istemişlerdir. Muhâcirler içinde az sayıda da olsa Hz. Ali’nin de bu işe ehil olduğunu dile getirenler olmuştur.¹⁷⁰

2.1.1.2. Hz. Ebû Bekir’in Aday Seçilmesi

Sakîfeoğulları avlusunda gerçekleşen ehlü’l hal ve’l-akd toplantısında halîfe adayı olarak iki ismin, Hz. Ömer ve Hz. Ubeyde’nin öne çıktığı görülmektedir. Öne çıkan bu aday adayları arasında yaşanan diyaloglar sonucunda Hz. Ebû Bekir’in adaylığı kesin karara bağlanmıştır.

Hz. Ömer Ebû Ubeyde’ye “Sen Resulullah’ın ifadesiyle bu ümmetin emînisin, ver elini, sana biat edeyim,” dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde “Müslüman olduğun günden beri seni böylesi bir cahillik içinde görmedim ey Ömer! Aranızda mağaradaki iki kişiden biri (Hz. Peygamber’e hicrette yol arkadaşlığı yapmış olan) Ebû Bekir Sıddık gibi birisi varken bana mı biat edeceksin?” dedi.¹⁷¹ İbn Sa’d’ın bir başka tarîk ile rivayet ettiğine göre sahabe Ebû Ubeyde’ye gelerek bu görevi kabul etmesini kendisinden istediler. Ebû Ubeyde “Üçün üçüncüsü aranızda iken bana mı geliyorsunuz?”¹⁷² şeklinde cevap vererek talepleri geri çevirdi ve devlet başkanlığı görevini almak istemedi.

¹⁶⁹ Yahya İbrahim el-Yahya, *Sahihu Târîhi’t-Taberî* (thk. Muhammed b. Tahir el-Berzencî; Muhammed Subhi Hasan el-Cellâk), Dâru İbn Kesir, Beyrut 2007, III, 18.

¹⁷⁰ Mehmet A. Kapar, *İslam’ın İlk Döneminde Bey’at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul 1998, s. 42.

¹⁷¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 166.

¹⁷² İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 166.

H. Ömer de “Vallahi bir gûnahtan dolayı olmaksızın götürölüp boynumun vurulmasını, aralarında Ebû Bekir’in olduğu bir topluluğa emir olmama tercih ederim”¹⁷³ diyerek adaylığı reddetmiştir.

Taberî’nin rivayetine göre H. Ebû Bekir Ömer ve Ubeyde’yi aday olarak gösterdiğinde her ikisi birden “Hayır. Vallahi sen aramızdayken bu işi üzerimize almayacağız. Sen Muhâcirlerin en faziletlisi, mağaradaki iki kişiden biri, Allah Resulünün namaz kıldırma da halifesisin. Namaz ise Müslümanların dinlerinin en faziletli emridir. Durum böyleyken kim senin önüne geçip, sana rağmen bu işi (devlet başkanlığı görevini) üstlenebilir. Uzat elini, sana biat edelim”¹⁷⁴ dediler.

İslam siyaset teorisyenlerinden Muhammed Musa “H. Ömer ve Ebû Ubeyde’nin bu şekilde H. Ebû Bekir’i öne çıkarmaları onu aday göstermeleri anlamına geliyordu”¹⁷⁵ değerlendirmesini yapmaktadır.

İbn Sa’d’ın *Tabakâtı*’nda naklettiğine göre H. Ali’nin “Peygamber vefat ettiğinde işimiz (yerine kimin geçeceği meselesi) üzerinde düşündük. Baktık ki Allah Resulü Ebû Bekir’i namaz kıldırma da öne geçirmişti. Biz de Allah Resulü’nün dinimiz (namaz kıldırması) için bize seçtiği kişiyi dünyamız (devlet başkanlığı) için de uygun gördük ve böylece Ebû Bekir’i öne çıkardık”¹⁷⁶ şeklindeki ifadelerinden Ebû Bekir’in bizzat sahabe toplumunun temsilcileri tarafından hilâfete aday gösterildiği anlaşılmaktadır. H. Ali’nin “öne çıkardık” ifadesi onun halife adayı olarak genel kurul tarafından teklife sunulduğu şeklinde yorumlanabilir.

2.1.2. H. Ebû Bekir’in Halife Seçilmesi

Ehlü’l-hal ve’l-akd’in Sakîfe toplantısında yaptığı bu istişareler sonrasında kanaatlerin H. Ebû Bekir üzerine yoğunlaştığı görölmektedir. H. Peygamber’e erkeklerden ilk iman eden, İslam davetine en çok emeği geçen ve İslam’ın çetin mücadele sürecinde kararlı ve sağlam duruşu ile İslam davetinin en güçlü destekçilerinden birisi, H.

¹⁷³ H. Muhammed Halid, *5 Raşid Halife* (çev. Osman Arpaçukuru), Beka Yay., İstanbul 2006, s. 73

¹⁷⁴ Taberî, *Târîh*, III, 220.

¹⁷⁵ Muhammed Y. Musa, *Nizâmü’l-Hükm...*, s. 92.

¹⁷⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 167.

Peygamber'in hayattayken birçok övgüsüne mazhar olmuş, davette ve hicrette ona yarenlik etmiş ve sahabenin de gönlünde taht kurmuş bir isim olması vb. birçok özelliklerinden dolayı Hz. Ebû Bekir Ensar ve Muhâcirlerin ittifak ettiği bir aday olarak öne çıktı.

Ensar'dan Zeyd b. Sabit Ensar'a: "Biliyor musunuz Allah'ın Resulü Muhâcirler'dendi, O'nun halîfesi de Muhâcirlerdendir. Bizler Allah'ın Resulü'nün Ensar'ı idik, şimdi O'nun Ensar'ı olduğumuz gibi halîfesinin de Ensar'ı olalım" şeklinde hitap etti ve ardından Hz. Ebû Bekir'in elini tutarak, "İşte sizin dostunuz budur" dedi ve ona biat etti.¹⁷⁷ Görüldüğü gibi halîfe adayları arasında yer alan Sa'd b. Ubade'yi destekleyen önemli bir seçmen kitlesi de son aşamada Hz. Ebû Bekir lehine karar kılmıştır.

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ömer, "Ebû Bekir, uzat elini ki sana biat edeyim" dedi. Hz. Ebû Bekir elini uzatınca ona biat etti ve ardından Ensar ve Muhâcir de Ebû Bekir'e biat ettiler.¹⁷⁸ İslam tarihi kaynaklarının hemen hemen hepsi o gün Sa'd b. Ubade'nin dışında sahabenin tamamının biat ettiğini kaydetmektedir.¹⁷⁹ Böylece Muhâcirler'i temsil eden Hz. Ömer'in baştan beri halîfe adayı olarak gösterdiği Hz. Ebû Bekir genel kurulun en önemli iki grubu tarafından da halîfe seçilmiş oldu.

Bu şekilde Hz. Peygamber'in yaşamındayken devlet idaresinde kendilerine danıştığı sahabenin ileri gelenleri; Ensar ve Muhâcirler'den oluşan ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri zaman zaman aralarında gerilim yaşanmış olsa da, medeni biçimde karşılıklı ileri sürülen görüşler ve teklif edilen adaylar üzerinde değerlendirmeler yapıldıktan sonra Hz. Ebû Bekir'e biat/seçim gerçekleşmiş oldu.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından sahabenin kimin halîfe olacağına ilişkin aralarında geçen diyaloglardan onların bir anlamda fazilet yarışı içine girdikleri anlaşılmaktadır. Ne Ensar adına konuşanlar ne de Muhâcirler adına konuşanlar şahsi bir liderlik yarışı içine girmemişlerdir.

¹⁷⁷ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 79.

¹⁷⁸ İbn İshak *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde yukarıda kompozise ettiğimiz; Hz. Ebû Bekir'in seçimi ile ilgili Sakife toplantısında yaşanan bu diyaloga detayları ile birlikte genişçe yer vermektedir (İbn İshak *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, 714-718); Ayrıca bkz. Buhârî, *Hudûd*, 31.

¹⁷⁹ İbn, Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 311; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve'-Siyâse*, I-II, 26, 27; Taberî, *Târih*, III, 26.

Ensar, Allah Resulü'ne kucak açmaları, O'na ve Muhâcirlerle en zor zamanda yardım etmeleri, İslam davetinin önemli bir merhaleye, küçük bir cemaat yapısından devlete geçiş sürecini hicretle birlikte sağladıkları düşüncesi ile halîfenin kendilerinden olması gerektiğini düşünerek adaylarını takdim etmişlerdir.

Muhâcirler ise, İslam'ın ilk yıllarından başlayarak davetin zorlu günlerinde Hz. Peygamber ile birlikte İslam'ın çilesini çektikleri, her türlü olumsuz koşula rağmen daveti bu noktaya kadar taşıdıkları gerekçesi ile halîfenin kendi içlerinden çıkmasının hak olduğuna inanarak adaylarını takdim etmişlerdir.

Mahmut Şakir, Ensar ve Muhâcir arasında geçen bu tartışmanın şahsi liderlik hırslarından kaynaklanan bir tartışma olmadığını şu şekilde ifade etmektedir. “Ensar'ın endişesinden kaynaklanan acele davranıştan dolayı bir yanlışlık yapıldı. Bu da Ensar'a geri adım attırmayı temin için bir tartışmaya sebep oldu. Ensar'ın Beni Saide'ye ait toplantı yerinde bir araya gelmeleri, hilâfet konusunda kendilerini muhacirlere tercih etmek, liderlik sevdasına kapılmak, şunu yada bunu desteklemek kasıt ve niyetine matuf değildi.”¹⁸⁰

Sakîfe toplantısında sahabenin ileri gelenleri tarafından gerçekleştirilen biat/seçim işleminin ardından bir sonraki gün insanlar Mescidi Nebevi'de toplandılar. Önce Hz. Ömer insanlara “Kuşkusuz Allah sizi en hayırlınızın şahsında birleştirdi. O Resulullah'ın arkadaşı, mağaradaki iki kişiden ikincisidir. Haydi, ona biat edin” dedi. Bu konuşmanın ardından insanlar da biat ettiler.¹⁸¹ Saideoğullarının avlusunda ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından gerçekleştirilen biatın ardından umumi biat da böylelikle toplumun serbest iradesi ile gerçekleşmiş oldu.

Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile sonuçlanan bu toplantıda yaşananları aktardıktan sonra ilk halîfenin seçim sürecinin dikkat çeken noktaları üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Öncelikle Ensar'ın ve diğer Müslümanların genellikle toplanma merkezi olan Saideoğulları avlusunda her zamanki gibi toplanmaları ve zihinlerini meşgul eden hilâfet

¹⁸⁰ Mahmud Şakir, *Dört Halife* (çev. Ferid Aydın), Kahraman Yay., İstanbul 1994, 79.

¹⁸¹ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 79.

meselesini istişareye koyulmaları ve bu toplantıda liderleri olan Sa'd b. Ubâde'yi aday göstermelerinde bir sakınca olmaması gerekir. Sonuçta böyle bir toplantıdan haberdar olduktan sonra Muhâcirler de bu toplantıya katılmışlardır.

Hız. Ebû Bekir'in Tevbe Sûresi'nin ilgili âyetini¹⁸² okuyarak Hız. Peygamber'in ölümlü bir beşer olduğuna vurgu yapmasından sonra hayatın normal akışının devam etmesi gerektiğini idrak eden sahabeler bir kısmı farz olan tekfin ve teçhiz işlemlerine girişmişler bir kısmı ise Hız. Peygamber'in vefatı ile oluşan kamu otoritesinin başındaki boşluğu doldurmak üzere cenazenin kaldırılmasından daha öncelikli bir farz olduğuna inandıkları halife seçmek için toplantı tertip etmişlerdir. Tamamen dini saiklerle hareket ederek gerçekleştirilen bu toplantıyı Ensar ve Muhâcirler arasında iktidar kavgası olarak yorumlamak sözünü ettiğimiz tarihin öznelere olan sahabilerin sahip oldukları inanç ve yerine getirmekle yükümlü oldukları şer'î mükellefiyetleri göz ardı eden bir yaklaşımdır.

Çağımızın yaşayan önemli tarihçilerinden olan, tarih felsefesi ve metodolojisi üzerine çalışmaları bulunan İmaduddin Halil, araştırmacıların İslam tarihini doğru anlamayabilmeleri için bir takım zihinsel kodlara ihtiyaç olduğunu, bu kodlar olmadan İslam tarihini doğru anlamamanın mümkün olmadığını söylemektedir. Tarihi yapan öznenin insan olduğu dolayısıyla araştırmacıların inceledikleri toplumu diğerlerinden ayıran özelliklerini çok iyi bilmek gerektiğini, bu özellikler göz ardı edildiğinde söz konusu toplumun tarihini yorumlamanın imkansız olduğundan söz etmektedir.¹⁸³

Câsim Sultan, *Stratejik Tarih Yorumu* adlı eserinde, tarihi anlamaya ilişkin bir perspektif sunarken dar ve geniş olmak üzere iki tür tarih algısından bahseder. Dar tarih algısının daha çok saray entrikalarını, kanlı çatışmalarını kapsadığını ifade eden Casim Sultan bu anlatımların çoğu zaman tiksinti ve nefret uyandıracak biçimde yapıldığından söz etmektedir.¹⁸⁴ Halife seçimleri esnasında sahabe arasında gündeme gelen tartışmaların saray entrikalarını andıran bir kurgu içinde sunulması Yüce Allah'ın ve Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş İslam'ın ilk neslinin genel karakteristik özelliklerine uymadığı anlaşılmaktadır.

¹⁸² Tevbe, 9/144.

¹⁸³ İmadüddin Halil, *İslam Tarihine Giriş* (çev. Abdurrahim Şen), Mana Yay., İstanbul 2011, s. 24.

¹⁸⁴ Câsim Sultan, *Stratejik Tarih Yorumu* (çev. Abdurrahim Şen), Mana Yay., İstanbul 2012, s.21.

Sakife toplantısını asabiyet refleksleri¹⁸⁵ ile tertib edilmiş ve iktidarı ele geçirmek¹⁸⁶ amacıyla düzenlenmiş bir toplantı olduğu şeklindeki yaklaşımlar bu toplantı da her iki tarafın birbirlerine tıpkı Allah'ın kitabında isimlendirdiği gibi “Ey Ensar”, “Ey Muhâcirler” şeklinde hitap ettikleri düşünüldüğünde yersiz ithamlar olduğu görülmektedir. Bir kez olsun “Mekkeliler”, “Medineliler”, “Hazreç” ya da “Evsliler” şeklinde hitap etmemiş olmalarına rağmen sahabe arasındaki tartışmayı eski cahiliye refleksleri ve kabilecilik asabiyeti ile açıklamak indirgemeci bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Sakife toplantısının Muhâcirlerin görüşleri lehinde sonuçlanmasının gerçek sebebi onların ileri sürdüğü görüşlerin aklî ve şer'î delillere dayanıyor olması ve Kureyşlilik meselesinde olduğu gibi siyasi konjonktürü göz ardı etmeyen doğru bir yaklaşım olmasından dolayıdır.¹⁸⁷

Hız. Ebû Bekir'in, bizatihi Allah'ın Muhâcirler'i Ensar'a üstün kıldığını¹⁸⁸, yeryüzünde Allah'a ve Resulüne ilk iman ederek O'na ilk ibadet etmiş olmaları, azınlık olmalarına rağmen kavimlerinden gördükleri eziyetlere katlanmış olmalarından dolayı Allah'ın kendileri hakkında *kurtuluşa erenler*¹⁸⁹ ifadesiyle tazimde bulunduğunu, Allah'ın Ensar'a, *sadıklarla birlikte olun*¹⁹⁰ diye emir buyurduğunu ayrıca *İmamlar Kureyş'tendir* hadisi ile görüşlerini ifade etmesi, Muhâcirlerin tezlerinin her Müslüman için teşri değeri olan Kitap ve Sünnet'e dayandırdıklarını göstermektedir.¹⁹¹

Hız. Ebû Bekir'in konuşması sırasında Ensar'ın faziletini inkar etmediklerini vurgulaması da onun Ensar ile iktidar kavgası içerisine girmediğini göstermektedir. Bu değerlendirmeler üzerine Ensar'dan kimi sözcülerin Hız. Ebû Bekir'in faziletini tasdik eden ifadeleri o gün toplantının hangi ilkeler üzerinden yapıldığını göstermektedir.

¹⁸⁵ Adem Apak, *Asabiyet*, s. 97-111.

¹⁸⁶ Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar...*, s. 81.

¹⁸⁷ Hâmid Muhammed el-Halife, *el-İnsâf*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2004, s. 98.

¹⁸⁸ Enfâl, 72,74; Tevbe, 100,117.

¹⁸⁹ Haşır, 9.

¹⁹⁰ Tevbe, 9/119.

¹⁹¹ Hâmid M. el-Halife, *el-İnsâf*, s. 104.

Hız. Ebu Bekir'in Hız. Ömer ve Hız. Ubeyde'yi hilâfete aday göstermesi onun ilk halîfe seçimi için yapılan bu toplantıda iktidar olma mücadelesi vermediğini, şahsi bir amaç gütmeydiğini göstermektedir.

Ensar'ın Hız. Ebû Bekir'e biat etmesinin ardından "Sa'd'a dikkat edin! Onu yaklaştırmayın" şeklindeki uyarısı üzerine Hız. Ömer'in "Onu öldürün! Allah onun canını alsın" şeklinde tepki verdiğine dair rivayet doğru olsa bile Hız. Ömer "Ben (o sözleri) öfkeliyken söylemişim" diyerek Sa'd'dan özür dilemiştir.¹⁹²

Bu toplantıda en sert tepkiyi verenlerden birisi olan Hubâb b. Münzir'in "Vallahi biz sizinle bu işte yarışacak değiliz"¹⁹³ ifadesi onun da hilâfet meselesinde Muhâcirlerin faziletini kabul ettiği anlamına gelmektedir.

Sakife toplantısının Ensar ve Muhâcir arasında bir iktidar kavgası olduğu iddiası sadece üç kişinin katıldığı Muhâcirler hakkında gereksiz bir genelleme olarak görülmektedir. Ebû Bekir'in bir oldu bitti ile seçildiğini iddia edenlere Hız. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki yalan söylüyorlar. Resulullah onu dinin direği olan namazı kıldırmak üzere kendi yerine seçti. İnsanlar, ondan başka kime bu kadar boyun eğebilirler ki?"¹⁹⁴ şeklinde cevap vermesi o gün Hız. Ebû Bekir'i seçen sahabenin onun sahip olduğu faziletleri göz önünde bulundurarak rızaları ile seçtiklerine işaret etmektedir.

Hız. Ebû Bekir'in seçilmesinin ardından üç gün boyunca beklemesi ve her seferinde insanlara "İçinizde bu işten hoşlanmayan var mı? Razı olmayan var mı? Hemen biat halkasını boynumdan çıkarayım!"¹⁹⁵ diye kamuoyunun görüşünü tekrar tekrar sormasından da salt ehlü'l-hal ve'l-akdin seçimi ile yetinmediği, karar mercii olan toplumun rızasından emin olmak istediği anlaşılmaktadır.

¹⁹² İbni Asakir, Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, *Tarihu Medînetü Dimeşk* (thk. Muhibbi'd-Dîn Ebû Said), Dâru'l-Fikir, Beyrut 1995, XXX, 385.

¹⁹³ Taberi, *Târih*, III, 316.

¹⁹⁴ Belâzuri, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 581.

¹⁹⁵ İsmail Bedevî, *Tevliyetü Reîsi'd-Devle fi Şerîati'l-İslâmiyyeti ve'n-Nüzûmi's-Siyaseti'l-Muâsıra*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1994, s. 136.

Sakîfe toplantısında Hz. Ebû Bekir halîfenin Kureyşliliği meselesini gündeme getirmişse de o kendi adına herhangi bir söylem kullanmamıştır.¹⁹⁶ Nitekim Hz. Ömer ve Ubeyde'yi aday olarak teklif etmesi bunu kanıtlamak için yeterlidir.

İlk halîfenin seçimi etrafında yapılan tartışmaların en önemlilerinden birisi de Ensar'ın adayı Sa'd b. Ubâde'in biat edip etmediği konusudur. Bu hususta çelişkili rivayetler mevcuttur. Hz. Ebû Bekir'in Sa'd'a, "Ey Sa'd! Resulüllah'ın yanında oturduğun sırada, onun *Kureyş, bu işin yöneticisidir. İnsanların iyileri, iyilerine uyar; kötüler de kötülerin ardından gider* buyurduğunu biliyorsun (değil mi?)" dediği bunun üzerine Sa'd'ın "Doğru söylüyorsun. Biz vezirleriz siz de emirlersiniz" cevabını verdiği rivayet edilmektedir.¹⁹⁷ Bu rivayeti İbn el-Cevzî'nin, "Sa'd b. Ubâde Sakîfe günü kalktı ve (Ebû Bekir'e) biat etti"¹⁹⁸ şeklindeki rivayeti de desteklemektedir.

Zehebî, Sa'd b. Ubâde'nin "Sadağımda olan okları size atmadan, kılıcımı kırmadan... size biat etmem" dediği, Müslümanların cemaatine katılmadığı¹⁹⁹ şeklindeki haberin ravisi Ebû Mihnef hakkında "güvenilir değil"²⁰⁰ ve "gayet zayıf"²⁰¹ ifadelerini kullanmaktadır. Bu rivayetler okuyucunun aklına, acaba Ensar ve Muhâcirinin omuz omuza vererek savaştıkları mürtedlerin Sa'd b. Ubâde'den daha fazlasını yapmış mıdır sorusunu getirmektedir.²⁰²

Bu rivayetlere bakılırsa, neredeyse Sa'd, halîfe seçiminin hemen ardından sahabe toplumunun savaştığı mürtedlerden daha kötü bir duruma indirgenmektedir. Allah'a iman etmeleri ve müminlere kucak açmaları ile İslam'ın ancak güçlenebildiğini yaşayarak görmüş olan Hz. Ebû Bekir, devlet başkanı seçildiğinde karşısında ilk bulduğu irtidat

¹⁹⁶ İsrâfil Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir...* s. 44.

¹⁹⁷ Taberî, *Tarih*, III, 203; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 70.

¹⁹⁸ İbn el-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1192, IV, 67.

¹⁹⁹ Taberî, *Tarih*, III, 223.

²⁰⁰ Zehebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Cebâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts. (Zehebî bu değerlendirmesinden sonra "Ebû Hâtem ve diğerlerinin onu kaynak almayı terk etmiştir, Dâru Kutnî zayıf olduğunu söylemiştir, İbn Adıyy Şii olduğunu söylemiştir" demektedir. (Ayrıntılar için bkz. III, 420.)

²⁰¹ Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetür'-Risâle, Beyrut 1982, I, 277.

²⁰² Hâmid M. el-Halîfe *el-İnsâf*, s. 120.

hadiselerinin üstesinden, Ensar'ın güç desteğini almadan gelebilir miydi? Allah'ın haklarında övgü ile bahsettiği Ensar'ın ileri gelenlerinden Sa'd'ın böylesine kritik bir süreçte Müslüman toplumun birliğini parçalayan muhalif bir tavır takındığına ilişkin bu rivayetler doğrusu Ensar ve Muhâcirler'i öven âyet ve hadislerle de çelişmektedir. Kaldı ki Sa'd b. Ubâde'nin biat etmemiş olması Hz. Ebû Bekir'in halîfeliğinin meşruiyetine halel getirmez. İlk halîfenin seçiminde meşveretin olmadığı ve toplumun iradesinin seçime yansımadağı anlamına gelmez. Zira her toplumda mevcut hükümeti desteklemeyen, ona oy vermemiş bireyler olabilir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti dönemi ile ilgili bir diğer konu da Hz. Ali'nin durumu ve Ebû Bekir'e biat edip etmediği konusudur.

Taberî'nin naklettiğine göre Ensar'dan bazılarının Hz. Ali'ye biat etmek istediğine ilişkin bir takım rivayetler de vardır.²⁰³ Ancak bu rivayetler bir an doğru kabul edilse bile o takdirde, madem ki Ensar Hz. Ali'yi halîfe seçme konusunda bu kadar arzulu idiler, neden 200-300 metre ilerdeki Mescid-i Nebvî'ye, Hz. Peygamber'in vefat ettiği eve giderek, onu bu seçim işinden haberdar edip, orada bulunmasını ve seçilmesini temin etmeyi düşünmediler?²⁰⁴ Bununla birlikte Sakîfede bulunmayan Ensar gibi, bazı Muhâcirlerin de, Hz. Ali'nin halîfe olmasını arzuladıkları ihtimali de bu arada göz ardı edilmemelidir.²⁰⁵

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e ilk gün biat ettiğine dair rivayetler olduğu gibi altı ay sonra biat ettiğine ilişkin rivayetler de vardır. Konuyla ilgili ilk tarihi rivayetleri nakleden Zührî, Hz. Ali'nin altı ay sonra biat ettiği noktadaki yaygın kanaati reddetmektedir. Bu konuda kendisine yöneltilen bir soru üzerine Zührî "Hayır" cevabını vererek Hz. Ali'nin, insanların kendisinden yüz çevirdiğini gördüğünde Ebû Bekir ile özel olarak görüşme talep ettiğini ifade etmektedir. Bu görüşmede Hz. Ali Hz. Ebû Bekir'e biat etmeme gerekçelerinin kendisinin faziletini inkar ya da ihtirastan kaynaklanmadığını sadece hakları olan mirası istediklerini ifade etmiştir. Ebû Bekir de Allah'a yemin ederek, Hz. Peygamber'in akrabalarını kendi akrabalarından daha çok sevdiğini ancak Hz. Peygamber'den, peygamberlerin miras bırakmayacaklarına dair sözünü işittiğini, O'nun

²⁰³ Taberî, *Tarih*, III, 202.

²⁰⁴ Mehmet Salih Arı, , *İmâmiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halîfe*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 179, 180.

²⁰⁵ Ethem R. Fırlalı, *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yay., Ankara 1984, s. 36, 37.

emrinin dışına çıkmaktan Allah’a sığındığını ifade etmiştir. Zührî, bunun üzerine Hz. Ali’nin ikna olduğu, biat etmek için aynı gün kendisine söz verdiğini nakletmektedir. Hz. Ebû Bekir öğle namazını kıldıktan sonra Hz. Ali ile aralarındaki kırgınlıktan dolayı insanların huzurunda kendisinden özür dilemiş, Hz. Ali de Ebû Bekir’in fazileti ve kendisinden üstünlüğüne değindiği bir konuşma yaptıktan sonra biat etmiştir.²⁰⁶ Orada bulunanlar Hz. Ali’ye doğru olanı yaptığı şeklinde tepkilerini dile getirmişlerdir.²⁰⁷ Ayrıca bu hadiseyi Müslim’in rivayeti de doğrulamaktadır.²⁰⁸

Taberî’nin naklettiğine göre, Hz. Ali’ye, Ebû Bekir’in mescitte biat aldığı haberi ulaştığında, biattan geri kalmayı kerih gördüğü için, üzerinde ridası olmadan aceleyle evden çıktığı, mescide gittiği ve daha sonra kıyafetlerini getirmesi için birisini gönderdiği anlatılmaktadır.²⁰⁹ Bu rivayet onun Ebû Bekir’e ilk günden biat ettiğini göstermektedir.

Zehebî, Hz. Ali ve Zübeyr’in biat etmediğine ilişkin iddiaları kabul etmeyerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır. Hz. Ebû Bekir Mescidi Nebvî’de hutbe verdiği sırada Ali ve Zübeyr’i görmeyince onları sordu, çağırdılar. Her ikisi de Hz. Ebû Bekir’e biat ettiler.²¹⁰ İbn Kesir’in Beyhakî’den naklettiğine göre Hz. Ebû Bekir Hz. Ali’yi de çağırtmış o da biat etmişti. Ancak Hz. Fâtıma Fedek arazisinden dolayı Hz. Ebû Bekir’e kırgındı. Hz. Ali, onun gönlünü hoş etmek için Hz. Ebû Bekir’e çok yakın olamamıştır.²¹¹ İbn Esir de benzer bir rivayeti aktardıktan sonra “Fakat doğrusu, Hz. Ali’nin ancak altı ay sonra biat ettiği şeklindedir”²¹² demektedir.

Nevevî *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lüğât* adlı eserinde “Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti hususunda ümmet icmâ etmiştir” dedikten sonra “Sahabe onu, en faziletlieleri olması ve bu işe herkesten daha çok hak sahibi olmasından dolayı öne çıkartmıştır.” Nevevî, Buhârî ve Müslim’de Sakîfe toplantısını anlatan hadise atıfta bulunarak Hz. Ali’nin şu sözlerine yer

²⁰⁶ Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, VII, 493. Nevevî, *Sahîhi Müslim Bi Şerhi’n-Nevevî*, XII, 76.

²⁰⁷ el-Yahya İbrahim, *Sahîhu Târîhi’t-Taberî*, III, 221.

²⁰⁸ Müslim, *Cihâd*, 52.

²⁰⁹ Taberî, *Tarih*, III, 207.

²¹⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 10; Suyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, s. 79.

²¹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, VI, 427.

²¹² İbn Esir, *el-Kâmil fî’t-Târih*, II, 298.

vermektedir. “Resulüllah onu insanlara namaz kıldırması için takdim etmiştir. Ben de (o esnada) orada bulunuyordum, bir başka yerde değildim. Hasta değil sağlıklıydım. Dileseydi beni takdim ederdi. Böylece Allah ve Resulünün dinimiz için (imâm) seçtiğini biz de dünyamız için (imâm) seçmiş olduk.”²¹³

Bu bağlamda en dikkat çekici ifade, Hz. Ebû Bekir’e biat edildiğinde Ebû Süfyan’ın “Bu işte size galip oldular” demesi üzerine Hz. Ali’nin “Biz bu iş için Ebû Bekir’i ehil gördük”²¹⁴ cevabını vermiş olmasıdır. Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e biat ettiğine dair rivayeti Buhârî ve Müslim de geçen bir rivayet de teyid etmektedir.²¹⁵ Bunun da ötesinde Ahmed b. Hanbel’in *Fadâilü’s-Sahâbe* adlı eserinde Süleyman b. Cuhâf’tan rivayet ettiği hadise göre Hz. Ebû Bekir’e biat edildiğinde o üç gün boyunca “Ey İnsanlar! (Allah aşkına) beni azâd edin (verdiğiniz biatı geri alın)” teklifinde bulunduğu ve Hz. Ali’nin buna karşılık “Hayır! Vallâhi seni azâd etmeyeceğiz. Allah Resulü seni takdim etmişken seni kim (bu işten) el çektirebilir?”²¹⁶ cevabı Hz. Ali’nin biat etmediği şeklindeki iddiaların yersiz olduğu konusunda yeterli kanaati oluşturmaktadır.

Hz. Ali’nin mescitte genel biat sırasında insanlarla birlikte biat ettiğine, sadece böylesine önemli bir konuda kendisi ile istişare etmemesinden dolayı Ebû Bekir’e serzenişte bulunduğu²¹⁷ dair bundan başka rivayetler de vardır. Her halükarda İslam bilginleri birbiri ile çelişkili gibi görünen hadisler arasındaki taâruzu gideren bir takım usuller geliştirmiş, çelişkili gibi görünen rivayetleri inkar etmek yerine tenakuzu gidermeyi tercih etmişlerdir. Buna göre Hz. Ali’nin altı ay sonra biat etmesi ikinci günü genel biat sırasında halk ile birlikte sunduğu biatı tazelemesi anlamında yorumlanmıştır. Mühtemelen Hz. Ali, vefatından önceki altı ayını ağır hasta olarak geçirmiş olan eşi Hz. Fâtıma ile ilgileniyordu. Bu süreçte insanlardan uzak kalması dolayısıyla oluşan kuşkuları izale etmek istemişti.²¹⁸ Bunu da hayatındayken miras meseleleri dolayısıyla Ebû Bekir’e kırgın olan

²¹³ Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ.*, II, 191; Ebû Ferac, *Sıfetu’s-Safve* I, 257; İbn Abdi’l-Ber, *el-İstiâb...*, III, 97.

²¹⁴ İbn Abdi’l-Ber, *el-İstiâb...*, III, 99.

²¹⁵ Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, VII, 493-495; Nevevî, *Sahihi Müslim Bi Şerhi’n-Nevevî*, XII, 76-79; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 76.

²¹⁶ Muhammed b. Hanbel, *Fadâilü’s-Sahâbe*, I, 151, 152.

²¹⁷ Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, VII, 494, 495.

²¹⁸ Abdülhamid b. Ali Nâsır Fukeyhî, *Hilâfetü Ali b. Ebî Tâlib*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2006. I, 63.

eşinin vefatının ardından gerçekleştirmiş olması onun eşini üzmemek istemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Hız. Ali'nin Ebû Bekir'e geç biat ettiğine ilişkin rivayetleri terviç eden Şiiler mevzu hadisleri delil göstererek bazı hadisleri de kendi görüşlerini destekleyecek şekilde yorumlayarak tahrif etmektedirler.²¹⁹

Hız. Ali'nin altı ay sonra biat etmesine gerekçe olarak gösterilen Hız. Fâtıma'nın Hız. Ebû Bekir'den Peygamber mirasını istemesi, Ebû Bekir'in halîfeliğinin Hız. Fâtıma tarafından tanındığı anlamına gelmektedir.²²⁰

Hız. Ebû Bekir'in mürtedlerle savaşında Medine'yi müdafaa etmesi için görevlendirdiği emirlerden birisinin Hız. Ali olduğu bilinmektedir.²²¹ Hız. Ali'nin biat etmediği kişiden emir almasının mümkün olmayacağı düşünülmektedir. İbn Kesir ve İbn Esir'in naklettiğine göre Hız. Ebû Bekir mürtedlerle savaşmak için Medine'den ayrılıp Zülkassa denilen yere vardığında Hız. Ali, bineğinin yularını tutarak, "Ey Allah'ın Resulünün halîfesi, nereye gidiyorsun? Seni şu anda kaybedecek olursak İslam'ın dirliği ve düzeni bozulur" demesi üzerine Hız. Ebû Bekir kendisi gitmemiş, askerlerini göndermiştir.²²² Hız. Ali'nin "Ey Allah'ın Resulünün halîfesi" ifadesi Hız. Ebû Bekir'i halîfe olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Hız. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye babama "Resulüllah'tan sonra insanlar içinde en hayırlı olanın kim olduğunu" sordum. O (Hız. Ali) "Ebû Bekir" dedi. "Peki, ondan sonra kimdir" dedim. O "Ömer" dedi. Ben ondan sonra Osman'ı söyleyeceğinden endişe ettim ve hemen "sonra sen (mi?)" dedim. "Ben sadece Müslümanlardan biriyim" dedi.²²³

²¹⁹ Fukeyhî, *Hilâfetü Ali b. Ebî Tâlib*, I, 63.

²²⁰ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar...*, s. 56.

²²¹ Muhammed Z. Rayyis, *Nazariyyâtü's-Siyâsi...*, s. 178, 179.

²²² İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 316; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 448.

²²³ Ebû Dâvud, *Sünne*, 7.

Hız. Ali'nin, Hız. Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlısının Ebû Bekir ve Ömer olduğunu söylediğine dair gelen rivayetler neredeyse tevatür denilebilecek sayıya ulaşmıştır. İbn Teymiye bu hadislerin seksen farklı tarik ile geldiğini söylemektedir.²²⁴

Daha önce Sa'd b. Ubâde'nin biat edip etmediği konusunu ele alırken ifade ettiğimiz gibi İslam ümmetinden her hangi birisinin halîfeye biat etmemesi söz konusu halîfenin meşruiyetine hâlel getirmez. Bir an rivayetler doğru kabul edilecek olsa bile- Sa'd b. Ubâde'nin Ebû Bekir'e ve Ömer'e biat etmemesi ya da Hız. Ali'nin geç biat etmesi veya Şam halkının Hız. Ali'ye biat etmemiş olması râşid halîfelerden her hangi birinin hilâfetinin meşruiyetine gölge düşürmez. Çünkü bütün ümmetin halîfeye biat etmesi gibi bir şart söz konusu değildir. Aksi takdirde hiçbir devirde biatın gerçekleşmesi ve devlet başkanının seçilmesi mümkün olmaz.²²⁵

Benzer bir durumu Hız. Ali ve Hız. Osman'ın biatı sırasında görebiliyoruz. Hız. Osman'ın seçimi sırasında gerek şûra meclisi içinde gerekse toplumun genelinde iki farklı tercih söz konusuydu. Çoğunluk Hız. Osman'ın halife olması noktasında tercihlerini ortaya koymuşken Hız. Ali'nin de halife olmasını isteyenler vardı. Ancak Hız. Osman'ın halife seçilmesinin ardından Hız. Ali'nin halife olmasını isteyenler Osman'a biat etmekte tereddüt etmediler. Aynı şekilde Hız. Ali'nin seçimi sırasında Talha'nın halife olmasını isteyenler vardı. Lakin Medine halkı ve sahabenin ileri gelenlerinden hiçbiri Hız. Ali'ye biat etmekten geri durmamışlardır.²²⁶ Şayet toplumun bütün kesimlerinin biat etmesi koşul olarak ileri sürülecek olsa bütün râşid halîfelerin biatlarının sıhhatini, tüm dünyada mevcut siyasi yönetimlerin meşruiyetlerinin sorgulaması gerekecektir.

2.1.3. Hız. Ebû Bekir'in Seçim Şekli

İslam, devlet başkanının seçim usulü ile ilgili belli bir yöntem belirlememiştir. Ancak Kur'an ve sünnete baktığımızda devlet başkanını seçme sorumluluğunun ve yetkisinin topluma ait olduğu görülmektedir. Toplum bu yetkisini zaman ve konjonktüre göre en

²²⁴ İbn Teymiye, Ebû Abbas Takiyüddin Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiye, *Minhacü's-Sünne* (thk. Muhammed Reşad Salim), Müessesetü Kurtuba, Kahire ts., I, 308; VI, 137; VII, 511,512.

²²⁵ Ümmü Malik Hâlidî; Hasan b. Ferhân el-Mâlikî, *Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1997, s. 97.

²²⁶ Ümmü Malik Hâlidî, Hasan b. Ferhân el-Mâlikî, *Bey'atü Ali b. Ebî Tâlib*, s. 39.

uygun yöntemi uygulayarak kullanabilir. Bu noktada önemli olan, toplumun iradesini net bir şekilde ortaya koyabileceği bir yöntem olmasıdır.

Devlet başkanının seçilme yolları şeriatın keyfiyetini beyan etmekten sükut ettiği mutlak olarak dünyevi işlerdendir. O halde seçim keyfiyetinde asıl olan her hangi bir delil olmadığı sürece mubahlıktır.²²⁷

Muhammed Ziyaüddin Rayyis'in mütalaasına göre Sakife toplantısı İslam tarihinde gerçekleştirilmiş en önemli kongredir.²²⁸ Bu kongrede tüm taraflar düşüncelerini son derece özgür bir platformda ifade etmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir'in seçiminin her hangi bir baskı altında olmaksızın Ensar ve Muhâcirlerin görüşlerini özgürce dile getirdikleri bir ortamda gerçekleştiği görülmektedir.

O halde Hz. Ebû Bekir'in seçiminin birbirini destekleyen iki aşamada gerçekleştiği söylenebilir:

Birinci Aşama: İslam toplumunu temsil yetkisini haiz ehlü'l-hal ve'l-akd'in biat etmesi ile gerçekleşmiştir. Bu biat, devlet başkanlığı sıfatını kazanmasını sağlayan in'ikâd biatıdır.

İkinci Aşama: Umumi ya da itaat biatı olarak adlandırılan biat ise, ertesi gün mescitte bütün Müslümanların biat etmesi ile gerçekleşmiştir. Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığına razı olduklarını ve ona bağlılıklarını gösteren biatlarını mescitte sunmuşlardır. Bu biat ise itaat biatıdır.

2.1.4.1. Hz. Ebû Bekir'in İlk Hutbesi

Ehlü'l-hal ve'l-Akid'den sonra Müslümanların da biat etmesinin ardından Hz. Ebû Bekir seçmenlerine şu meşhur hutbesini irâd etti:

“Ey insanlar, sizin en hayırlınız olmadığım hâlde, sizi idare etmek üzere göreve getirildim/seçildim. Vazifemi hakkıyla yerine getirirsem bana yardım ediniz, yanlış yaparsam beni düzeltiniz. Doğruluk emanet, yalancılık ise hıyanettir. İçinizde zayıf olanlar, Allah'ın izniyle hakkını alıncaya kadar

²²⁷ Fehd b. Salih b. Abdülaziz el-Aclânî, *el-İntihâb ve Ahkâmuhû fî'l-Fıkhi'l-İslamiyyi*, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad 2009, s. 329.

²²⁸ Rayyis, *Nazariyyâtü's-Siyâsi...*, s. 38.

benim yanımda kuvvetlidir, İçinizde kuvvetli olanlar ise, onlardan başkasının haklarını alıncaya kadar zayıftırlar. Hangi İslam toplumu Allah yolunda cihadı terk ederse, Allah onu zillete dūçâr eder. Hangi İslam toplumu arasında fuhuş yayılırsa, Allah onlara vereceği belâ ve cezayı umûmileştirir. Allah’a ve Resulü’ne itaat ettiğim müddetçe, bana itaat edin. Şayet ben, Allah’a ve Resulü’ne isyan edersem, artık bana itaat yoktur”²²⁹

Hız. Peygamber’den sonra İslam toplumunun kamu otoritesinin başına seçimle gelen ilk halife Hız. Ebû Bekir’in seçmenlerine hitaben yaptığı ilk konuşması ve bu konuşmanın satır araları konumuz bağlamında dikkat çeken bazı unsurlar içermektedir. Bu konuşmada dikkatimizi çeken noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İçlerinden Biri Olduğu Vurgusu

“Ey insanlar, sizin en hayırlınız olmadığım hâlde...”: Konuşmasının ilk cümlesinde Hız. Ebû Bekir “En hayırlınız olmadığım halde...” diyor. O halde “halife ” ümmetin diğer fertlerinden farkı olmayan herkes gibi bir insandır. Başta cennetle müjdelenmiş olmakla birlikte Hız. Peygamber’in bizatihi ifadeleri ile faziletine dair onlarca ifade mevcut iken onun kendisini sıradan insan olarak takdim etmesi hilâfet makamının ne aristokratik ne de teokratik vb. makam olmadığına güçlü bir vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

2. Göreve getirildim Vurgusu

“Sizi idare etmek üzere ‘göreve getirildim.’”: Halife Ebû Bekir kendisine biat eden insanlara “göreve getirildim” yani “beni siz bu göreve getirdiniz” diyor. Bu ifadeden Ebû Bekir’in devlet başkanlığı makamına gelişinin halkın özgür iradesi ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Müslüman topluma yönelik yaptığı bu konuşmasında insanların rızası olmasaydı buna itiraz edebilirlerdi. Hayır, seni biz görevlendirmedik, seni biz seçmedik diyebilirlerdi. Toplumdan bu yönde en ufak bir itiraz gelmediğine göre Hız. Ebû Bekir’e yönetme yetkisini veren ümmetin kendisi olmuştur. Ümmet, Hız. Ebû Bekir’in faziletli geçmişi, Hız. Peygamber’e yakın olması ve bu işi üstlenebilecek yeterliliğe, donanıma sahip olması vb. nedenlerden dolayı onu bu makama getirmiştir.

Hız. Ebû Bekir’in faziletine dair onlarca âyet ve hadisin varlığına rağmen Sakife toplantısında kimin halife olacağına ilişkin tartışmaların yaşanmış olması sahabe toplumunun halifeyi seçme işinin tamamen kendilerine ait bir hak olduğunu bildiklerini

²²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III-IV, 661.

göstermektedir. Hz. Ebû Bekir'in "beni bu göreve siz getirdiniz" vurgusu da buna işaret etmektedir.

3. Seçim Sözleşmesi Vurgusu

Allah'a ve Resulü'ne itaat ettiğim müddetçe, bana itaat edin. Şayet ben, Allah'a ve Resulü'ne isyan edersem, artık bana itaat yoktur." Bu ifade ile İslam'da devlet başkanı ile onu seçen halk arasında bir tür toplumsal sözleşme niteliği taşıyan biat sözleşmesinin temel ilkesine işaret edildiği görülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in halife statüsünü almasını sağlayan biat sözleşmesinin ilgili şartı; Allah'a ve Resulüne uyduğu, hukuka uygun kararlar aldığı ve icraatlarda bulunduğu sürece kendisine itaat etmelerini, hukukun dışına çıktığında ise kendisini düzeltmelerini istemektedir. Daha da ötesi hukukun dışına çıktığında o noktada kendisine uyma yükümlülüklerinin olmadığını ifade ederek İslam toplumunda yöneticinin meşruiyetinin seçim sözleşmesinde yer alan hukuka uygunluk ilkesine vurgu yaptığı görülmektedir.

Ayrıca Hz. Ebû Bekir'e yapılan biat, daha sonraki dönemlerde idarecilere yapılan biata örnek olması açısından son derece önem taşımaktadır. Çünkü biat eden kimse, idareci olarak seçtiği kişiye, Allah ve O'nun Kitabının emirleri ölçüsünde biat ettiğini ve halîfesini bu ölçü dahilinde dinleyeceğini ve itaat edeceğini biliyordu.²³⁰

Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçimi noktasında en önemli tartışmalardan birisi nassla imâmetin sabit olup olmayacağı konusudur. İslam âlimleri arasında tartışma konusu olan bu meseleyi önemine binaen "Halîfenin Nassla Belirlenmesi" başlığı altında ele almayı ve kritiğini yapmayı gerekli gördük.

2.1.5. Halîfenin Nassla Belirlenmesi

Sakife toplantısında Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanı seçiminin sahabe icmaı ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, devlet başkanı seçiminde üslûb ve keyfiyet farklılıkları olsa da tek meşru metodun biat/seçim olduğunun İslam hukuku kaynakları arasında yer alan icma ile de sabit olduğunu göstermektedir.

²³⁰ Mehmet A. Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, s. 48.

Ehli sünnetin devlet başkanının biat/seçim ile belirlenmesi gerektiği noktasındaki görüşüne aykırı olarak, Şia'nın bazı ekollerinin imâmetin nassla belirlenmesi gerektiği noktasında görüş ileri sürdüğü bilinmektedir.

Şia'nın İmâmiyye ekolü halîfenin nassla belirlenmesi gerektiği görüşünü savunarak Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından imâm tayin edildiğini ileri sürmüştür.²³¹

Ehli sünnet ulemasının bütünü Hz. Ebû Bekir'in seçimle halîfe olduğu noktasında ittifak etmekle birlikte bazılarının Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin nassla sabit olduğu noktasında görüşler serdettikleri bilinmektedir. Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin nassla belirlendiği noktasındaki görüşlerin Şia'nın, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu noktasındaki tezlerini nassa dayandırmalarına karşılık geliştirilmiş anti tezler²³² olduğu anlaşılmaktadır.

İslam siyaset teorisyenleri halîfenin nass/atama yoluyla belirlenmesi meselesini birkaç açıdan tenkid etmişlerdir.²³³ Bu tenkitleri maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Biat İlkesi İle Çelişmesi

İster Hz. Peygamber tarafından nassla belirlenmiş olduğu düşüncesi ister sonradan gelen bir devlet başkanı tarafından halîfenin atanabileceği düşüncesi her ikisi de biat hükümlerinin neden konulduğu sorusunu akla getirmektedir. Bunun bir an doğru olduğu farz edildiğinde halîfenin nasb edilmesinin metodu olan biatla ilgili nasslarla tenakuz meydana gelecektir. Biat ile ilgili nasslara baktığımızda bunların her hangi bir şahsa hâs değil umûmî yani bütün Müslümanlara hitap içerdiği görülmektedir. *Kim bir imama biat eder, onun elini sıkar, kalbinin meyvesini ona verirse (rızası ile ona bağlanırsa) güç yetirdiği ölçüde itaat etsin*²³⁴ vb. hadisler bütün Müslümanlara biat etme noktasında sorumluluk yükleyen umûmî bir lafızla gelmiştir. Hz. Peygamber'in nassla imamı

²³¹ Ebû'l-Feth Muhammed Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (thk. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâûr), Dâru'l-Marife, Beyrut 1993, I, 189.

²³² Mustafa Hilmî, *Nizâmu'l-Hilâfeti fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 41.

²³³ Mahmud Hâlidî, *Meâlimu'l-Hilâfe fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1984, s. 136-147.

²³⁴ Müslim, İmâre, 46.

belirlediği görüşünün biat etme yükümlülüğünü Müslüman topluma veren hadislerle çeliştiği görülmektedir.

2. Halîfe Seçiminde Görüş Ayrılıklarının Yaşanacağına İşaret Eden Nassların Bulunması.

Hız. Peygamber'den nakledilen bazı hadislerde kimin halîfe olacağı konusunda görüş ayrılıkları olacağına dikkat çekilmektedir. *İsrailoğullarını peygamberler idare ediyordu. Bir peygamber öldü mü yerine başka bir peygamber geçiyordu. Gerçek şu ki, benden sonra peygamber olmayacaktır. Halîfeler olacak ve çoğalacaklardır.* Aşhab: Bize neyi emredersin? diye sorunca, Peygamber şöyle buyurdu: “Önce kime biat ettiyseniz onun biatına bağlı kalınız.”²³⁵ Bu hadis hilâfet hususunda insanlar arasında görüş ayrılığı yaşanacağını beyan etmekte ve bu görüş ayrılığının nasıl giderileceğine dair çözüme işaret etmektedir. Bu vb. hadisler Hız. Peygamber'in nassla halîfeyi tayin ettiği görüşü ile çelişmektedir.

3. İmâm/halîfe Sözcüklerinin Nasslarda Nekre Olarak Gelmesi

İmâm veya halîfe kelimelerinin nekre/belirsiz isim olarak zikredilmesi belli bir şahsa işaret edilmediği anlamına gelmektedir. *Kim bir imama biat ederse*²³⁶ vb. hadislerde imâm kelimesinin nekre/belirsiz isim olarak zikredilmiş olması Hız. Peygamber'in halîfe olması için belirli bir şahsa işaret etmediğini düşündürmektedir. Hız. Peygamber ne kimi Ehli Sünnet alimlerinin iddia ettiği gibi Ebû Bekir'i ne Şia'nın iddia ettiği gibi Ali'yi ne de bir başka herhangi bir kişinin halîfe olması noktasında bir nass ortaya koymamıştır.²³⁷

4. Sahabe Toplumunun Kimin Halîfe Olacağı Noktasında İhtilafa Düşmesi

Hız. Peygamber'in vefatının ardından sahabe toplumunun kimin halîfe olacağı noktasında ihtilafa düşmesi Hız. Peygamber'in nassla her hangi bir işaretle bulunmadığı anlamına gelmektedir.²³⁸ İlk halîfe seçimi sırasında sahabe arasında cereyan eden tartışmalarda ne Ebû Bekir ne de Hız. Ali'nin halîfe olması gerektiğine işaret ettiği

²³⁵ Müslim, İmâre, 44.

²³⁶ Müslim, İmâre, 46.

²³⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 94.

²³⁸ Abdulaziz İ. Hayyât, *Nizâmu's-Siyâsiyyi fi'l-İslâm*, Dâru's-Selâm, Kahire 1999. s. 167

düşünülen nassların hiçbirisi söz konusu dahi edilmemiştir. Şehristânî bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Şayet herhangi bir imâm hakkında nass vârid olmuş olsaydı bütün ümmet ona itaat etmekle mükellef olurdu. Normal şartlarda bu kadar sayıda sahabe toplumunun Resulullah’tan işittiği bir haberi en ihtiyaç duydukları anda nakletmemeleri muhaldir. Böyle bir haberin nakledilmesini gerektirecek ihtiyaç durumu hasıl olmuşken nakledilmemiş olması esasen böyle bir nassın olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber halife olması için herhangi bir şahsı belirlemiş olsaydı o kişinin Sakife toplantısında meşveret sırasında imâmet iddiasında bulunması ve böyle bir tez ile tartışmaya katılması gerekirdi.”²³⁹

Ancak biz böyle bir tezin ileri sürüldüğünü bilmiyoruz. Dini nassları bütünüyle kendilerinden aldığımız sahabe toplumunun dinde bilinmesi zaruri olan böyle bir konuyu dikkate almamış olmaları mümkün değildir. Bu, bütün sahabe toplumunun batıl üzere ittifak ettikleri anlamına gelir ki, Taftazânî’nin ifadesiyle “sahabe toplumunun batıl üzerinde ittifak etmeleri ve hakkında nassın vârid olduğu bir ameli terk etmeleri düşünülemez.”²⁴⁰

İmâm Cüveynî ise bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu iddianın kesinlikle batıl olduğunu biliyoruz. Çünkü böyle önemli bir hadisenin gizli kalması normalde mümkün değildir. Muaz b. Cebel’in Yemen’e vali tayin edilmesi, Zeyd’in ve Üsâme’nin görevlendirilmesi, ordunun onların emrine verilmesi meselesinin gizli kalmadığı gibi. Aynı şekilde Ebû Bekir’in, Ömer’in devlet başkanlığı yapmış olmaları ve aralarında şurânın yaşanmış olması gibi apaçık bilinen hususlar gizli kalmış değildir. Bunların bir an gizli kalmış olabileceğine ihtimal verdiğimizde Kur’ân’ın eksiksiz nakledildiğinden emin olmamız mümkün olmaz.”²⁴¹

Bu düşünce sistemi takip edildiğinde görüldüğü gibi durum Hz. Peygamber’in ahabını itham etmeye kadar varabilmektedir. Buna göre bizim din konusunda hiçbir şeyden emin olmamız söz konusu olamaz. Zira dinin tüm usul ve furûunu, akide ve hükümlerini biz onlardan aldık. Hayatlarını İslam’a adanmış sahabe toplumunun korumak ve âleme mesaj olarak taşımak uğrunda hayatlarından geçtikleri dini kısmen dahi gizlemeleri imkan dahilinde değildir.

²³⁹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 481,482.

²⁴⁰ Saidüddin et-Taftazânî, *Şerhu Akaidi’n-Nesefiyye* (thk. Ahmed Hicâzî es-Segâ), Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, Mısır 1987, s. 95.

²⁴¹ İmamü’l-Hameynî’l-Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd* (thk. Muhammed Yusuf Musa-Ali Abdülmün’im Abdülhamid), Mektebetü’l-Hancı, Mısır 1950, s. 420.

5. Hz. Peygamber'in Halîfe Olması İçin Her Hangi Bir Kimseye İşaret Etmediğine Dair Nassların Varlığı:

a. Ashabın Hz. Peygamber'e yönelttiği "Ey Allah'ın Resulü bize bir halîfe bırakmayacak mısınız?" sorusuna Hz. Peygamber'in *Şayet ben bir halîfe bırakırsam ve siz benim bıraktığım halîfeye karşı gelerseniz üzerinize azâb iner*²⁴² şeklinde cevap vermiş olması Hz. Peygamber'in ardından kimin halîfe olacağı noktasında bir nassın vârid olmadığına işaret etmektedir.²⁴³

b. Hz. Ömer'in, kendisinden halîfe tayin etmesi istendiğinde söylediği "Şayet birisini halîfe önerecek olursam benden daha hayırlı olanın -Ebû Bekir- yaptığını yapmış olurum, şayet -bu konuyu- size bırakırsam yine benden daha hayırlı olanın -Hz. Peygamber- yaptığını yapmış olurum"²⁴⁴ sözleri kendisinden daha hayırlı olan, Hz. Peygamber'in bir halîfe bırakmadığının delilidir. Şayet aksi olmuş olsaydı sahabe bıraktığına dair nassları halîfe seçimi için toplandıkları sırada gündeme getirirlerdi. Sükut etmeleri onların da böyle bir nassın olmadığını onayladıkları anlamına gelmektedir.

c. Hz. Ali suikasta uğradığında vasiyetini açıkladığı bir sırada insanlar kendisine "Ey Müminlerin emiri! Bize bir halîfe bırakmayacak mısınız?" sorusuna "Allah Resulü kimseyi halîfe bırakmadı ki ben bırakayım. Şayet Allah insanlar için bir hayır dilerse benden sonra onları en hayırlı olan ile -liderliğinde- birleştirir"²⁴⁵ şeklinde cevap vermiştir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin "Ey insanlar. Kuşkusuz Nebî imâret konusunda her hangi birisini bırakmamıştır. Ancak biz -işareler sonucunda- bu iş için Ebû Bekir'i uygun gördük ve kendimiz için halîfe seçtik"²⁴⁶ ifadeleri de bunu teyid etmektedir.

²⁴² Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 7.

²⁴³ Ayrıca geniş açıklama için bkz. Nevevî, *Sahîhi Müslim Bi Şerhi'n-Nevevî*, XII, 204-206.

²⁴⁴ Buhârî, *Kitabu'l-Ahkâm*, 7218; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 7.

²⁴⁵ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 7.

²⁴⁶ Ayrıntılar için bk. Suyûtî'nin Resulullah'ın her hangi bir halife bırakmadığı noktasında delilleri topladığı "*Faslün fi Beyâni Kevnihî Lem Yestahlif*" başlığı altındaki bölüm, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 7.

Buraya kadar örneklerini sıraladığımız Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in ve özellikle imâmetin kendisine ait olduğu iddia edilen Hz. Ali'nin bizzat kendi ifadeleri şüpheye yer bırakmayacak biçimde Hz. Peygamber'in ardından bir halife bırakmadığını açıkça göstermektedir. Özellikle Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin ifadeleri sahabe toplumu tarafından işitildiğinde her hangi bir aykırı görüşün beyan edilmemiş olması bu konuda sahabe icmâının oluştuğu anlamına gelmektedir.²⁴⁷

d. Hz. Peygamber'in nerede defnedileceği ve mirasının ne olacağına dair delil ve nass aranıp ortaya konmasına rağmen hilâfet için böyle kesin bir nass ve delil aranmamış ve kimse de böyle bir nassı ortaya koymamıştır.²⁴⁸

6. Hz. Peygamber'in Ebû Bekir'i namaz kıldırması için görevlendirmesi halîfeliğine işaret olarak değerlendirilmemektedir.²⁴⁹ Bu şekilde değerlendirilebilecek olsaydı sahabe Peygamber'in vefatının ardından kimin halife olacağı noktasında ihtilafa düşmezdi. Hâlbuki Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanlar arasında ilk ihtilaf imâmet konusunda meydana gelmiştir.²⁵⁰ Sahabenin tümünün Peygamber'in açık delalet edici bir nassı var iken onu görmezden gelmeleri düşünülemez. Kendi iradeleri ile halife seçimi için görüş alışverişinde bulunmaları icmâen bu meselenin kendilerine bırakıldığı noktasında şer'î delil oluşturmaktadır.

7. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber hayattayken insanlara namaz kıldırması onun halîfeliğine işaret eden bir işaret sayılamaz. Zira Hz. Ömer'in yaralanmasında Süheyb b. Sinan Müslümanlara imamlık yaptığı halde, Hz. Osman halife seçilmiş, Hz. Osman'ın muhasarası esnasında ve öldürülmesinden sonra Müslümanlara Ebû Eyyüb el-Ensârî veya Suheyl b. Ensârî imamlık yapmış ancak halk Hz. Ali'ye biat ederek onu halife seçmiştir.²⁵¹

²⁴⁷ Mehmet Azimli, "Hülefâi Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, s. 44-49.

²⁴⁸ Ahmet Ağrakça, *İslam Tarihi, Hz. Ebu Bekir Devri*, Buruc Yay., İstanbul 1998, s. 58.

²⁴⁹ İzzet Hayyat, *Nizâmu's-Siyâsiyyi...*, s. 167.

²⁵⁰ Ebû Hasan Ali b. İsmail el-Eşârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid), Mektebetü'l-Usayriyye, Beyrut 1990, I, s. 39.

²⁵¹ Mehmet A. Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, s. 61.

8. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in fazileti hakkındaki ifadeleri de onun halîfeliğine işaret eden ifadeler değildir. Hz. Peygamber'in kendisine soru soran bir kadına, "Sonra gel" dediğinde, "Gelip seni bulamazsam?" sorusuna, "Beni bulamazsan Ebû Bekir'e git"²⁵² şeklindeki ifadeleri de onun halîfeliğine işaret etmemektedir. Zira Peygamberimiz Hz. Ebû Bekir'e işaret ettiği gibi birçok sahabeye çeşitli vesilelerle işaretlerde bulunmuştur.

2.2. Hz. Ömer

Râşid Halîfelerin ikincisi Hz. Ömer'dir. İlk halîfe Hz. Ebû Bekir, İslam ordularının Şam ve Irak topraklarında yol aldığı, iki büyük imparatorluk olan Sasâni ve Bizans imparatorluklarının kapılarını çalmaya başladığı çok kritik bir süreçte rahatsızlandı. Hz. Ebû Bekir içinde bulunduğu tarihi koşulların kendisine mühim bir görev yüklediğinin farkındaydı.²⁵³

Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından halîfe seçimi konusunda çıkan çetin tartışmalara bizzat tanık olan Hz. Ebû Bekir benzer bir tartışmanın kendisinden sonra çıkacağı kaygısını taşıdığı söylenebilir. Ayrıca Sasâni ve Bizans toprakları üzerinde fetih hareketlerinin genişlediği, İslam ordusunun Medine'nin merkezinden uzak dört bir tarafta dağınık vaziyette olduğu bir konjonktürde ümmetin birliğini ve dirliğini koruyabilecek ve tarihi sorumluluğunu yerine getirebilecek dirayetli bir halîfeye ihtiyaç vardı. Bu iki ana sebepten dolayı Hz. Ebû Bekir vefatının ardından belirsizliğin ve istikrarsızlığın oluşmasına mahal vermemek için Müslümanlardan halîfelerini seçmelerini istedi.

2.2.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı

Hz. Ebû Bekir bir gün sahabenin ileri gelenlerini topladı ve onlara hastalığını öne sürerek daha fazla yaşayamayabileceğini ifade etti. O vefat etmeden, İslam toplumunun yönetiminde siyasal bir boşluğun meydana gelmemesi adına kimin halîfe olacağı konusunda istişare etmeleri ve nihai kararlarını vermeleri konusunda onların önünü açtı. Sahabenin ileri gelenlerine şöyle söyledi: "Sizin de gördüğünüz gibi bana isabet eden

²⁵² Buhârî, *Fadâilü's-Sahâbe*, 5.

²⁵³ İmaduddin Halil, *İslam Târihine Giriş*, s. 57.

şeyden (hastalıktan) dolayı çok yaşamayacağımı düşünüyorum. Allah bana verdiğiniz (beyattan ötürü) yeminlerinizin gereğini yerine getirmekten dolayı sizi azat etmiştir. Sizin üzerinizden bana verdiğiniz sözün gereğini kaldırmıştır. İşinizi size iade etmiştir.”²⁵⁴ Bu ifadelerden Hz. Ebû Bekir’in kendisi ile yaptıkları biat sözleşmesini bir başkası ile yapabileceklerini salık verdiği görülmektedir. Hz. Ebû Bekir’in bu davranışı, kendisinden sonra halife olan Hz. Ömer’i tayin ettiği şeklindeki yaygın tezi geçersiz kılmaktadır.

2.2.1.2. Hz. Ebû Bekir’in Seçim Koordinasyon Başkanlığı

Hz. Ebû Bekir’in halîfelerini seçmeleri için inisiyatifi sahabe toplumuna, seçmen kitlesine verdiği görülmektedir. O, adeta hakları olan seçimi gerçekleştirmeleri için toplumu göreve çağırıyordu. Fakat sahabe toplumu kimin halife olacağı noktasında bir isim çıkaramayınca Hz. Ebû Bekir’e tekrar dönerek bu işi kendisinin yapmasını istediler.²⁵⁵ Burada dikkat çeken husus, sahabenin ileri gelenleri ehl-i hal ve’l-akd (toplumun temsilcileri) halîfenin belirlenmesi noktasındaki yetkilerini Ebû Bekir’e devretmeleridir. Bu yetki devri bir anlamda Hz. Ebû Bekir’e seçim komisyon başkanlığı benzeri bir görevin yüklendiğini düşündürmektedir. Bu görevi üstlenmesinin ardından Hz. Ebû Bekir’in Ensar ve Muhâcirlerin ileri gelenleri ile yoğun istişareler yaptıktan sonra bu istişarelerini ikinci aşamada toplumun geneline yaydığı bilinmektedir.

2.2.1.3. Hz. Ömer’in Aday Seçilmesi

Hz. Ebû Bekir’in önemli siyasi kararlarından birisi Hz. Ömer’i hilâfete aday göstermesidir.²⁵⁶ Hz. Ömer’in halife seçimi henüz devlet başkanlığı görevini yürüten Hz. Ebû Bekir’in seçim koordinasyon başkanlığında gerçekleştirilen istişareler sonucunda isminin aday olarak öne çıkması sonrasında sahabe toplumunun biatı ile gerçekleşmiştir. Bu sürecin Hz. Ebû Bekir tarafından Ensar ve Muhâcirin ileri gelenleri ile istişare ederek, kamuoyunun da görüşünün kimden yana olduğunu tespit ederek ne kadar büyük bir titizlikle yürütüldüğünü tarih kaynaklarımız nakletmektedirler.

²⁵⁴ Ebû Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Siretü Ömer b el-Hattâb*, Dâru İbn Haldun, s. 54.

²⁵⁵ Ebû Ferac, *Siretü Ömer b el-Hattâb*, s. 55; Ekrem Z. Ömerî, *Asru’l-Hilâfeti’r-Râşide*, s. 55.

²⁵⁶ İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir...*, s. 71.

et-Tabakâtü'l-Kübrâ müellifi İbn Sa'd Hz. Ömer'in seçilme sürecini ve bu süreçte yaşanan diyalogları şu şekilde aktarmaktadır.

Hiz. Ebû Bekir ilk olarak Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı ve ona: "Ömer b. Hattab hakkında fikrin nedir" diye sordu. Abdurrahman b. Avf "Onu sen benden daha iyi tanıyorsun" dedi. Hiz. Ebû Bekir, "olsun sen yine de düşündüğünü söyle" deyince Abdurrahman "Vallahi o düşündüğünden daha faziletlisine layık biridir" dedi.²⁵⁷

Ardından Osman b. Affan'ı çağırdı. Ona "Ömer b. Hattab hakkında fikrin nedir" diye sordu. Hiz. Osman "Onu içimizde en iyi bilenimiz sensin" dedi. Ebû Bekir, "Öyle olsa da sen fikrini söyle Ey Abdullah'ın babası" dedi. Hiz. Osman "Bana göre onun iç dünyası görünüşünden daha hayırlı. İçimizde onun gibi biri yok" dedi.²⁵⁸

Bu iki ismin dışında Said b. Zeyd (Ebû'l Aver), Üseyd b. Hudayr başta olmak üzere diğer Muhâcir ve Ensar'dan birçoğuyla istişare etti. Üseyd: "Ben onu senden sonra en hayırlı kişi olarak bilirim. Rızaya razı olur, haksızlığa öfkelenir. Onun içinde gizlediği, dışına vurduğundan daha hayırlıdır. Hilâfeti taşıyacak ondan daha güçlü biri olamaz" dedi.²⁵⁹

Sahabelerden bazıları Hiz. Ebû Bekir'in Ömer ismi üzerinde insanların görüşlerini aldığını duyunca huzura girdiler. İçlerinden biri (Talha b. Ubeydullah) Ebû Bekir'e: "Ömer'i niye halife yaptın, Rabbine ne cevap vereceksin? Sen onun bize nasıl davrandığını görüyorsun" dedi. Ebû Bekir: "Beni oturtun. Beni Allah'la mı korkutuyorsunuz? Hilâfeti zulümle alan kimse perişan olur. Rabbim sorarsa ben: "Allah'ım ben onlara sana inananların en hayırlısını halife bıraktım derim" dedi.²⁶⁰ Abdurrahman b. Avf ile istişaresi sırasında onun sertliğine atıfta bulunduğunda Hiz. Ebû Bekir "Onun sertliği benim yumuşaklığımdan kaynaklanmaktadır. İş ona tevdi edildiğinde sertliğinin çoğu gider. Ben birisine kızdığımda o –tam tersine- yumuşak davranırdı"²⁶¹ demiştir.

²⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182-184.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182-183.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182-183.

²⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182-183.

²⁶¹ Taberi, *Târîh*, III, 428.

2.2.2. Hz. Ömer'in Halife Seçilmesi

Hz. Ebû Bekir sahabe toplumu ile istişarelerini tamamladıktan sonra onları topladı ve şunları söyledi. "Size bir halife bıraksam razı olur musunuz? Allah'a andolsun ki ne yakınlık gözettim ne de bu konuda gerektiğince düşünmekten erindim. Ben size halife olarak Ömer b. Hattab'ı bırakıyorum. Onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz." Sahabenin ileri gelenlerinin de içinde bulunduğu insanların cevabı şöyle oldu: "İşittik ve itaat ettik."²⁶²

Hz. Ebû Bekir daha sonra bir taahhütname yazdırmış, Medine'de ve diğer şehirlerde insanlara ulaştırılmasını emretmiştir. Söz konusu taahhütname şu şekildedir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

İşte şu tavsiye, Ebû Kuhafe oğlu Ebû Bekir'in dünyadan ayrılırken, hayatının son deminde ve ahirete giderken oradaki ilk vaktinde yaptığı tavsiyedir. Orası öyle bir yer ki kâfir bile inanmaya, fâcir bile aklını başına almaya, yalancı dahi doğru söylemeye mecbur kalır. Kendimden sonra size Ömer'i vekil bırakıyorum. Onu dinleyin ve itaat edin. Ben, Allah'a, Resulüne, kendime ve size karşı hayırdan bir kusur etmedim. Adaletli davranırsa bu benim onun hakkındaki kanaatim ve bilgime uygun olur. Eğer durumunu değiştirirse herkesin yaptığı kendinedir. Ben hayrı istedim, gaybı bilmiyorum. Allah "Yakında zulmedenler nasıl bir inkılâb ile devrileceklerini göreceklerdir"²⁶³ buyuruyor."²⁶⁴

Hz. Osman Hz. Ebû Bekir'in mührünü taşıyan taahhütnameyi yanına alarak dışarı çıktı ve insanlara "Bu mektuptakine biat eder misiniz?" diye sordu. Oradakiler "evet" dediler. "Sahabenin hepsi Ömer'in hilâfetine razı olup biat ettiler."²⁶⁵ Hz. Ömer'in seçimi bu şekilde gerçekleşmiş oldu.

İbn Sa'd, daha sonra Hz. Ebû Bekir'in Ömer'i yanına çağırarak ona bazı tavsiyelerde bulunduğunu ve ardından şu şekilde dua ettiğini nakletmektedir: "Allah'ım bu şekilde yaparak sadece onların iyiliğini istedim. Onların fitneye düşmesinden korktum. Bu hususta

²⁶² Taberi, *Târîh*, III, 428.

²⁶³ Şuarâ, 26/227.

²⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 183.

²⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 184.

görüşümle amel ettim. Onların başına en hayırlı, en dirayetli olanı bıraktım. Allah'ım! Onu râşid halîfelerinden kıl, rahmet peygamberinin ve salihlerin yoluna tabi olsun”²⁶⁶

Hiz. Ömer'in halîfe seçimi sırasında sahabe arasında yaşanan diyaloglara bakıldığında seçimin meşveret ile ve sahabenin bilâ istisnâ ittifakı ile gerçekleştiği görülmektedir. Onun hilâfeti ile ilgili sahabe arasında herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Yine hilâfeti süresince her hangi bir kimsenin ona karşı çıktığı da varit olmamıştır. Aksine sabit olan, hilâfeti hususunda icmânın oluştuğu ve yönetimine herkesin tabi olduğudur.²⁶⁷

Hiz. Ebû Bekir'in, kendisinden sonra devlet başkanlığı makamına getirilecek kişinin seçiminin kendisine bırakılmasını hiç istemediği, bunun sahabe toplumu/seçmen kitlesi tarafından kerhen omuzlarına yüklendiği ve bundan son derece rahatsız olduğuna ilişkin tavrı Abdurrahman b. Avf'ın şu naklinden anlaşılmaktadır:

“Hastalığında ziyaret için Hiz. Ebû Bekir'in huzuruna girip selam verdim ve "nasıl sabahladın?" diye sordum. O yerinden doğruldu. Ben: "Elhamdülillah biraz iyileşmiş olarak sabahladınız ümidindeyim." dedim. Ebû Bekir de: "Gördüğün gibi sancılar içindeyim, bu ağrılarımın arasında bana bir de vekil tayin etme meşguliyeti verdiniz. Ben de kendimden sonra size bir taahhütname bıraktım ve bence en hayırlınızı halîfe seçtim.”²⁶⁸

Sahabe topluluğu (seçmenler) hukuki anlamda kendi uhdelerinde bulunan halîfeyi seçme haklarından feragat ederek bu işte Hiz. Ebû Bekir'i yetkilendirdikleri anlaşılmaktadır. Seçim sürecinin başından beri Hiz. Ebû Bekir'in titiz bir çalışma yürüterek gerekli istişarelerini yapıp araştırmalarını tamamladıktan sonra Hiz. Ömer'i adaylığa uygun gördüğü görülmektedir.

Hiz. Ebû Bekir bencil bir tavrıla kendi zihninde şekillendirdiği bir ismi değil, yine kamuoyunun görüşünü ve beklentilerini dikkate alarak, onların da onayını aldıktan sonra, bütün bu süreçlerin sonunda onlara “Ben size halîfenizi seçsem razı olur musunuz? Allah'a andolsun ki ne yakınlık gözettim ne de bu konuda gerektiğince düşünmekten erindim. Ben

²⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 184.

²⁶⁷ Rayyis, *Nazariyyâtü's-Siyasiyye...*, s. 181.

²⁶⁸ Taberi, *Târîh*, III, 429.

size halîfe olarak Ömer b. Hattab'ı seçiyorum. Onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz” demesi, sahabenin de “İşittik ve itaat ettik”²⁶⁹ demesi Hz. Ömer'in seçiminin halkın gönül rızası ve seçimi ile gerçekleştiğini göstermektedir.

Dikkat edilirse burada Hz. Ebû Bekir'in sahabe toplumu tarafından kendisine bırakılmış bir iş olmasına rağmen yine de gönlünden geçen ve kamuoyu yoklamaları ile zaten öne çıkmış olan adayını açıklamadan önce “Ben size halîfenizi seçsem razı olur musunuz?” şeklinde bir soru yöneltmiş olması bu işin toplumun iradesi ile kesinlik kazanabilecek bir iş olduğunu göstermektedir. Ebû Bekir halîfe adayını açıklarken topluma ait olan bir hak ihlali ve hak gasbı anlamına gelecek bir yanlış anlama olmaması için adeta titrediği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ebû Bekir'in bu sorusunun ardından insanların “İşittik ve itaat ettik” demeleri onların halîfe seçimi için tayin ettikleri vekilin seçimine rıza gösterdikleri anlamına gelmektedir ki, bu da halîfe ve toplum arasında toplumsal sözleşme niteliği taşıyan biatın tam bir rıza ile gerçekleştiğini göstermektedir. İnsanlar istese idiler önlerine konulan adayı reddedebilirlerdi. Ancak Müslümanlar “Dinlemeyiz, itaat etmeyiz” demediler. Hz. Ömer aynı şekilde hilâfet görevini teslim aldıktan sonra Müslümanlara tekrar sözlerini hatırlattı. Şayet onlar kendilerine halîfe adayı olarak sunulan ismi onaylamamış olsalardı Hz. Ebû Bekir'in Müslümanların dinleyip itaat edecekleri bir başka halîfenin seçilmesi için yeni istişare yapmalarını ve istişarelerinin sonucunu beklemekten başka yapacağı bir şey olmayacaktı.²⁷⁰

Hz. Ömer'in bizzat kendisinin “Kim Müslümanlarla meşveret yapmaksızın kendisinin ya da bir başkasının emirliğine çağırırsa onu öldürmenizden başka bir şey size helal olmaz”²⁷¹ ve “Meşveretsiz hilafet olmaz”²⁷² sözleri göz önünde bulundurulduğunda onun Müslüman toplumun tercihini gözetmeksizin Ebû Bekir'in önermesi ile halîfeliği kabul etmiş olması düşünülemez. Şayet Müslüman toplumun rızası olmasaydı ona bu sözlerini hatırlatarak itiraz eden birisi muhakkak çıkardı.

²⁶⁹ Taberi, *Târîh*, III, 428.

²⁷⁰ İmadüddin Halîl, *İslam Tarihine Giriş*, s. 56.

²⁷¹ Alâüddin Ali el-Müttekî b. Husâm ed-Din el-Hindî el-Burhân el-Fevrî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, V, 778.

²⁷² Fevrî, *Kenzü'l-Ummâl*, V, 648.

Müslümanların halîfe adayı olarak sunulan isme razı olmaları ile birlikte Hz. Ebû Bekir ellerini semaya kaldırarak: “Allah’ım bu şekilde yaparak sadece onların iyiliğini istedim. Onlara fitnenin bulaşmasından endişelendim”²⁷³ demesi onun hayattayken Müslümanlardan halîfeleri seçmelerini istemesinin nedenini açıklamaktadır. Zira kendisi Hz. Peygamber’in vefatından sonra halîfe seçimi sırasında çıkan ihtilaflara bizzat tanık olmuştu.

Bütün bunlardan sonra Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i *istihlâfının* sadece aday göstermek anlamına geldiği anlaşılmaktadır.²⁷⁴ Nitekim bu bir seçim olsaydı henüz kendisi hayattayken ikinci bir halîfe seçilmiş olurdu ki bu da dinde bilinen sabitelere aykırıdır.

Ebû Bekir’in son ana kadar halîfeliğe aday olacak kişinin şura ile seçilmesini salık verdiğini görüyoruz. Haddi zatında sürecin başında o, kendisine itaat etmelerini zorunlu kılan biatın yüklediği sorumluluklarını bir kenara bırakarak sahabeden halîfe seçiminde özgürce davranmalarını istemiş, onlar da kendileri adına seçme yetkisini ona vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir halîfelik görevini üstlenecek kişide en üst düzeyde liyakat şartlarını gözeterek araştırmasını yaptığı, belli bir kanaate ulaştıktan sonra bunu kamuoyunun önünde, sahabenin ileri gelenleri ile paylaştığı ve onların onayını aldığı anlaşılmaktadır.

2.2.3. Hz. Ömer’in Seçim Şekli

Hz. Ömer’in halîfe seçilmesi tıpkı Hz. Ebû Bekir’in seçiminde olduğu gibi iki aşamada gerçekleşmiştir.

Birinci Aşama: Hz. Ebû Bekir tarafından hilâfete aday gösterilmesinin ardından ehlü’l-hal ve’l-akd, toplumu temsil yetkisini haiz kişilerin in’ikâd biatı.

İkinci Aşama: Müslümanların umumi bağlılık biatı.

²⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 184.

²⁷⁴ Tevfik Vâ’î, *Devletü’l-İslâmiyye...*, s. 237.

Hız. Ebû Bekir'in deyim yerindeyse koordinasyon başkanlığında gerçekleşen seçim sürecinde toplumun iradesinin siyasal erkin başına geçecek kişinin belirlenmesinde belirleyici tek unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Ömer'in seçilme biçimine baktığımızda onun bir önceki halîfe Ebû Bekir'in kendisini aday göstermesi²⁷⁵ ve ardından insanların onayını alması şeklinde olduğu görülmektedir.

Muhammed Musa'nın *Nizâmu'l-Hüküm fi'l-İslâm* adlı eserinde oryantalist Julius Wellhausen'in Ebû Bekir ve Ömer için, "Devlet başkanlığı görevini hukuki yöntemle değil, gasp ederek aldılar" şeklindeki görüşü sadedinde yaptığı değerlendirmeler konumuz bağlamında çok kıymetli olduğu için zikretmeyi uygun gördük. Muhammed Musa şöyle söylemektedir: "Ebû Bekir'in, Müslümanların icmâ ile seçilmiş olması, Ebû Bekir'in Ensar ve Muhâcirler ile yaptığı istişarelerin ardından onların da onayını alarak Ömer'i önerdiğini ve sahabenin bütününün her ikisine de biat etmiş olduğunu ortaya koyan tarihi gerçekler bu tespiti yalanlamaktadır. Ömer'in seçim sürecinde Ebû Bekir insanlardan biat sorumluluğunu kaldırdığını ilan etmiş ve onlardan kendisinden sonra devlet başkanı olacak kişiyi seçmelerini talep etmiştir. Ebû Bekir'in, ardından Ömer'i bırakması sadece ve sadece aday olarak önermesinden başka bir anlam taşımamaktadır."²⁷⁶

Tam bu noktada İslam siyaset literatüründe yer alan ve önemli tartışmalara konu olmuş olan "ahd" veya "istihlâf" kavramları dikkat çekmektedir. Hız. Ömer'in bir önceki halîfe Hız. Ebû Bekir tarafından seçildiği, Hız. Ömer'in de kendisinden sonra gelecek halîfeyi belirlemesi için bir şûra heyeti oluşturduğu savına dayanarak "ahd" veya "istihlâf"ın halîfe seçimi noktasında meşru bir yöntem olup olmadığı İslam âlimleri arasında tartışıla gelmiştir. Konunun önemine binaen tam bu noktada "Halîfenin Atama Yöntemi İle Seçilmesi" başlığı altında bu bağlamda serdedilmiş görüşleri ele almayı ve kritiğini yapmayı gerekli gördük.

²⁷⁵ İzzet Hayyât, *Nizâmu's-Siyâsi*..., s. 172.

²⁷⁶ Muhammed Y. Musa, *Nizâmu'l-Hüküm*..., s. 81.

2.2.4. Halîfenin Atama Yöntemi İle Seçilmesi

İslam hukukçuları Hz. Ömer'in bir önceki halîfe Hz. Ebû Bekir tarafından devlet başkanlığına önerilmesini “*ahd*” veya “*istihlâf*” kavramı ile ifade etmişlerdir.²⁷⁷ İstahlefe fiilinden türemiş olan istihlâf, kendisinden sonra halîfe bırakmak²⁷⁸ anlamına gelmektedir. Mevcut halîfenin kendisinden sonra gelecek halîfeyi önceden belirlemesine istihlâf denir. Mevcut halîfenin vefatının ardından müstahlef/daha önceden belirlenen halîfe toplumun biatını almaksızın ya da mevcut halîfenin vefatının ardından toplumun ona biat etmesi ile yönetim yetkilerini devralır.²⁷⁹

Bazı İslam âlimlerin *istihlâf* yolu ile halîfenin belirlenmesine cevaz vermişlerdir. Mâverdî, Nevevî, İbn Hazm, Kalkaşendî gibi âlimler istihlâfı hilâfet görevine gelmenin meşru yolu olarak görmektedirler.²⁸⁰ İstihlâfa cevaz veren âlimlerin, görüşlerini temelde şu iki noktaya dayandırdıkları görülmektedir. Bu deliller şunlardır:

1. İstihlâf Konusunda İcmâ Oluştugu Düşüncesi

İstihlâf yolu ile halîfenin belirlenebileceğine dair sahabe icmânının oluşmuş olduğunu ileri süren bir görüş vardır. Bu görüşü ileri sürenlerin başında Mâverdî gelmektedir. Mâverdî bu konuda şunları söylemektedir. “İmâmet sözleşmesinin kendisinden önceki imamın ahid almasıyla gerçekleşmesinin caiz olduğu noktasında icmân olduğu ve bu şekilde halîfe belirlemenin sıhhati üzerinde ittifakın olduğu bir meseledir. Hz. Ebû Bekir ardından Hz. Ömer'i halîfe bırakmış ve Müslümanlar Ömer'in imâmetini Ebû Bekir'in tayini ile kabul etmişlerdir. Hz. Ömer de ardından gelecek halîfenin seçimi için şûra heyetini tayin etmiş, o gün için toplumun temsilcileri konumunda olan bu kişiler de tayin uygulamasının doğruluğuna inanarak bunu kabul etmişlerdir. Bu her iki uygulamayı da sahabe toplumu kabul etmiştir.”²⁸¹

²⁷⁷ Ebû Faris, *en-Nizâmu's-Siyâsi...*, s. 231.

²⁷⁸ Râzî, *Muhtâr*, s. 186.

²⁷⁹ Mahmud Hâlidî, *Meâlimu'l-Hilâfe fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmiyyi*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1984 s. 113.

²⁸⁰ Mahmud Hâlidî, *Meâlimu'l-Hilâfe*, s. 113.

²⁸¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye...*, s. 11.

2. İstihlâfî Meneden Her Hangi Bir Nassın Bulunmaması.

Bu görüşü İbn Hazm şu şekilde ifade etmektedir. “İmâmet akdinin bu şekilde gerçekleşmesine mani her hangi bir nassın ve icmânın olmamasından dolayı imamın hayatta iken kendisinden sonra görevi devralacak imamı tayin etmesinin daha evlâ, daha doğru ve daha uygun olduğunu düşünüyoruz.”²⁸²

3. Devlet Başkanının Seçme Hakkına Sahip Olması

Maverdî, Hz. Ebû Bekir’in Ömer’i kendisinden sonra halîfe tayin etmesinin Müslümanların rızasına bakılmaksızın tahakkük ettiği görüşünü ileri sürmektedir. Hz. Ömer’in seçiminin sahabenin rızasının olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştiği görüşünden hareketle Maverdî halîfe adayını belirleme noktasında mevcut imamın toplumun diğer fertlerinden daha çok hakka sahip olduğunu dile getirmektedir.²⁸³

İstihlâf yolu ile halîfenin belirlenmesinin caiz olduğuna ilişkin bu delillerin kritiğini birkaç başlık altında yapmaya çalışacağız:

1. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer örneklerinden hareketle halîfenin veliaht tayin etmesinin caiz olduğuna ilişkin icmâ olduğu noktasındaki görüş söz konusu halîfelerin seçimi sırasında sahabe arasında yaşanan diyalogların satır araları ile çelişmektedir. Zira Hz. Ömer’in seçimi ve Hz. Osman’ı seçen şûra üyelerinin seçiminde yaşanan diyaloglarda toplumun iradesinin gözetildiği ve her aşamasında onların rızasının olup olmadığının araştırıldığı görülmektedir.

Ayrıca *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye* sahibi Ebû Ya’lâ bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır. “Veliaht tayin edilenin imâmeti salt böyle bir tayin ile gerçekleşmez. Ancak Müslümanların ahid vermesi/sözleşme yapmaları ile gerçekleşir.”²⁸⁴ Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i, Hz. Ömer’in de altı kişilik şûra üyelerini halîfe seçimi için tayin etmesinin hilâfet sözleşmesi anlamına gelmediğini ifade eden Ebû Ya’lâ “Bu bir imâmet sözleşmesi olsaydı

²⁸² İbn Hazm, *el-Faslû fi’l-Milel...*, IV, 129.

²⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, s. 12.

²⁸⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, s. 25.

bir zaman diliminde iki imamın var olduğu anlamına gelirdi ki, bu caiz değildir”²⁸⁵ demektedir.

2. İstihlâfın meşruluğunu, menedici her hangi bir nassın bulunmadığı tezine dayandırmanın da temelsiz bir iddia olduğu anlaşılmaktadır. Kur’an ve sünnette yer alan ilgili nasslara baktığımızda halife nasb etmenin ümmete verilmiş bir görev olduğu ve bunun metodunun da biat olduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *Ey iman edenler! Allah’a, Resul’e ve sizden olan ulü’l-emre (idarecilere) itaat edin.*²⁸⁶ Hz. Peygamber’in biat ile ilgili hadislerine bakıldığında bunların biat mükellefiyetini doğrudan Müslümanlara yüklediğini görebiliriz. *Kim bir imama biat ederse...*²⁸⁷ şeklinde gelen tüm hadislerin biat mükellefiyetini Müslümanlara yüklediği anlaşılmaktadır.

Bütün bunlar İslam’da devlet başkanının ne *veliaht* ne *istihlâf* ne de *nass* ile değil Müslümanların kendisine gönül rızası ile verecekleri biatla/seçimle bu göreve gelebileceğini göstermektedir. Çünkü hilâfet akdi bir tür toplumsal sözleşmedir. Yönetici ve yönetilen her iki taraftan birisinin rızası olmaksızın bu sözleşmenin gerçekleşmeyeceği açıktır. İslam fakihleri, imâmetin Allah ile kullar arasında müşterek bir hak olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁸ Buna göre nasslar halife seçme yetkisini açıkça topluma vermişken hakkında menedici nass olmadığı gerekçesi ile toplumun iradesini devre dışı bırakan bir uygulama olan istihlâf veya veliaht tayin etmenin caiz görülemeyeceği açıklık kazanmaktadır.

3. Hz. Ömer’in seçiminde sahabe toplumunun rızasının olup olmadığına bakılmadığına dayanarak mevcut halîfenin bir sonraki halîfeyi tayininin toplumu bağlayıcı olduğuna ilişkin Maverdî’nin görüşünün vakıa, şer’î nasslar ve halîfenin seçiminde istişareyi zorunlu kılan sahabe icmâi ile çeliştiği görülmektedir.

Hz. Ömer’in bizzat kendisinin "Kim Müslümanlarla meşveret etmeksizin birisine biat ederse, ne ona ne de biat ettiği kimseye tabi olunmaz (biat edilmez) ve her ikisi de

²⁸⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, s. 25.

²⁸⁶ Nisa, 4/59.

²⁸⁷ Müslim, İmâre, 46.

²⁸⁸ Tefvik Vâ’î, *Devletü’l-İslâmiyye...*, s. 238.

öldürülür”²⁸⁹ ve “Meşveretsiz hilâfet olmaz”²⁹⁰ sözleri göz önünde bulundurulduğunda onun doğrudan ilzam edici bir kasıt taşıdığını söylemek mümkün değildir. Bu sözlerin bizzat sahibi olarak Hz. Ömer’in Müslümanların rızasını almaksızın, toplumun iradesini gözetmeksizin hilâfet görevini üstlenmesi imkansız görünmektedir.

Hz. Ömer’e biat Hz. Ebû Bekir’in kendisini halife bırakması ile değil, vefatının ardından Müslümanların kendisine biat etmeleri ile gerçekleşmiştir.²⁹¹ Ayrıca Hz. Ebû Bekir’in sahabe toplumunun talep etmesi ile onlar adına halife seçimini sadece koordine ettiği, bu koordinasyon sırasında sürekli olarak sahabe toplumu ile istişare ettiği meşhur rivayetler arasında yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir sahabe toplumunun bütün kesimleri ile istişarelerini tamamladıktan sonra herkesin red ya da kabul şeklinde görüşünü bildirebileceği bir ortamda “Ey insanlar! Ben size halifenizi seçsem razı olur musunuz?”²⁹² diye kamuoyunun nabzını yokladığı rivayet edilmektedir. Burada Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i sahabe toplumuna arz etmiş olması, onun önerdiği isme sahabe toplumundan hiçbir itirazın çıkmamış olması Maverdî’nin, Hz. Ömer’in seçiminde sahabe toplumunun rızasının olup olmadığına bakılmadığına dayanarak mevcut halîfenin bir sonraki halîfeyi tayininin toplumu bağlayıcı olduğuna ilişkin görüşünün yanlış bir tahlile dayanan bir görüş olduğu anlaşılmaktadır.

4. Hz. Ebû Bekir’in Ömer’i, Hz. Ömer’in kendisinden sonraki halîfeyi seçmek üzere altı kişilik şûra heyetini belirlemesi tamamen Müslümanların rıza ve onayları ile gerçekleşmiştir. Zira bu noktada talep bizzat kendilerinden gelmiştir. Müslim’in Abdullah b. Ömer’den rivayet ettiğine göre yaralandığında insanlar kendisine gelerek “Bize bir halîfe bırakmayacak mısın?” dediler. Ömer “Yaşarken işinizi üstlendiğim yetmiyormuş gibi ölürken de mi üstleneyim, şayet bir halîfe bırakacak olsam benden daha hayırlı olanın (Ebû Bekir’in) yaptığını yapmış olurum, bırakmayacak olsam da ondan daha hayırlı olanın (Peygamber’in) yaptığını yapmış olurum” dedi.²⁹³

²⁸⁹ Buhârî, Hudud, 31; Fevrî, *Kenzü’l-Ummâl...*, V, 778.

²⁹⁰ Fevrî, *Kenzü’l-Ummâl...*, V, 648.

²⁹¹ Mahmud Halidi, *Mealimu’l-Hilâfeh...*, s. 120.

²⁹² Taberi, *Tarih*, III, 428.

²⁹³ Nevevî, *Sahîhi Müslim Bi Şerhi’n-Nevevî*, XII, 204.

5. Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın seçilme süreçlerine bakıldığında devlet başkanının, kendisinden sonra devlet başkanlığına aday olacak bir isim belirlemesinin caiz olduğu ancak bunun Müslümanları bağlayıcı bir seçim olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı devlet başkanının kendisinden sonra bu göreve gelecek kişiyi belirlemesinin sadece ve sadece aday önermesi anlamına geldiği, hilâfet akdi anlamına gelmediği görülmektedir.²⁹⁴

6. Devlet başkanının kendisinden sonra göreve gelecek kişiyi belirleme yetkisine sahip olması İslami yönetim sisteminin en önemli ilkelerinden birisi olan “*es-Sültânü li'l-ümmeh/otorite ümmete aittir*” ilkesini işlevsiz kılması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı *istihlaf*, devlet başkanını belirleme değil ancak aday statüsü belirleme anlamına gelmektedir. Ayrıca bir sonraki devlet başkanının mevcut devlet başkanı tarafından belirlenmesi ile esasen, İslam toplumu ile onu yönetecek kişi arasında bir sözleşme niteliğinde olan biat gerçekleşmiş olmamaktadır. Zira biat hakkı devlet başkanının değil ümmetindir. Ümmet bu hakkını dilediği kişiyi seçerek kullanır. *İstihlaf*, devlet başkanının hakkı olmayan bir yetkiyi kullanması anlamına gelmektedir.²⁹⁵

Hilâfet akdi birini halef bırakmak yani tayin etmekle gerçekleşmez. Çünkü hilâfet Müslümanlarla halife arasında bir akittir. Buna göre bir halifenin kendisinden sonra başka birini halef bırakması, tarafı olmadığı sözleşmede tarafmış gibi davranması demek olur. Çünkü o hilâfet akdine sahip değildir. Zira hilâfet halîfenin değil Müslümanların hakkıdır. Dolayısıyla Müslümanlar hilâfet akdini diledikleri kimse ile gerçekleştirirler. Halîfenin başka birisini halîfe bırakması sahih olmaz. Çünkü bu sahip olmadığı bir şeyi vermesi demektir ki, bu da caiz değildir.²⁹⁶

7. Devlet başkanını tayin edecek kişi hatadan arî değildir. Zaaflarına yenik düştüğü bir anda her hangi bir yakınına veya arkadaşını halef bırakabilir. Nitekim Muaviye oğlu Yezid'i halîfe bırakarak bu hataya düşmüş ve Müslümanların günümüze kadar acı sonuçlarını hatırladıkları büyük fitnelere sebebiyet vermiştir.²⁹⁷

²⁹⁴ Muhammed Y. Musa, *Nizamü'l-Hükm...*, s. 71.

²⁹⁵ Mahmud Hâlidî, *Meâlimü'l-Hilâfeh...*, s. 122.

²⁹⁶ Takiyüddin en-Nebhâni, *eş-Şahsiyyetü'l-İslamiyye*, II, 40.

²⁹⁷ Ârif Halîl, *Nizâmü'l-Hükm...*, s. 111.

Hız. Ebû Bekir gerek Hız. Peygamber'in vefatının ardından müteessir olan İslam toplumunu toparlama gerek halife seçimi sırasında üstlendiği birleştirici tarihi rolü, Müslümanların kendisine olan sarsılmaz güveni ve Allah Resulü'nün sayısız övgüsüne mazhar olması gibi birçok faziletin sahibi olarak çok önemli bir adım atmıştır. O, kendisinden sonra devlet başkanlığı görevini yürütecek kişi noktasında bir emrivaki durum oluşturarak her hangi bir isim tespitiinde bulunmamış, topluma rağmen Ömer'i dikte etmemiştir. Sahabilerin ısrarları sonucunda sadece gönlünden geçen bir ismi aday olarak göstermiştir.

2.3. Hız. Osman

Râşid halifelerin üçüncüsü Hız. Osman'dır. Hız. Osman'ın devlet başkanlığı görevine getirilmesi kendisinden önceki râşid halifelerin yönetime geliş usullerinden farklı, meşveretin tam olarak icra edildiği daha kurumsallık nitelik kazanmış yeni bir yöntemle olmuştur.

Hız. Ömer, Muğire b. Şube'nin kölesi Ebû Lü'lü'nün hançer darbesi ile ölümcül yara aldığıında²⁹⁸ Müslümanlar halife Ömer'in ölebileceğini düşünüyorlardı. İslam ordularının bir taraftan Fars/İran topraklarında diğer taraftan Şam/Bizans topraklarında geniş çapta yürüttükleri fetih hareketlerinin duraksamasına neden olacak, Müslümanların birliğine zarar verecek bir otorite boşluğuna mahal vermeden, tıpkı selefinin yaptığı gibi bir halife adayı göstermesini talep ettiler. Hız. Ömer Müslümanlardan, bizzat seçmen kitlesinden gelen bu talebi “Şayet bir halife (adayı) tayin edecek olsam benden daha hayırlı olanın (Ebû Bekir'in) yaptığını yapmış olurum. Bir aday tayin etmezsem de yine benden daha hayırlı olanın (Hız. Peygamber'in) yaptığını yapmış olurum. -Ama her ne olursa olsun- Allah kesinlikle dinini zayı etmez”²⁹⁹ cevabıyla reddederek halife seçiminin toplumun iradesine bırakıldığına işaret ettiği görülmektedir.

Daha sonra seçmen kitlesinin temsilcileri olan sahabenin ileri gelenlerinin bir araya gelerek Hız. Ömer ile yoğun istişarelerde bulunduklarına tanık olmaktadır.

²⁹⁸ Ali M. Sallabî, *Hız. Ömer Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, Ravza Yay., İstanbul 2008, s. 678.

²⁹⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 228.

2.3.1. Ehlü'l-hal ve'l-akd Toplantısı

Hız. Ömer'in yarasından kaynaklanan ağrıları şiddetlenmeye başladığında devlet işlerini daima kendilerine danışarak yürüttüğü sahabenin ileri gelenleri kendisine gelerek kimin halîfe olacağı konusunu istişare etmeye koyuldular.

Bu istişareler sırasında Müslümanlardan biri “Ey müminlerin emiri, keşke yerinize birini halîfe tayin etseniz dediler. Ömer: Kimi tayin edeyim? Eğer Ebû Ubeyde b. Cerrah sağ olsaydı, şüphesiz onu tayin ederdim (önerirdim)³⁰⁰. Bu hususta Rabbim beni sorguya çekerse “Peygamberinin; “Ebû Ubeyde bu ümmetin emnidir” dediğini işittim, diye cevap verirdim. Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim sağ olsaydı, onu halîfe tayin ederdim. Bundan dolayı Rabbim beni sorguya çekerse senin Peygamberinin, “Salim, Allah'ı çok seven kişidir” dediğini işittim, diye cevap verirdim” dedi. Muğîre b. Şu'be: “Oğlun Abdullah'ı seçmeni tavsiye ederim” dedi. Bunun üzerine Ömer hiddetlenerek: “Allah canını alsın! Bu sözünle Allah rızasını murat etmedin! Bizim, sizin işlerinizde gözümüz yok, aile efradımdan birisini bu işe teşvik etmek istemedim. Ümmet-i Muhammed'in işi sebebiyle Ömer ailesinden bir kişinin hesaba çekilmesi yeter. Biliniz ki bu hususta kendimi yordum ve ailemi ihmal ettim. Eğer sevabım günahıma denk olarak bu işten kurtulursam ne mutlu bana!”³⁰¹

Hız. Ömer ailesinden birinin tayin edilmesinin toplum için ne derece mahzurlu olacağını bildiği ve hilâfetin verasete dönüşebileceğinden endişe ettiği için böyle bir teklifi ve uygulamayı reddetmiştir.³⁰²

Hız. Ömer'in özellikle “Bizim, sizin işlerinizde gözümüz yok” ifadesinden halîfe seçiminin toplumun işi olduğunu salık verdiği görülmektedir. Bundan dolayı o, toplumun iradesini doğrudan yansıtabileceği daha önce görülmemiş bir yöntemle halîfenin seçimini sağlayacak bir tür “seçim komisyonu” oluşturmuştur.

³⁰⁰ Farklı varyantlarını daha önceki diyalog örneklerinin analizinde de gördüğümüz gibi sahabe toplumunun “estahlifü/tayin ederdim” ifadesini “önerirdim” şeklinde anlamamıza neden olan temel düşünce halife seçme işinin toplumun işi olduğu gerçeğine sürekli vurgu yapılmış olmasıdır. Durum böyle olunca “bize halife bırakır mısın” veya “bıraksaydım şunu bırakırdım” ya da Hız. Peygamber'e atıfta bulunularak “ondan daha hayırlı olan bırakmamıştır” şeklindeki ifadelerin tayin ya da atama değil bir aday önerme olarak anlaşılması gerektiği diyalogların ruhundan açıkça görülmektedir

³⁰¹ Taberi, *Tarih*, IV, 228.

³⁰² Mehmet. A. Kıpır, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, s. 52.

2.3.2. Seçim Komisyonu

Sahabe toplumunun ileri gelenleri Hz. Ömer'in huzuruna tekrar çıkarak kendinden bir aday önermesini istediler. Hz. Ömer minbere çıkarak insanlara bir konuşma yaptı. “Şayet ölürsem sizin –yöneticinizi seçme- işiniz Hz. Peygamber’e arkadaşlık yapmış ve O’nun kendilerinden razı olduğu şu altı kişinin uhdesinde olsun. Bunlar: Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Sa’d b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, bir de halîfe seçilmemek şartı ile Abdullah b. Ömer’dir.”³⁰³

Hz. Ömer bu seçimi yaparken Hz. Peygamber’in hayattayken kendilerinden razı olduğu altı önderle³⁰⁴ sınırlı tutmayı uygun gördü.³⁰⁵

Hz. Ömer halîfe seçimini gerçekleştirecek seçim komisyon üyelerini tespit ettikten sonra insanlara hitabında kullandığı şu cümleler onun devlet başkanlığı için doğrudan her hangi bir isim önermesinin doğru olmayacağı görüşünü taşıdığını göstermektedir. “Ben, Müslümanların yönetim işini hayatta iken de ölü iken de sorumluluk altına girerek belirlemem. Eğer Allah, sizin için hayır murat etmişse sizleri bu altı kişinin vereceği hayırlı karar üzerine birleştirir. Nitekim sizleri Peygamber’den sonra en hayırlı şahsiyetlerinizin halîfeliği hususunda ittifak ettirmiştir.”³⁰⁶

2.3.2.1. Aday Adaylarının Belirlenmesi

Hz. Ömer halka yönelik bu konuşmayı yaptıktan sonra isimleri zikredilen altı kişiyi toplayarak onlara bir takım öğütlerde bulundu

Hz. Ömer seçim komisyonunda yer alan isimlerle bir toplantı yaptı ve onlara şunları söyledi: “Düşündüm ve neticede sizi, bu insanların lider ve reisleri olarak gördüm. Halîfe ancak içinizden biri olur. Çünkü Rasulüllah sizden razı olarak vefat etti. Siz doğru yolda

³⁰³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 57, 58.

³⁰⁴ Halid M. Halid, *5 Raşid Halife*, s. 279.

³⁰⁵ Reşid Rıza, *Hilâfet* (çev. Mehmet Çelen), Mana Yay., İstanbul 2010, s. 31.

³⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 208.

olursanız, insanların ihtilafa düşmesinden korkmam. Fakat kendi aranızda ihtilaf edip de ümmetin bu yüzden ayrılığa düşmesinden korkarım.”³⁰⁷

Hız. Ömer’in içlerinden birini halîfe seçmeleri için altı kişilik şûra heyeti oluşturması ve sahabenin buna sükût etmeleri, toplumun devlet başkanlığına talip olan adayların sayısını sınırlandırabileceği noktasında sahabe icmâının olduğu anlamına gelmektedir.³⁰⁸

Hız. Ömer’in belirlediği altı kişi sadece aday adayları statüsünü taşıyorlardı. Nitekim onları seçmekle Hız. Ömer kendilerine hilâfet yetkilerini devretmiş olmuyordu. Bizatihi kendisinden sonra bir halîfe adayı belirlemesi noktasında insanlardan gelen talep sonucunda bir değil altı kişilik aday listesi belirlemiştir. İnsanlar da buna razı olmuşlardır. O halde Hız. Osman ne Hız. Ömer’in ne de altı kişinin belirlemesi ile değil insanların seçmeleri ile devlet başkanı olmuştur.³⁰⁹

Hız. Ömer’in seçimi bir tür aday gösterme idi. Hız. Abdurrahman b. Avf’ın da seçmesi bir aday gösterme idi. Hız. Osman’ın biat akdi de toplumun razı olması ve onların kendisine biat etmesiyle gerçekleşmişti.³¹⁰

2.3.2.2. Seçim Usulü

Hız. Ömer’in oturma başkanlığını yaptığı şûra toplantısında ayrıca seçimin nasıl ve ne kadar süre içinde gerçekleştirileceğine dair bir usulün de belirlendiğini görüyoruz. Hız. Ömer bu usulü şu şekilde açıklamaktadır:

“Benim vefatımı takip eden üç gün içinde meşveret ediniz, dördüncü gün girmeden biriniz mutlaka başınıza emir seçilmiş olmalıdır. Oğlum Abdullah müşavir olarak bulunacak, halîfe seçilmeyecektir. Talha bu işte sizinle beraberdir; üç gün içinde gelirse (o sırada Medine’de değildi) seçimde bulunacaktır. Gelmediği takdirde işinizi tamama erdiriniz”³¹¹

³⁰⁷ Taberi, *Tarih*, IV, 228.

³⁰⁸ Mahmud Halidi, *Meâlimu'l-Hilafe...*, s. 111.

³⁰⁹ Tefik Vâ’î, *Devletü'l-İslâmiyye...*, s. 237.

³¹⁰ Abdulkadir Udeh, *İslam ve Siyasi Durumumuz* (çev. Beşir Eryarsoy), Pınar Yay., İstanbul ts., s. 152.

³¹¹ Taberi, *Tarih*, IV, 229.

Hız. Ömer Mikdat b. Esved'i çağırarak ona şûra heyeti/seçim komisyonunun izleyeceği usulü şu şekilde izah etti: "Beni, kabrime koyduktan sonra bu şûra heyetini bir araya getir, onları bir eve koy ve kendi aralarından birini seçsinler. Ali, Osman, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve gelirse Talha'yı bir araya topla, hilâfete seçilmemek şartıyla oğlum Abdullah'ı da şûraya al. Onların başında dur. Eğer beşi bir kişi üzerinde ittifak eder de biri kabul etmezse kılıçla boynunu vur. Eğer dördü ittifakla birinin halîfe seçilmesine razı olursa diğer ikisi imtina ederse, ikisinin de başlarını vur. Eğer oylar eşit olarak üçü birini tercih ederse oğlum Abdullah'ı hakem tayin etsinler. O, hangi grubu tercih ederse onların adayını halîfe seçsinler. Eğer Abdullah'ın hükmüne razı olmazlarsa Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu tarafla beraber olunuz. Muhalefet ederek, halkın ittifak ettiği halîfeden yüz çevirenleri öldürünüz" dedi.³¹²

Suheyb b. Sinan'a, seçim süreci sona erdirilinceye kadar üç gün boyunca Müslümanlara namaz kıldırmasını vasiyet eden Hız. Ömer'in ayrıca seçim çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürümesi, belirlenen sürede seçimin gerçekleştirilmesi için gerekli tüm güvenlik tedbirlerini de aldığı görülmektedir. Bunun için Hız. Ömer Ebû Talha el-Ensarî'yi çağırarak, Ensar'dan elli kişilik bir askeri birlik oluşturması ve aralarından birini seçip halîfe tayin edinceye kadar bu seçim komisyonunun kapısında beklemesini, bu süre içinde içeriye kimseyi almaması, içeriden de Abdurrahman b. Avf dışında kimsenin çıkmasına izin vermemesini emretti.³¹³

Hız. Ömer'in seçimlerin sağlıklı, güven ortamı içinde ve süratle yapılmasını sağlayacak bütün tedbirleri aldığı görülmektedir. Çoğunluğun kararına muhalefet ederek belirlenen üç günlük süre içinde halîfe seçimini sabote edenlerin boynunun vurulmasını emretmiş olması son derece dikkat çekici bir durumdur. Adalet vasfı, isminden daha öne çıkmış ve hukukun yürütmesinde sorumlu Hız. Ömer'e göre, her biri aşere-i mübeşşereden olan kıymetli sahabeler, üç gün içinde halîfe seçmemekle ölüm fermanlarını verdirecek kadar büyük bir suç mu işlemişlerdir? Muhtemelen Hız. Ömer bu ictihâdında Hız. Peygamber'in vefatının ardından Hız. Ebû Bekir'in halîfe seçimi için geçirilen üç günlük süreyi göz önünde bulundurmuştur. Hız. Ömer'in bu kararına sahabenin de itirazının olmaması, sükût etmeleri bu konuda sahabenin icmâının olduğu anlamına gelmektedir.

³¹² Taberi, *Tarih*, IV, 209.

³¹³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 209; ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, III, 304.

Yoksa bütün sahabenin Hz. Peygamber hayattayken kendilerinden razı olduğu bu şahsiyetlerin boyunlarının vurulması kararı karşısında sükût etmeleri düşünülemez. Bundan dolayı bu kararın sahabenin de üzerinde icmâ etmiş olduğu bir karar olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2.3. Hz. Osman'ın Aday Seçilmesi

Hz. Ömer'in defin işlemleri bittikten sonra Mikdat b. Esved, Şûra Meclis Üyelerini Misver b. Mahreme'nin evinde topladı. Bu toplantıda Talha yoktu. Çünkü henüz Medine'ye gelmemişti.³¹⁴ Şura üyeleri istişarelerine başladı.

Ebû Talha el-Ensarî kendilerine verilen süreyi hatırlatarak “Hilâfet hususunda rekabetinizden daha çok, onu kabul etmemeniz ve birbirine atmanızdan korkuyordum. Ömer'in canını alan Allah'a yemin ederim ki size verilen üç günden daha fazla süre vermeyeceğim, haydi işinizi çabuk görün” dedi.³¹⁵

Böylece oturum açılmış, görüşler ileri sürülüyordu. Abdurrahman b. Avf, şûra üyelerinin arasında yaşanan tartışmaları yatıştırmak üzere söz alarak şöyle bir teklifte bulundu: “Hanginiz hilâfet hakkından vazgeçerek içinizden en faziletlisini seçmek üzere hakemlik görevini kabul eder? Bu soruya hiç biri cevap vermeyince kendisi, “Ben halîfe seçilmekten vazgeçiyorum” diyerek adaylığını geri çekti. Hz. Osman: “Ben buna razı olurum. Zira Resulüllah'tan “O (Abdurrahman), arzda da semada da emindir” dediğini işittim” dedi. Ali dışındaki şûra üyelerinin hepsi Abdurrahman'ın şurâ'ya seçim komisyonuna başkanlık görevini kabul ettiler. Ali'den bir ses çıkmayınca Abdurrahman b. Avf:

Ey Ebû'l-Hasan, sen ne dersin? diye sordu. Ali:

“Hakkı tercih edeceğine, arzularına tabi olmayacağına, akrabalık gayreti gütmeyeceğine ve Müslümanların hayrına çalışmayı ihmal etmeyeceğine dair teminat ver” dedi. Abdurrahman b. Avf:

³¹⁴ Taberî, *Tarih*, IV. 230.

³¹⁵ Taberî, *Tarih*, IV. 231.

“Sizin için yaptığım seçime razı olacağınıza ve muhalefet edenlere karşı beni destekleyeceğinize dair söz veriniz. Ben de size akrabalık gayreti gözetmeyeceğime ve Müslümanların hayrına çalışacağıma Allah adına and içerim” dedi.³¹⁶

Komisyon üyelerinin güvenoyunu aldıktan sonra başkanlık görevini üstlenen Abdurrahman b. Avf hemen seçim çalışmalarına başladı. Şûra heyetinde bulunanlarla tek tek görüşmeler yaptı. Ali’ye bu işe en layık kimi görüyorsun diye sorduğunda Osman’ı; Osman’a sorduğunda ise Ali’yi tercih ettiğini bildirdi. Şûra üyelerinden Zübeyr, Ali’yi tercih ederken, Sa’d b. Ebi Vakkas da Osman’ın bu işe layık olduğu görüşünü savundu.³¹⁷

Şûra üyelerinin tercihleri; birinin Hz. Ali, diğer ikisinin ise Hz. Osman lehine adaylıktan çekildikleri anlamına geldiğini düşündürmektedir. Abdurrahman b. Avf da hakemlik görevini üstlenerek adaylıktan çekildiğine ve Abdullah b. Ömer komisyon içinde adaylık hakkı bulunmayan üye statüsünde yer aldığına göre geriye iki aday kalmaktadır. Bunlar Hz. Osman ve Hz. Ali’dir. Dolayısıyla bundan sonraki istişare süreçlerinde bu iki adaydan hangisinin halîfe olacağı konusunda görüş alışverişi yaşanmıştır.

2.3.3.Hz. Osman’ın Halîfe Seçilmesi

Hz. Osman’ın halîfe seçilmesi Hz. Ömer’in belirlediği ve sahabenin de onayladığı yöntem ve seçim usulü ile gerçekleşmiştir.³¹⁸

Komisyon içindeki çalışmalarını bu aşamaya getiren Abdurrahman b. Avf üç gün boyunca gece gündüz halkın arasında dolaşarak onların da görüşlerini aldı. Önde gelen şahsiyetlere, askerlere, dışarıdan Medine’ye gelen kervanda bulunanlara, göçebelere, küçük büyük yaşlı genç, kadın erkek ayırt etmeksizin herkese sorarak tüm kamuoyunun görüşünün kimden yana olduğunu tespit etmeye çalıştı. İnsanlarla bazen birebir bazen gruplar halinde görüşerek onların görüşlerini aldı. Onlara, kimi halîfe seçmek istediklerini

³¹⁶ Taberi, *Tarih*, IV, 231.

³¹⁷ Taberi, *Tarih*, IV, 232.

³¹⁸ İzzet Hayyât, *Devletü'l-İslâmiyye...*, s. 173.

sordu. Bu kamuoyu yoklaması sonucunda neredeyse bütün halkın halife adayı olarak Hz. Osman'ın ismini öne çıkardığını gördü.³¹⁹

Hız. Ömer'in halife seçimi için belirlediği süre bitmek üzereydi. Abdurrahman b. Avf üç günden beri uyku uyumuyordu. Nihayet Ömer'in vefatının dördüncü gecesinde sabah vakti olmaktadır kız kardeşinin oğlu Misver b. Mahrem'in evine gitti ve ona: "Ey Misver uyuyor musun? Allah'a yemin ederim ki üç günden beri gözümü kapayıp uyuyamadım. Git bana Ali ile Osman'ı çağır" dedi. Misver b. Mahrem her ikisini de çağırdı. Osman ve Ali mescide geldiklerinde Abdurrahman onlara şunları söyledi:

"İnsanlara sizi sordum. Hiçbirinin sizden başkasını tasvip ettiğini görmedim. Böyle dedikten sonra her ikisinden de hangisini halife tayin ederse onun adaletli olacağına, diğerinin de halife seçilmediği takdirde halife ye itaat edip emrini dinleyeceğine dair söz aldı. Sonra her ikisini yanına alarak mescide gitti.³²⁰ Halk mescide çağırıldı. O esnada Medine'de olan ordu komutanları, Şam Emiri Muaviye, Hıms Emiri Umeyr b. Sa'd, Mısır Emiri Amr b. el-Âs gibi şahsiyetler de çağırıldılar.³²¹ Mescid kısa sürede doldu, taştı. Abdurrahman b. Avf minbere çıktı. Uzun bir bekleyişten sonra dua etti ve sonra:

"Ey insanlar! Ben, gizli açık her surette sizin niyetlerinizi sordum. Hiç birinizin şu iki adamdan başkasını tavsiye ettiğini görmedim. Ya Ali'yi ya da Osman'ı tavsiye ettiniz. Ey Ali, kalk ve yanıma gel."

Ali kalkıp minberin altında durdu. Abdurrahman onun elini tutup şöyle dedi:

"Allah'ın kitabı, peygamberin sünneti ve Ebû Bekir'le Ömer'in icraatlarına uyacağına dair söz verir misin?" Ali:

"Umarım bilgimin ve gücümün yettiği kadar yapmaya çalışırım" diye cevap verdi. Abdurrahman bu kez de Osman'a aynı soruyu yönetti. Ondan olumlu cevap aldı.

Abdurrahman başını kaldırıp mescidin tavanına baktı. Eli, Osman'ın elindeydi ve şöyle dedi: "Allah'ım işit ve şahit ol (Bu sözü üç kez tekrarladı). Allah'ım, ben

³¹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, X, 211; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, III, 305.

³²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, X, 211.

³²¹ Sallâbî, *Hız. Osman Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, s. 69.

boynumdaki şu sorumluluğu çıkarıp Osman'ın boynuna taktım.”³²² Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'a biat etmesinin ardından Hz. Ali de biat etti.³²³ Böylece Hz. Osman şûra meclisinin ittifakı ve sahabe toplumunun doğrudan katılımı ile halife seçilmiş oldu.

Şûra meclisi üyesi seçilen ancak bu süreçte Medine dışında olduğu için istişarelere katılamayan Talha b. Ubeydullah tam da Hz. Osman'a biat edildiği gün Medine'ye geldi. Medine'de Osman ile görüştü ve halkın biat ettiğini görünce kendisi de biat etti.³²⁴

Hz. Ömer'in halife seçimi için belirlediği sürenin bittiği dördüncü günün sabahında namazdan sonra sahabenin ileri gelenlerinin biat etmesinin ardından insanlar da Hz. Osman'a biat etmek için mescide koşular. Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber'in oturduğu basamağa oturdu, Hz. Osman'ı da ikinci basamağa oturttu. Tüm halk Hz. Osman'a biat etti. Hz. Ali de biat etti.³²⁵

Böylece Hz. Osman üçüncü râşid halife olarak devlet başkanlığı görevini üstlenmiş oldu. Hz. Osman'ın seçilme yönteminin diğer halifelerin seçilme yöntemlerinden farklı olarak daha kurumsal, daha önceden belirlenen usulleri olan daha oturmuş bir sistem olduğu söylenebilir.

2.3.4. Hz. Osman'ın Seçim Şekli

Hz. Osman kendisinden önceki râşid halifelerin seçilme yöntemlerinden farklı bir yöntemle seçilmiştir. Hz. Ömer bir tek aday önermek yerine her biri 'aşer-i mübeşşere'den olan ve kamuoyunun temayülünü temsil eden seçkin sahabelerden oluşan şûra heyetinin, halifeyi kendi içlerinden seçmesini uygun görmüştür. Hz. Ömer'in böyle bir tercihte bulunurken toplumun, onların seçimine razı olacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim toplumdan bu seçime hiçbir itiraz da gelmemiştir.

Hz. Osman'ın seçimi iki aşamada gerçekleşmiştir:

³²² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, X, 211; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, III, 305.

³²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 59.

³²⁴ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, II, 367.

³²⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, X, 212.

Birinci Aşama: Hz. Osman'ın seçimi İslam toplumunun temsilcileri konumunda olan şûra heyeti tarafından gerçekleşmiştir. Ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinden oluşan bu heyet şu şekilde çalışma planı takip etmiştir:

1. Öncelikle Abdurrahman b. Avf, üyelerin rızası ve teklifi ile komisyona başkanlık görevini alarak adaylıktan diğerleri lehine çekilmiştir.

2. Komisyon üyelerinden Zübeyr b. el-Avvam Ali, Sa'd b. Ebi Vakkas da Osman lehine adaylıktan çekilmiş oldular. Medine'nin dışında olduğu için komisyon toplantılarına katılamayan Talha b. Ubeydullah zaten hazır bulunmadığı için adaylığı söz konusu olmamıştır.

3. Geri kalan adaylardan Hz. Ali ve Hz. Osman'a "kimi halife seçmek isterdin?" sorusu yöneltildiğinde her ikisi de bir diğerini seçeceğini ifade etmiştir.

4. Bu süreçte sonucu belirleyen en önemli etken komisyon başkanı Abdurrahman b. Avf'ın yediden yetmişe hatta Medine'ye dışarıdan gelen insanlara da sorarak kamuoyunun görüşünün kimden yana olduğunu tespit etmiş olmasıdır. Bir tür referandum niteliği taşıyan geniş çaplı bu kamuoyu yoklamalarının sonucunda ismi öne çıkan Hz. Osman sahabe toplumu, vilayet emirleri, ordu komutanları ve halkın biat etmesiyle halife olarak seçilmiştir.

İkinci Aşama: Umumi biat; bütün Müslümanların biat etmesi ile gerçekleşmiştir.

Hz. Osman'ın seçiminde iki türlü seçim sistemine benzer bir durum yaşanmıştır. Daha önceden belirlenmiş ve her biri aynı zamanda halife adayı olan sınırlı sayıda kurul üyeleri yaptıkları istişareler neticesinde belli bir adaya biat etmişler, ondan sonra bütün halk biat etmiştir.³²⁶

Burada dikkat çeken bazı hususlar şunlardır:

1. Hz. Ömer sahabenin halife bırakması taleplerini "Bizim, sizin işlerinizde gözümüz yok" şeklinde geri çevirirken devlet başkanını seçme yetkisinin halka ait olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu.

³²⁶ M. Beşir Eryarsoy, *İslam'da Devlet Yapısı*, İşaret Yay., İstanbul 1988, s. 148.

2. Oğlunu halife bırakması teklifini de şiddetle reddederek hilâfetin saltanata dönüşmesine mani olmuş oldu. Abdullah'ın heyette sadece oylar eşit olduğunda karar verecek hakem sıfatıyla bulunması gerektiğini söylemiştir.

3. Tek aday yerine birden çok aday içinden seçimin yapılması uygulamasını başlatmış oldu.

4. Miktad b. Esved'den seçim tamamlanıncaya kadar müşaverele gözlemcilik yapmasını istedi.

5. Seçim süresini üç gün ile sınırlandırdı. Bu süre içinde halife seçememeleri durumunda süreci sabote edenin boynunun vurulmasını emretti.

6. Bu ön hazırlıkları yaptıktan sonra Suheyb'den Müslümanlara namaz kıldırmasını istedi. Hz. Ömer'in namaz kıldırması için altı kişilik şura heyetinin dışında birisini görevlendirmiş olması onun halîfenin kim olacağı konusunda istişare heyetini yönlendirmekten özenle kaçındığını göstermektedir.

2.4. Hz. Ali

Hz. Ali râşid halîfelerin dördüncüsüdür. Bir önceki halife Hz. Osman'ın menfûr bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından halife olan Hz. Ali'nin seçim süreci râşid halîfelerin seçim süreçlerinin en zor olanıdır. Zira İslam tarihinde kamu otoritesinin başında boşluğun oluşmasına ilk defa bir suikast neden olmuştu. İslam toplumu açısından son derece olağanüstü sayılabilecek bir nedenle otorite boşluğuna neden olan suikastın ardından halife seçmek tabiatıyla olağanüstü sayılabilecek bir durumdur.

Hz. Osman'ın halîfeliğinin son zamanlarında icraatlarından şikayetçi olan Basra, Küfe ve Mısır halkından oluşan büyük bir çoğunluğun, Hz. Osman'ın hal edilmesini isteyerek bayrak açmaları, o güne kadar daha önceki iki halife zamanında cereyan etmeyen önemli bir hadise idi.³²⁷

³²⁷ Mehmet A. Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at*, s. 55.

Hız. Ali'nin halîfe seçilmesi fitne ve kaos ortamına rağmen birinci râşid halîfenin seçilme koşullarına benzer koşullarda mescitte insanlardan biat alınması ile gerçekleşmiştir.³²⁸

Hız. Osman'ın öldürölmesi ve akabinde meydana gelen olaylar nedeniyle Medine'de beş gün süren siyasi boşluk ve bundan dolayı karmaşa ortamı yaşanmıştı.³²⁹

Asiler Medine'de yönetimi ele geçirmişlerdi. Bu karmaşa ortamında insanların öne çıkarttığı bazı adaylar olmuştur. Başta Hız. Ali olmak üzere hilâfete aday olabilecek isimler insanların her türlü ısrarlı çabalarına rağmen bu zor görevi üstlenmekten kaçınıyorlardı.³³⁰

2.4.1. Adayların Belirlenmesi

Hız. Osman'ı şehid edip yönetimi ele geçiren asiler boşalan hilâfet makamına geçirebilecekleri kimseyi bulamıyorlardı. Bu süreçte bazı sahabilerin isimlerinin öne çıktığını görmekteyiz. Bu isimlerden Ali b. Ebî Tâlib, Zübeyr b. Avvâm ve Talhâ b. Ubeydullah Hız. Osman'ın seçimi için belirlenen altı kişilik şûra meclisi üyelerindendi. Diğer bazıları ise Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah İbn Ömer gibi sahabilerin isimleri de hilâfet için anılıyordu. Buna göre Hız. Ali'nin seçimlere tek aday olarak girmediği görölmektedir.³³¹

Hilâfet makamı için ismi geçen bu adayları farklı farklı gruplar destekliyordu. Bu gruplar: Mısır, Basra, Kûfe ve Medine halkları idi.

Mısırlılar Hız. Ali'ye halîfe olmasını ısrarla talep ediyorlardı.³³² Hız. Ali ise Medine'nin bağlarına çekilmiş onlardan sakınıyor, saklanıyordu. Onlarla karşılaştığında açık ve net bir şekilde bu görevi istemediğini bildirmişti. Kûfeliler de Zübeyr'in halîfe adayı³³³ olmasını istiyorlar ama bir türlü kendisine ulaşamıyorlardı. Taleplerini aracılar

³²⁸ İzzet Hayyât, *Devletü'l-İslâmiyye...*, s. 176.

³²⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, X, 421.

³³⁰ Taberi, *Tarih*, IV, 433.İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VII, 238.

³³¹ Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Öykü Kitabevi, Konya 2005, s. 113.

³³² Mutlu, İsmail, *Dört Halife Devri*, Mutlu Yay., İstanbul 1998, s. 497.

³³³ Mutlu, İsmail, *Dört Halife Devri*, s. 497.

vasıtasıyla ulaştırdıklarında Zübeyr de tıpkı Hz. Ali gibi bu görevi üstlenmeyi reddetti. Basralılar ise Talha'dan halîfe adayı³³⁴ olmasını talep ettiler. Talha onlarla görüştüğünde çok açık ve net bir şekilde asilerin taleplerini geri çevirdi ve onlardan uzaklaştı. Asiler adaylıkları noktasında beklentilerine karşılık bulamayacaklarını anladıklarında “Bu üç isimden hiçbirine halîfelik görevini vermeyelim” dediler ve dördüncü bir isme; Sa'd b. Ebî Vakkas'a adaylık teklif ettiler. Sa'd b. Ebî Vakkas'a bir elçi göndererek ona “Sen şûra ehliindensin. Arkanda önemli sayıda destekçin olduğunu görüyoruz. Haydi, sen öne çık (aday ol) ve sana biat edelim” mesajını ilettiler: Sa'd onların bu teklifini “Ben ve İbn Ömer bu işte yokuz” cevabı vererek reddetti.³³⁵

Ardından asiler İbn Ömer'e gelerek ona da adaylık teklif ettiler. İbn Ömer “Vallahi bu işin ardında intikam var, ben bunu göze alamam, siz benden başka birisine başvurun” dedi. Ve onlar şaşkınlık içinde kimi halîfe seçeceklerini bilemiyorlardı.³³⁶

Yukarıda ismi geçen sahabilerin tümünün halîfe adayı gösterilme tekliflerine sıcak bakmadıkları görülmektedir. Bundan dolayı isyancıların hilâfete aday gösterme noktasındaki tüm girişimleri başarısız girişimler olarak sonuçsuz kalmıştır.

2.4.2. Hz. Ali'nin Aday Seçilmesi

Medine'de hüküm süren gergin siyasi havanın, devletin diğer vilayetlerine de sıçramasından endişe duyan çeşitli kesimler, Hz. Ali'nin peşini bırakmayarak tekrar yeni bir girişimde bulundular.³³⁷ Bu girişimlerinin sonucunda Hz. Ali adaylık tekliflerini kabul etti.

Hz. Osman'ın ölümünün beşinci günü Medineliler bir araya geldiler. Asiler Medinelilere “Siz şûra ehliindensiniz, sözünüz ümmet üzerinde geçerlidir. Haydi, halîfe

³³⁴ Mutlu, İsmail, *Dört Halife Devri*, s. 497.

³³⁵ Taberi, *Tarih*, IV, 432.

³³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 421.

³³⁷ Abdullah Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2004, s. 207.

seçmek için birini araştırın. Biz de sizin seçtiğinize tabi olacağız” dediler. Oradakilerin hepsi “Biz Ali b. Ebi Talib’i seçiyoruz” dediler.³³⁸

Bunun üzerine Medineliler Hz. Ali’ye gelerek “Ne oluyor ey Ali? Gel şu vazifeyi kabul et de sana biat edelim, görüyorsun İslam’ın başına neler geldi?” dediler. Hz. Ali “Beni bırakıp başkasını arayınız, zira ben istikbalde öyle işler görüyorum ki, ayrı ayrı şekilleri, değişik değişik renkleri vardır. Kalpler ona dayanmaz, akıllar onu kavrayamaz!” dedi. Onlar, “Bizim göremediğimizi görebildiğin için sana başvuruyoruz. İslam’ın nelerle karşı karşıya bulunduğunu ve fitnenin giderek adım adım büyüdüğünü görüyorsun”³³⁹ diyerek isteklerinde ısrar ettiler.

Taberi’nin Ebû Beşir el-Âbidî’den naklettiği bir rivayette Hz. Ali’ye biat etmek için insanlar toplandığında Talha ve Zübeyr’in de orada bulunduğu ve ona biat etmek istediklerini anlatmaktadır. “Osman katledildiğinde Medine’de idim. Ensar ve Muhâcir toplandı. İçlerinde Talha ve Zübeyr de vardı. Ali’nin yanına geldiler. Ona “Ey Ebû’l-Hasan! Haydi, sana biat edelim” dediler. Ali; “Sizin işinizde bana ihtiyaç yok. Ben sizinle birlikte hareket ederim. Kimi seçerseniz ona razı olurum” dedi. Onlar “Allah’a yemin olsun ki, senden başkasını seçmeyiz” dediler. Ensar ve Muhâcir Osman’ın öldürülmesinden sonra defaatle Ali’ye –bu taleple- geldiler. En son geldiklerinde; “İnsanların işi bir emir olmadan düzelmez. Bu iş uzadı” dediler. Ali, “size bir sözüm olacak, onu kabul ederseniz bu işinizi kabul ederim. Aksi takdirde olmaz” dedi. Onlar; “Ne dersen de kabul edeceğiz inşallah” dediler. Ali bunun üzerine minbere çıktı. İnsanlar toplandı ve onlara şu konuşmayı yaptı: “Kuşkusuz ben bu işinizi hiç istemiyordum. İsrarla yönetici olmamı siz istediniz. Şunu bilin ki, sizin katılımınız olmadan ben bu işte olmam” dedi ve “razı mısınız?” diye sordu. “Evet” dediler. Bunun üzerine Ali; “Allah’ım sen onlara şâhid ol” dedi. Sonra da insanlar ona biat ettiler.³⁴⁰

Medineliler isteklerinde çok ısrarcıydılar ve mutlaka bu görevi, Hz. Ali’ye vermek istiyorlardı. Hatta orada hemen biat etmeyi tasarlamışlardı. Hz. Ali, fitnenin boyutları

³³⁸ Taberi, *Tarih*, IV, 434; İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 83.

³³⁹ Taberi, *Tarih*, IV, 434; İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 83.

³⁴⁰ Taberi, *Tarih*, IV, 428; İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 84.

genişlemesin, İslam ümmeti çok daha büyük çapta tehlikeler ve parçalanmalar yaşamazın düşüncesiyle Müslümanların talepleri karşısında kendisini daha fazla geri tutamadı.

2.4.3. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi

Hz. Ali'nin halife seçilmesi daha önceki halife seçimlerinde olduğu gibi toplumun temsilcileri; şura üyelerinin Hz. Ali'ye sundukları teklif sonucunda, onların rızası ve isteği ile gerçekleşmiştir.

Taberi'nin Ebû Bekir Hallâl'dan naklettiğine göre Hz. Osman öldürüldüğünde insanlar Hz. Ali'ye gelerek, "Osman katledildi. İnsanlara bir halife lazım, bu işe de senden daha layık birini bilmiyoruz" dediler. Ali onlara; "Siz beni istiyorsunuz, ancak vezir olarak görev almam emir olarak görev almamdan daha hayırlıdır" dedi. Onlar; "Hayır. Vallahi bu iş için senden daha layık birini bilmiyoruz" dediler. Bunun üzerine o; "İlle de ısrar ediyorsanız bu iş gizli olmaz. Müslümanların rızası olmadan asla olmaz. Mescide çıkalım, orada biat gerçekleşsin" dedi.³⁴¹

Ertesi gün halk, mescitte toplandı. Talha ve Zübeyr gibi şura üyesi etkin şahsiyetlerin mescitte bulunmalarının biatın daha güçlü bir şekilde ve geniş bir katılımı ile gerçekleşmesine katkı sağlayabileceği düşüncesi ile onlar da çağırıldı. Bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin Talha'ya gelerek "uzat elini sana biat edeyim" dediği ancak Talha'nın "Sen buna daha layıksın, sen müminlerin emirisin, sen uzat elini ben biat edeyim" dediği, Hz. Ali'nin elini verdiği ve Talha'nın böylece biat ettiği aktarılmaktadır.³⁴² Bu sırada Hz. Ali, hutbeye çıkmış ve şu şekilde bir konuşma yapmıştır. "Bu iş sizin işinizdir, kimsenin onda hakkı yoktur, siz kimi seçerseniz, rızanız kimi getirirse halife o olur. Dün bir iş üzere karara varmıştık. Eğer aynı kanaatiniz devam ediyorsa sizin rızanızla seçilmiş bir kişi olarak halîfelik makamına gelirim. Aksi halde buna bir yol yoktur" Mescitte toplananlar, "Biz dünkü kararımızdan vazgeçmiş değiliz" dediler ve peşinden biat başladı.³⁴³ Hz. Ali'ye

³⁴¹ Taberi, *Tarih*, IV, 427; İbn Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, s. 573.

³⁴² Taberi, *Tarih*, IV, 434.

³⁴³ Taberi, *Tarih*, IV, 434; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 84.

ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinin ve Medine halkının biat etmesinin ardından diğer şehirler de biat ettiler.³⁴⁴

Hız. Ali, sahabenin ileri gelenleri tarafından sunulan adaylık teklifini kabul etmiş ve birkaç istisna dışında sahabenin tümünün biatını alarak halife seçilmiştir. Adaylık teklifi kendisine ilk geldiğinde “Bana yapılacak biatın insanlardan gizli olmasını istemem ve biatı da ancak onların rızası olursa kabul ederim”³⁴⁵ diyerek mescide işaret etmesi halife seçiminde yetkinin topluma ait olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Hız. Ali asilerin birkaç gün devam eden baskıları ile değil Medine halkının gönül rızası ile sunduğu biat ile seçilmiştir.

Burada özellikle dikkat çekmek istediğimiz husus, Hız. Ali'nin, asilerin ısrarlı tekliflerini reddetmesi, ancak Hız. Peygamber'in ve önceki râşid halifelerin şûra meclislerinde bulunmuş olan Medine'nin ileri gelen sahabilerinin teklif etmeleri ile hilâfet görevini kabul etmesidir. Bu tutumuyla Hız. Ali halifenin bir oldu bitti ile seçilemeyeceği, toplumun iradesini fesh eden asilerin vesayeti altında toplumun yönetilemeyeceğini göstermiş oldu.

Hız. Ali'nin Medine'nin asilerin kontrolü altında olduğu, asilerin kendisini, Talhâ ve Zübeyr'i ölümle tehdit etmeleri sonucu hilâfet görevini kabul ettiği söylenemez. Şayet böyle olsaydı diğer sahabenin ileri gelenlerinin kaçındığı bu görevden Hız. Ali de uzak durabilirdi. Ancak Hız. Ali'nin hilâfet görevini kabul etmesinin ardından şûra üyelerinin ve hatta asilerin biat etmek için sıraya girmeleri ancak onun kabulü ile olmuştur. Daha önce değindiğimiz gibi toplumsal bir sözleşme olan biat, biatı alan ve veren iki tarafın rızası ile gerçekleşmektedir. Hız. Ali'nin hilâfet görevini asilerin isteği sonucu değil, sözleşmenin diğer tarafı olan toplumun rızası ile kabul etmesi hilâfet akdinin şartlarının yerine geldiğini göstermektedir.

Tarihçi Mahmut Şakir Hız. Ali'nin son kertede halkın devlet başkanlığına adaylık teklifini kabul etmesinin nedenlerini sıralarken çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. O, Hız. Ali'nin, Medine'yi asilerin kontrol altına aldığı bu kaos anında şehir dışında olan birliklerin Medine'ye dönmeleri durumunda İslam ordusu ile asiler arasında muhakkak bir

³⁴⁴ Muhammed Faruk en-Nebhan, *Nizâmü'l-Hükm fi'l-İslâm*, Müe's-Sesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 462.

³⁴⁵ İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 84; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 238.

çatışmanın çıkacağı, bu durumda şehir ahalisinin alıkonulup katliama maruz kalabileceği, bu durumun birçok sahabenin ölümü ile sonuçlanabileceği kaygısını taşıdığına işaret etmektedir. Hz. Ali'yi devlet başkanlığı teklifini kabul etmek durumunda bırakan en önemli nedenin ise savaş ortamının ardından askerin sivil idareye müdahale etmesi ve halife seçimi gibi halkın işlerine bulaşması ihtimali olduğunu ifade ederek³⁴⁶ çok önemli bir noktaya değinmiştir. Diğer bir ifadeyle Hz. Ali'yi halife teklifini kabule iten şey, toplumun iradesiyle belirlenmesi gereken seçime gölge düşmemesi, bir anlamda siyaset üzerinde askerî bir vesayetin oluşmaması arzusu olduğu söylenebilir.

Hz. Ali'nin seçimi ile ilgili önemli hususlardan birisi de, Medine halkının ve özellikle şûra üyelerinin tutumlarıdır. Biz burada şûra üyesi olmalarından dolayı tutumlarının netleştirilmesinin önemine inandığımız için değerlendirmemizi sadece Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer gibi sahabiler ile sınırlı tutmayı uygun gördük.

Hz. Ali'nin Ensar, Muhâcir ve diğer Müslümanların çoğunluğunun biatı ile seçildiğine, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye biat edilmesinde öncülük ettiklerine dair rivayetler mevcut olduğu gibi³⁴⁷ bunu reddeden, Hz. Ali'ye biat hususunda sahabe icmâının oluşmadığını ifade eden bazı rivayetler de mevcuttur.³⁴⁸

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. Osman'ın şehid edildiği günün ertesi günü Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ammar b. Yâsir, Saîd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Eyyûb el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere Medine'de bulunan sahabilerin hepsi Hz. Ali'ye biat ettiler.³⁴⁹

Taber'nin Muhammed b. Ali'den naklettiği habere göre Hz. Osman şehid edildiğinde Hz. Ali'nin halife olması için ısrarcı olan sahabe topluluğu içinde Talha ve Zübeyr'in de olduğu, Hz. Ali'ye "Ey Ali! Elini uzat sana biat edelim" dedikleri anlatılmaktadır. Bu

³⁴⁶ Mahmud Şakir, *Dört Halife*, s. 361.

³⁴⁷ Taberi, *Tarih*, IV, 427, 428.

³⁴⁸ Hz. Ali'ye biat etmedikleri iddiasını içeren rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. (Belâzurî, *Ensâb*, III, 9; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 89; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtem et-Temîmî. *es-Sikât* (thk. Seyyid Şerafû'd-Dîn Ahmed), Dâru'l-Fikir, 1975, II, 284). Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ali'ye biat etmediği iddia edilen sahabiler, esasında ona biat etmekten değil onunla birlikte taraf olarak savaşa katılmaktan uzak durmuşlardır.)

³⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 421.

hadiseye tanıklık eden Habâb b. Züeyb, Talha biat ettiği sırada eline bakarak “İlk biat sakat elle başladı!”³⁵⁰ demiştir.³⁵¹ Bu rivayet Zübeyr’in biat ettiğini göstermektedir.

Taberî, Talha ve Zübeyr Basra’ya gittiklerinde insanların kendilerine “Ali’ye biat edip emrine girmediniz mi” diye soruduklarında “(Evet, emrine) girdik. Ancak kılıç boynumuzun üzerindeyken” dediklerini rivayet etmektedir.³⁵²

Söz konusu rivayetleri inceleyen Ümmü Mâlik el-Hâlidî ve Hasan b. Ferhân el-Mâlikî “*Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*” adlı eserlerinde bu rivayetin senedinde yer alan Mus’ab b. Selâm et-Temîmî hakkında, İbn Muayn, er-Râzî ve İmâm Ahmed gibi âlimlerin, zayıf, hadis alınmaz ve hadiseleri birbirine karıştıran birisi olduğu değerlendirmelerini aktardıktan sonra Taberî’nin bu rivayetini Ebû Bekir b. Ebî Şeybe’nin daha sahih olan bir isnad ile rivayet ettiğini ve söz konusu rivayette Talha ve Zübeyr’in baskı altında biat etmediklerini ifade etmektedirler.³⁵³

Talha ve Zübeyr her hangi bir baskı ile karşılaşmışsa bile bunun Hz. Ali tarafından yapılmadığı açıktır. Ayrıca asilerin halîfe olması teklifine karşı direnen, bu cesareti gösteren Talha ve Zübeyr’in Hz. Ali’ye biat etmeleri için yapılan baskılara karşı da direnebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Talha ve Zübeyr’in kendi rızaları ile biat ettiklerine dair rivayetler sahabe ve tabiinden (Ali, Mesver b. Mahreme, Hasan el-Basrî, Eşter en-Nehaî, Ebû Beşir el-Âbidî vb.) gelen ve sıhhati konusunda tartışma olmayan sahih rivayetlerdir.³⁵⁴

Sa’d b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Ömer’in mescide çağırılıp biat etmeleri istendiği ve her ikisinin de “İnsanlar biat etmeden biz de biat etmeyiz”³⁵⁵ dedikleri rivayet

³⁵⁰ Talha b. Ubeydullah Uhud savaşı sırasında Hz. Peygamber’e gelen oklara karşı kendisini siper ettiğinde yaralanmış ve eli sakat kalmıştı. (İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir b. Arabî el-Meârifî el-İşbilî, *el-Avâsım Mine’l-Kavâsım*, (thk. Muhibbiddin el-Hatîb), Mektebetü’r-Risâle, Kahire, H. 1412, s. 149.)

³⁵¹ Taberî, *Tarih*, IV, 428; İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 84.

³⁵² Taberî, *Tarih* IV, 490.

³⁵³ Ümmü Mâlik el-Hâlidî; Hasan b. Ferhân el-Mâlikî, “*Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*” s. 147; Söz konusu rivayetlerin kritiği için ayrıca bkz. 98-116.

³⁵⁴ el-Hâlidî, el-Mâlikî, “*Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*, s. 155.

³⁵⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 428; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, VII, 238.

edilmektedir. İnsanlar Hz. Ali'ye biat ettikleri düşünüldüğünde Sa'd ve Abdullah'ın bu rivayetlerde geçen kendi ifadelerinden onların da biat etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı sahabilerin Hz. Ali'ye biat etmediklerine ilişkin bu rivayetlerin senetlerine bakıldığında zayıf oldukları görülmektedir. Örneğin Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Ömer'in biat etmediğine ilişkin rivayetin, senesinde meçhul bir râvi olduğundan ve söz konusu hadiselerle tanıklık etmemiş olan Abdullah b. Hasan adında bir şahsa isnâd edilmiş olmasından dolayı zayıf kabul edilmektedir.³⁵⁶

Ayrıca Abdullah b. Ömer ile ilgili dikkati câlib bazı rivayetler de aslında onun sahabe arasında çıkan çatışmalar esnasında tarafsız kalmayı tercih etmiş olmasından dolayı Hz. Ali'den uzak durduğunu göstermektedir. Onun her iki tarafa da mesafeli yaklaşımı Hz. Ali ile arasında bir problemin olduğu şeklinde anlaşılmasına yol açmış olabilir. Sözünü ettiğimiz rivayetlerden bazıları şunlardır.

Hz. Ali Medine'den çıkarken ve Abdullah b. Ömer'den de kendisi ile birlikte çıkmasını istediğinde onun "Vallahi nasıl davranmamız gerektiğini bilemiyorum. Bu iş bize biraz şüpheli oldu. Biz işler aydınlanıncaya, netlik kazanıncaya kadar Medine'de kalacağız"³⁵⁷ cevabını verdiği nakledilmektedir. İbn Kesir'in rivayetinde "Ben Medine halkından biriyim. Eğer onlar çıkarsa işitmek ve itaat etmek üzere ben de çıkarım. Fakat savaşmak için çıkmam"³⁵⁸ dediği anlatılmaktadır. Abdullah b. Ömer'in "İşitmek ve itaat etmek üzere ben de çıkarım" Hz. Ali'ye biat ettiği "Fakat savaşmak için çıkmam" sözünden ise savaş hususunda farklı ictihâda sahip olduğu için itaat etmeyeceğini açıkça ifade ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın anlattığına göre Abdullah b. Ömer'e bu tutumu sorulmuş o da halife ile birlikte çıkmayıp Medine'de kalmasının nedenini şu şekilde izah etmiştir. "Kimin bağı olduğunu bilemiyorum. Şayet bundan emin olsaydım fitneye karşı savaşta ne sen ne de bir başkası beni geçemezsiniz."³⁵⁹ İbn Sa'd da onun "(Fitneden) el çektim, pişman da olmadım"³⁶⁰ dediğini nakletmiştir.

³⁵⁶ Hâmid, M. el-Halîfe, *el-İnsâf*, s. 305; el-Hâlidî, el-Mâlikî, *Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*, s. 155.

³⁵⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 446.

³⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 242.

³⁵⁹ İbn Hazm, *el-Faslü fi'l-Milel...*, IV, 171.

³⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 401.

Abdullah bu Ömer'in bu sözlerinden onun Müslümanlar arasında çıkan Sıffin ve Cemel savaşlarını fitne olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. İbn Ömer ile ilgili bu rivayetler ve onun tarafsız durmayı tercih etmesi, Hz. Ali'ye biat etmediği şeklinde değerlendirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Halbuki o, kendi ifadesine göre halife ile savaş için çıkmayı arzuluyordu. Fakat bu durumu fitne olarak değerlendirdiği için katılmadı. Bütün bunlardan onun biat ettiği fakat halife ile birlikte savaşa katılmağı sonucu çıkmaktadır.³⁶¹

Sa'd b. Ebî Vakkas'ın biat edip etmediği hususuna gelince, bu konuda da farklı rivayetler mevcuttur. Ancak daha önce aktardığımız "İnsanlar biat etmedikçe biat etmem" sözü Sa'd'ın sözüdür. Medine halkının biat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu söze binaen Sa'd'ın da biat ettiği düşünülmektedir. Fakat o da tıpkı Abdullah b. Ömer gibi fitne olarak değerlendirdiği savaşa katılmak istememiştir. Onun şu sözü bu durumu çok net bir şekilde açıklamaktadır. "Ben cihad etmiş bir insanım. Nitekim cihadı da çok iyi bilirim. Ya benden hayırlı biri ise kendimi affedemem. Bana, iki gözü, iki dudağı ve dili olan ve sen kafırsın, sen müminsin diye dile gelen bir kılıç getirmediğiniz sürece ben savaşmıyorum."³⁶² Bu ifadelerden Sa'd'ın Hz. Ali'ye biat ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü böyle bir durumda kendisini savaşa iştirak etmeye çağırınlar önce onu biat etmeye çağırmalıydılar. Biat etmediği bir halîfenin emrinde cihada çağırımları onun biat ettiğini göstermektedir. Sa'd'ın cihad çağırısına olumsuz cevap verirken söylediği sözlerden, mümin ve kafir ayrımı yapamadığından dolayı bu çağırışı reddettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Şayet o bunu ayırt edebilmiş olsaydı biat etmiş olduğu halîfenin emri altında bu cihada katılırdı. Ayrıca İbn Sa'd, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Hz. Ali'ye biat eden sahabiler arasında zikretmektedir.³⁶³

İbn Arabî, *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım* adlı eserinde, Sa'd b. Ebî Vakkas, Muhammed b. Mesleme, İbn Ömer ve Üsâme b. Zeyd gibi bazı sahabilerin geri durduklarına (biat etmediklerine) dair rivayet üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadır. "Evet, onlar biat

³⁶¹ Hâmid M. el-Halife, *el-İnsâf*, s. 306.

³⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29, 76; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 238.

³⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29.

etmekten değil savaştan geri durmuşlardır. Çünkü savaşa katılma meselesi ictihâdî bir meseleydi. Onların her biri ictihâd etti ve buna uygun olarak tavır aldı.”³⁶⁴

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu söylemeliyiz ki, Hz. Ömer’in kendisinden sonra halîfenin seçimi için belirlediği ve daha sonraki dönemlerde de bu görevlerini sürdürmüş olan şûra üyelerinin de biat etmesi ile birlikte Hz. Ali, İslam tarihinin en zorlu dönemecinde hilâfet kurumuna yeniden güç kazandırmış oldu. Şûra üyelerinin biat edip etmedikleri ile ilgili değerlendirmelerimiz sırasında ifade ettiğimiz gibi Sa’d ve Abdullah Hz. Osman’ın şehid edilmesinin ardından siyasi ve askeri hiçbir işe bulaşmayacakları konusunda açık bir tavır almışlardır. Aynı şekilde Üsâme b. Zeyd de benzer bir tavır takınmıştı. Hz. Ali biat etmesi için kendisine çağrıda bulunduğu “Biatsa sana biat ederim; sen insanlar içinde bana en sevimli olan ve insanlara en çok tercih edeceğim kişisin. Fakat savaş (diyorsan) ben Allah Resulüne, Lâilâhe illallah diyen hiç kimseye karşı savaşmamaya dair söz verdim.”³⁶⁵

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Muâviye’nin dahi Hz. Ali’ye biat ettiği ve fakat onunla Hz. Osman’ın katillerinin biran önce bulunup cezalandırılmaları için savaştığı söylenebilir.

Her halükarda sözünü ettiğimiz sahabilerin gerçekten Hz. Ali’ye biat etmemiş oldukları doğru olsa bile bu Hz. Ali’nin hilâfetinin meşru olmadığını göstermez. Sa’d b. Ubâde’nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e, Muâviye’nin ve Şam halkının Hz. Ali’ye biat etmemiş olması gibi istisnâî durumlar râşid halîfelerden hiçbirinin hilâfetinin meşruiyetine hâlel getirmez. Çünkü toplumun bütün fertlerinin biat etmesi şart değildir. Şayet böyle olsaydı dünyada hiçbir toplumun yönetici seçmesi, seçilen yöneticinin meşruiyetinin olması mümkün olmazdı.

Sonuç olarak Hz. Ali’nin biatı/seçimi, biat sözleşmesinin tarafı olan toplumun rızası ile gerçekleştiği için şer’î ölçülere uygundur. Başta şûra üyeleri olmak üzere Medine halkı; Ensar ve Muhâcirlerdir Hz. Ali’den hilâfet görevini üstlenmesini istemişler ve ona biat etmişlerdir.

³⁶⁴ İbn Arabî, *el-Avâsım Mine’l-Kavâsım*, s. 150.

³⁶⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 9.

2.4.4. Hz. Ali'nin Seçim Şekli

Hz. Ali'nin halîfe seçilmesi daha önceki halîfelerin seçimlerine benzer şekilde iki aşamada gerçekleşmiştir:

Birinci Aşama: Medine halkının ileri gelenleri tarafından adaylık teklifinin kabulünün ardından kendisine biat edilmesi.

İkinci Aşama: Mescitte Müslümanların tam bir rıza ve serbest iradeleri ile biat etmeleri.

Bakillânî Hz. Ali'nin birden çok aday içinden efdaliyeti öne çıkartılarak seçilmesini en ideal seçilme biçimi olarak değerlendirmektedir.³⁶⁶

Son tahlilde Hz. Ali'nin halîfe seçilmesi kendisinden önceki râşit halîfeler döneminde olduğu gibi Muhâcir ve Ensar'ın ileri gelenlerinin, ardından da bütün Müslümanların biat etmesi ile gerçekleştiği görülmektedir.

Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Ali İslam toplumun içinde bulunduğu bu kritik süreçte, herkesin üstlenmekten köşe bucak kaçındığı bir dönemde hilâfet görevini üstlenerek büyük bir sorumluluğu omuzlamıştır. Hz. Ali'nin şu sözleri de onun hilâfet görevini çok arzulamadığını göstermektedir. O şöyle söylemektedir. “Tohumu yarana ve insanı Yaratana yemin olsun ki, eğer insanlar biat için toplanmasaydı, Allah, zalimin çatlayasıya doyup zulmetmemesi ve mazlumun aç kalmaması hakkında âlimlerden ahid almasaydı, hilâfet devesinin yularını sırtına atar, ümmetin sonuncusunu, ilkinin su kabıyla sular giderdim. Siz de anlamışsınızdır ki, şu dünyanız benim için bir dişi keçinin aksırığından daha değersizdir.”³⁶⁷

Hz. Ali'nin, halîfe seçiminde şûrayı ve insanların özgür tercihlerini ne kadar dikkate aldığını seçmenlerine yaptığı şu konuşmasından anlayabiliriz. “Ey İnsanlar! Bu iş sizin bileceğiniz bir iştir. Hiç kimse size rağmen bu işte karar verme hakkına sahip değildir.

³⁶⁶ Muhammed Y. Musa, *Nizâmü'l-Hükm...*, s. 92.

³⁶⁷ İsmail Mutlu, *Dört Halife Devri*, s. 502.

Sizler gerçekten beni seçmek istiyorsanız hilâfet makamını kabul ederim. Yoksa bunun başka bir yolu yoktur.”³⁶⁸

Burada Hz. Ali’nin “istiyorsanız” ifadesinden râşid halîfeler devrinin son döneminde de devlet başkanının seçimi noktasında Müslümanların tercihlerinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

İslam’da devlet başkanının seçiminde doğrudan halkın iradesinin belirleyici olması gerektiği noktasındaki o seçkin bakış, Hz. Ali’de de kendini göstermektedir. Hz. Ali’nin Harici Abdurrahman b. Mülcem tarafından menfur bir saldırıya uğradığı bilinmektedir. Ölüm tehlikesi geçiren Hz. Ali’ye sahabelerden bir topluluk gelerek, kendisi gibi İslam’a bağlılıkları, dinde derinlikli anlayışa sahip olmaları ve Müslümanlar nezdinde sevilen bir kişiliğe sahip olmaları hasebiyle çocuklarından birisini halîfe adayı olarak seçmesini istediler. Hz. Ali cevaben şöyle söyledi: “Size (bu konuda) ne emreder ne de nehyederim. Bu işte ehil sizsiniz.”³⁶⁹

Bu konuda bir başka rivayette geçen sözleri Hz. Ali’nin halîfe seçiminin tamamen Müslümanların inisiyatifine bırakılması konusunda ne kadar duyarlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İnsanlar Hz. Ali’ye “Bize bir halîfe bırakmayacak mısın?” diye sorduklarında O şöyle söylemişti: “Ben sizi tıpkı Resulüllah’ın serbest bıraktığı gibi serbest bırakıyorum.” “Peki, Rabbine kavuştuğunda ne diyeceksin” dediklerinde Hz. Ali, “Onları sana bıraktım, dilersen işlerini düzeltirsin, dilersen de işlerini bozarsın” derim.³⁷⁰

Hz. Ali’nin seçim sürecinde yaşanan zorluklar göz önünde bulundurulduğunda salt aday önerme anlamıyla *istihlaf* ve *taahhüt* etmenin (bir önceki halîfenin aday önermesinin) halîfe seçiminde yaşanması muhtemel karışıklıkları önceden önlemenin bir yolu olarak görülebileceğini de akla getirmektedir. Nitekim siyasi kriz ve kaos ortamında seçilmek durumunda kalan Hz. Ali toplumun birlik ve bütünlüğünü temin etmeye çabalamış, İslam toplumunda bir ilk olan iç savaşların yaşanmasına mani olamamıştır.

³⁶⁸ Taberi, *Tarih*, IV, 434.

³⁶⁹ Taberi, *Tarih*, V, 146, 147.

³⁷⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 32.

Dört halîfe döneminde yapılan her üç seçim usulünde var olan gerçek birden fazla adayların bulunmasıdır.³⁷¹ Seçimler dolaylı seçim şeklindedir; kendilerine “ehlü’l-hal ve’l-akd” adı verilen, halkın ileri gelenlerinden oluşan bir meclis tarafından yapılmıştır. Medine’deki halk da onlara tabi olmuş, devlet başkanı seçtikleri zata biat etmişlerdir.³⁷²

Râşid halîfelerin seçim şekilleri ile ilgili bu çalışmamızda sahabe toplumunun, halîfe seçimi sırasında şûranın ve genel anlamda Müslüman toplumun oyunun alınması gerektiği noktasındaki temel ilkeyi sonuna kadar işlettiklerini görüyoruz.

Onlardan hiçbiri bu önemli görev için bir yakınını, kardeş ya da oğlunu öne sürmemiştir. Hiçbirinin aklına halîfe seçimi noktasında Müslümanların oylarını ve özgür iradelerini arka plana atmak gelmemiştir.

Râşid halîfeler döneminde her bir halîfenin seçiminin gerçekleştiği tarihi koşullar ve seçimin üslubunda farklılıklar olsa da hiçbir zaman şûra hak ettiği değeri ve işlevselliğini yitirmemiştir.

³⁷¹ Mehmet. A. Kapar, *İslam’ın İlk Döneminde Bey’at...*, s. 59.

³⁷² Ahmet Güzel, *Hülefâi Râşidîn Döneminde İdari Yapı*, Nüve Kültür merkezi Yay., İstanbul 2011, s. 50.

SONUÇ

Hulefâ-i Râşidî'nin seçim şekillerini incelediğimiz bu çalışmamızda onların her birinin toplumun doğrudan ya da dolaylı olarak seçimi ile devlet başkanlığı görevine getirildikleri anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere bütün râşid halîfelerin seçimlerinin bu usullere uygun olarak gerçekleştiği görülmektedir. Onlar önce ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından seçilmelerinin ardından toplumun seçimi, rıza göstererek tasdiki ile ancak devlet başkanı olabilmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir'in seçiminde; ehlü'l-hal ve'l-akd önce biat etmiş ardından sahabe toplumu biat etmiştir. Hz. Ömer'in mescitte biat etmeleri çağrısı yaptığında Müslüman toplum bu çağrıya rıza göstermiş kendisine biat etmiş ve Hz. Ebû Bekir insanların özgür seçimleri ile halîfe olmuştur. Hz. Ömer ve diğer ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinin zaten toplumun temsilcileri konumunda insanlar olduğu düşünüldüğünde temsilcilerinin vermiş olduğu karar doğrudan topluma da sunulmuş toplumun da bunu onaylamıştır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in seçilmesinin ardından üç gün boyunca beklemesi ve her seferinde insanlara "İçinizde bu işten hoşlanmayan var mı? Razı olmayan var mı? Hemen biat halkasını boynumdan çıkarayım!" diye kamuoyunun görüşünü tekrar tekrar soruşturması da salt ehlü'l-hal ve'l-akd seçimi ile yetinmediği, karar mercii olan toplumun rızasından emin olmak istediği anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer'in seçiminde; Hz. Ebû Bekir toplumun temsilcileri/ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerine diledikleri adayı seçmelerini istemiştir. "Allah bana verdiğiniz (biattan ötürü) yeminlerinizin gereğini yerine getirmekten dolayı sizi azat etmiştir. Sizin üzerinizden bana verdiğiniz sözün gereğini kaldırmıştır. İşinizi size iade etmiştir" diyerek bu hakkı onlara iade etmiştir. Sahabenin ısrarları sonucunda istememesine rağmen bu iş kendi üzerine kalmıştır. Hz. Ebû Bekir'in gerekli istişareleri yaptıktan sonra halîfe adayını belirleme hakkını kendisine veren toplumun vekillerine "Ben size halîfenizi seçsem razı olur musunuz? Ben size halîfe olarak Ömer b. Hattab'ı seçiyorum. Onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz" demesi, bunun üzerine sahabenin de "İşittik ve itaat ettik" demeleri Hz. Ömer'in seçiminin de halkın gönül rızası ve seçimi ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in vefat etmesinin ardından insanlar Hz. Ömer'e biat etmişlerdir.

H. Osman'ın seçiminde; H. Ömer'in içlerinden birini halîfe seçmeleri için altı kişilik şûra heyeti oluşturması ve Müslümanların buna sükût etmeleri onların rızasının olduğu anlamına gelmektedir. Şûra heyetine başkanlık eden Abdurrahman b. Avf'ın heyet içinde görüşmeleri yaparken Medine halkına hatta dışarıdan gelen insanlara tek tek danışması, onların görüşlerini alması H. Osman'ın seçiminde toplumun büyük bir çoğunluğunun onayının/oyunun alındığı anlamına gelmektedir. Nitekim ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinin seçiminin ardından sahabe toplumu mescitte H. Osman'a biat etmişlerdir.

H. Ali'nin seçiminde ise, Medine halkı kendisini aday olarak öne çıkarttıklarında H. Ali adaylığının topluma sunulmasını istemiş ve mescitte doğrudan halkın kendisine biat etmesinin ardından halîfe seçilmiştir.

Râşid halîfelerin dördünün de seçilme süreçlerinde halkın iradesi doğrudan seçime yansımış birkaç istisna dışından toplumun hiçbir kesiminden kendilerine bir itiraz gelmemiştir.

H. Ebû Bekir ve H. Ömer'in seçim süreçlerinde ne *istihlâf* (ardından halîfe bırakma) ne de *ahid* (halîfe tayin etme) vaki olmuştur. İlgili başlıklar altında ele aldığımız nasslar açıkça bu yöntemlerin meşru olmadığı ve halîfe seçilme yollarından biri olamayacağını göstermektedir.

H. Peygamber, ne bazı ehli sünnet alimlerinin iddia ettiği gibi H. Ebû Bekir'in, ne Şia'nın iddia ettiği gibi H. Ali'nin, ne de başka bir kimsenin halîfe olması noktasında bir nass ortaya koymuştur. Bunun da ötesinde sahabenin bir halîfe bırakmasını istemeleri üzerine H. Peygamber *Şayet bir halîfe tayin edecek olursam siz de ona isyan ederseniz Allah size azab eder* buyurarak bu talebi reddetmiştir. Buna rağmen H. Ebû Bekir'in halîfeliği hata işlemekten münezzeh olmayan H. Ömer'e, aynı şekilde H. Ömer'in altı kişilik şûra heyetine bırakması düşünülemeyeceğinden *istihlâf*, mevcut halîfenin aday göstermesinden öte bir anlam ifade etmemektedir. Haddi zatında mevcut halîfenin kendisinden sonra halîfe adayı önerme hakkının en azından diğer Müslümanlar için de geçerli olduğu düşüncesi de göz ardı edilmemelidir.

İlk iki halîfenin seçim sırasında yaşanan diyaloglar içinde geçen “*estahlifü*” ifadeleri halîfe atamak değil sadece aday göstermek anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili diyalogların kritiğini yaptığımız sırada farklı varyantları ile gördüğümüz gibi

estahlifü/tayin ederdim ifadesini “önerirdim” şeklinde anlamamıza neden olan temel düşünce bizzat bu ifadelerin sahipleri olan râşid halîfelerin halîfe seçme işinin toplumun işi olduğu gerçeğine sürekli vurgu yapmış olmalarıdır. Durum böyle olunca “bize halîfe bırakır mısın” veya “bıraksaydım şunu bırakırdım” ya da Hz. Peygamber’e atıfta bulunularak “ondan daha hayırlı olan bırakmamıştır” şeklindeki ifadelerin tayin değil bir aday önerme olarak anlaşılması gerektiği diyalogların ruhundan açıkça görülmektedir.

Hiz. Ömer’in yaralandığında kendisinden halîfe bırakmasını isteyenlere “Şayet bir halîfe (adayı) bırakırsam benden daha hayırlı olanın yaptığını yapmış olurum, şayet bırakmazsam da ondan daha hayırlı olanın yaptığını yapmış olurum”, Hiz. Ali’den aynı şeyi istediklerinde Hiz. Ali’nin de “Allah’ın Resulü ardından birini bırakmadı ki ben bırakayım” demesi râşid halîfelerin bu türden girişimlerinin aday önerme anlamındaki girişimler olduğunu göstermektedir. Zira onların aday göstermeleri devlet başkanlığı seçildikleri anlamına gelmemiş, onlar ancak toplumun kendilerine biat etmeleri sonrasında devlet başkanlığı yetkilerine sahip olmuşlardır.

Ahd ve istihlâf’ın halîfe seçme yollarından biri olamayacağı netleştğinde devlet başkanlığı görevinin *cebîr ve şiddet* yoluyla, *güç kullanılarak* ele geçirilmesi kesinlikle meşru bir yöntem olarak görülemeyecektir. Bu durumda geri kalan tek seçenek halîfenin bizzat insanların özgür iradeleri ile seçilmesidir. Bu bağlamda şimdiye kadar ortaya koyduğumuz delillerden; Kur’an, sünnet ve sahâbenin icmâından çıkartılabilecek şer’î hükme göre devlet başkanının sadece ve sadece Müslümanların serbest iradelerini yansıtabildikleri biat ile seçilebileceği söylenebilir. Bunun dışında başka her hangi bir yöntemle devlet başkanlığı görevini ele geçiren kişi İslam toplumunun meşru yöneticisi sayılamaz. O kişi topluma ait olan yürütme erkini onun rızası olmadan gasp etmiş sayılır. Toplumun iradesi olmaksızın zorla yönetimi ele geçiren kimseye itaat yükümlülüğü yoktur.

Hulefâ-i Râşidî’nin devlet başkanı seçim süreçlerini incelediğimizde şu üç farklı yöntemin ortaya çıktığı görülmektedir:

1. Mevcut devlet başkanının vefat etmesinin ardından ehlü’l-hal ve’l-akd üyelerinin seçtikleri aday Müslümanların seçimine sunmaları. Bu yöntem Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ali’nin seçiminde uygulanmıştır. Devlet başkanının (Hiz. Peygamber) vefatının ardından

Ensar ve Muhâcir'den oluşan ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri Hz. Ebû Bekir'e biat etmişler ardından da Müslümanlar ona biat etmişlerdir.

2. Mevcut devlet başkanı hayatta iken adayın belirlenmesi ve ardından Müslümanların ona biat etmeleri. Bu yöntem Hz. Ömer'in seçiminde uygulanmıştır. Hz. Ebû Bekir ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri ile yaptığı istişareler sonucunda Hz. Ömer devlet başkanı seçilmiş, mevcut halîfenin vefat etmesinin ardından Müslümanlar Hz. Ömer'e biat etmişlerdir.

3. Mevcut devlet başkanının henüz hayattayken halîfe seçimini bir komisyona havale etmesi. Komisyonun belirlediği adaya insanların biat etmesi. Bu uygulama Hz. Osman'ın seçiminde yaşanmıştır. Hz. Ömer ehlü'l-hal ve'l-akd üyesi olan altı kişiyi kendi içlerinden birini halîfe seçmeleri için belirlemiştir. Halîfeyi seçmek üzere belirlenmiş olan bu altı kişinin her biri aynı zamanda devlet başkanlığına aday idiler. Komisyonun kendi içinde seçtiği bir aday topluma sunulmuş ve ardından insanlar da ona biat etmiştir.

Hulefâ-i Râşidî'nin devlet başkanı seçim süreçlerini incelediğimizde yöntem farklılıkları olmakla birlikte her birinin seçiminde doğrudan ya da dolaylı olarak Müslüman toplumun iradesinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Hulefâ-i Râşidî'nin seçim süreçlerinde şu iki aşama izlenmiştir:

Birinci Aşama: Toplumun temsilcileri konumunda bulunan ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri istişareleri sırasında kendi içlerinden aday yada adaylar çıkartmışlar, ardından bu adaylardan birine biat etmişlerdir.

İkinci Aşama: ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri/vekiller tarafından seçilen halîfeler bununla yetinmemiş ikinci aşamada asıl seçmen kitlesi toplumdaki biat almışlardır.

Hulefâ-i Râşidî'nin dördünde de halîfenin, ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinin seçiminin ardından, onların seçimine toplumun rıza gösterip göstermediği noktasında tercihini sunabileceği genel bir biatın eşlik ettiği görülmektedir. Her ne kadar bu bağlılık biatı da olsa sonuçta sahabe toplumu, temsilcileri olan ehlü'l-hal ve'l-akd'in seçimine razı olduklarını ve onayladıklarını göstermişlerdir.

Bilindiği gibi Şûra Meclisini oluşturan ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri Müslüman toplumun temsilcileri sayılmaktadır. Raşid halîfelerin hem ehlü'l-hal ve'l-akd üyelerinden hem de kendisine vekalet ettikleri toplumdaki biat almaları tereddütsüz toplumun iradesinin devlet başkanını seçmede belirleyici olduğunu göstermektedir.

Devlet başkanlığı yetkilerine sahip olabilmesi için en kritik süreç bu ikinci merhaledir. Şayet insanlar söz konusu adaya ya da adaylardan birine biat etmişse ancak o zaman toplumun meşru halîfesi, devlet başkanı olabilir. Şayet toplum biat etmez ise ehlü'l-hal ve'l-akd bir başka adayı toplumun seçimine sunması gerekmektedir.

Hulefâ-i Râşidînin birbirinden farklı üsluplarla seçilmelerinden, İslam'ın devlet başkanının seçiminde muayyen bir yöntem belirlemediği anlaşılmaktadır. Ümmet, gerekli şartları taşıyan her hangi bir kişiyi devlet başkanı olarak seçer. Seçim sürecinde adalet ve şûra prensipleri gözetildiği sürece seçimin yöntem ve üslubunun ne olduğunun hiçbir önemi yoktur.

İslam hukukunun temel kaynakları Kur'an ve sünnet ışığında ve raşid halîfelerin seçimi sırasında oluşan sahabe icmâi ile halîfe seçiminin toplumun rızasına bağlı olduğu ancak bunun çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebileceği anlaşılmıştır. Toplumun iradesini en ideal şekliyle yansıtacak seçim şekli İslam'ın da idealize ettiği seçim şeklidir. Buna göre günümüzde seçim sistemleri göz önünde bulundurulduğunda devlet başkanının seçimi için şu aşamalar takip edilebilir:

1. Doğrudan/Tek Turlu Seçim:

Elbette toplumun iradesinin doğrudan yansıtılabildiği seçim en ideal seçimdir. Ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri/toplumun vekilleri tarafından devlet başkanlığı şartlarını haiz adayların belirlenmesinin ardından adayların toplumun seçimine sunulması ile devlet başkanının seçimi gerçekleşebilir. Kendisini hilâfete aday gösterdiklerinde mescitte insanların biat etmeleri şartını öne süren ve böylece doğrudan toplumun biat ettiği Hz. Ali'nin seçimi biçim olarak halkın devlet başkanını doğrudan seçebildiği bir sistemi andırmaktadır.

2. Dolaylı/İki Turlu Seçim:

Devlet başkanlığı görevine aday olanların, ehlü'l-hal ve'l-akd üyeleri/vekiller tarafından daha önceden belirlenmiş sayıda aday kalacak şekilde elenecekleri birinci tur seçimleri.

Hiz. Ömer'in içlerinden birini halîfe seçmeleri için altı kişilik şûra heyeti oluşturması ve Müslümanların buna sükut etmeleri toplumun devlet başkanlığına talip olan adayları sınırlandırabileceği üzerinde sahabe icmainın olduğu anlamına gelmektedir. O halde Şûra Meclisi devlet başkanlığına aday olacak kişilerin sayısını sınırlandırabilir. Şûra Meclisi bu sınırlandırmayı adaylarda aranan şartları göz önünde bulundurarak gerçekleştiremezse

kendi içinde yapacağı seçimler ile ön eleme turları sonucunda sınırlı sayıda adayları belirleyebilir.

Şûra meclisi birinci turda belirlediği adaylar içinden birini toplumun seçimine sunabilir. Böylece devlet başkanlığı için en liyakatli olan adaylar birinci turda belirlendikten sonra bunların içinden en liyakatli olanı devlet başkanlığına seçilmiş olur.

Devlet başkanlığına Şûra Meclisi üyeleri aday olabileceği gibi meclis üyesi olmayan bağımsızlar da aday olabilir. Meclis içinde bulunan grupların başkanları aday olabileceği gibi herhangi bir üye de aday olabilir. Nitekim Hz. Ömer'in sağ olsaydı aday olarak önerirdim dediği Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim ve Ubeyde b. Cerrah altı kişilik şurâ heyetinden değillerdi. Ayrıca be'y (satma) ve şirâ (satın alma) akidlerinde akdin her iki tarafında bulunma hakkı –istisnai durumlar hariç- kısıtlanamayacağına göre, benzer bir sözleşme olan biat sözleşmesinin alan ya da veren tarafı olma hakkı da İslam'ın her kese verdiği bir haktır. Burada önemli olan toplumun rızasıdır.

Devlet başkanlığı için belirlenen aday bir kişi ise önerilen adayı seçip seçmeyeceği, birden çok kişi ise adaylardan hangisini seçeceği noktasında oyunu kullanması için adaylar toplumun onayına/oyuna sunulabilir.

Özellikle iletişim ve ulaşım imkanlarının olabildiğine yaygın olduğu günümüz koşullarında bütün toplumun katılımının sağlanacağı bir yöntemi belirlemek devlet başkanını seçme hakkını topluma veren İslam'ın temel ilkelerine uygun olacaktır.

İslam'da yönetim sistemi ya da siyaset teorisi bağlamında ele alınan bu konu yeni seçim sistemleri de göz önünde bulundurularak toplumun iradesini en ideal şekilde yansıtacak şekilde revize edilmelidir. Hulefâ-i Râşidî'nin seçim şeklini ele aldığımız bu çalışmanın toplumun iradesini yansıtacak en ideal ve daha kapsamlı seçim sistemleri incelemelerine katkıda bulunacağını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Aclânî, Fehd b. Salih b. Abdülaziz. *el-İntihâb ve Ahkâmuhâ fi'l-Fıkhi'l-İslamiyyi*, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad 2009.

Ağırakça, Ahmet. *İslam Tarihi, Hz. Ebû Bekir Devri*, Buruc Yay., İstanbul 1998.

Akbulut, Ahmet, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1987.

Apak, Adem. *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay. İstanbul, 2004.

Arı, Mehmet Salih. *İmâmiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

el-Askâlânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârî* (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

Avvâ, M. Selim. *İslam Devletinde Yönetim Şekli* (çev. Adem Yerinde), Mana Yay., İstanbul 2011.

Azimli, Mehmet. "Hülefâi Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı, 1, 2007, 44-49.

Azimli, Mehmet. *Halîfelik Tarihine Giriş*, Öykü Kitabevi, Konya 2005.

el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *Tarihu Medînetü's-Selâm*, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2001.

el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdu'l-Kâhir et-Temîmî, *Usûlü'd-Din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928.

Balcı, İsrâfil. *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007.

Bakır, Abdullah. *Hz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2004.

Bedevî, İsmail. *Tevliyetü Reîsi'd-Devle fi Şerîati'l-İslâmiyyeti ve'n-Nüzûmi's-Siyaseti'l-Muâsıra*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1994.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ el-Ma'rûf bi'l-Belâzurî, *Ensâb'ul-Eşrâf* (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Baçoğlu, Tuncay. "Hilâfetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, 1996, Sayı: 2, s. 82.

- el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, Abdülhâlık el-Atîki. *Müsnedü'l-Bezzâr* (Thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullah), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Cu'fî. *el-Camiû's-Sahih*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut ts.
- el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ebû Ferec. *Siretü Ömer b el-Hattâb*, Dâru İbn Haldun, İskenderiye ts.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Kıssası Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966.
- el-Cüveynî, İmamü'l-Harameyn. *Kitâbü'l-İrşâd* (thk. Muhammed Y. Musa-Ali A. Abdülhamid), Mektebetü'l-Hancı, Mısır 1950.
- Döndüren, Hamdi. "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay. İstanbul 1990.
- ed-Demîcî, Abdullah b. Ömer b. Süleyman. *el-İmâmetü'l-Uzmâ*, 2. Basım, Dâru Tayyibe, Riyad ts.
- Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kıble, Beyrut 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as, es-Sicistânî, *Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992,
- Ebû Fâris, Muhammed Abdu'l-Kâdir. *en-Nizâmu's-Siyâsiyyi fi'l-İslâm*, Dâru'l-Furkân, Amman 1986.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Hâtemü'n-Nebiiyin*, Dâru't-Türâs, Beyrut ts.
- Êli Mahmud, Ahmed Mahmud. *el-Bey'atü fi'l-İslâm*, Dâru'r-Râzi, Bahreyn, ts.
- Eryarsoy, M. Beşir. *İslam'da Devlet Yapısı*, 2. Basım, İşaret Yay. İstanbul 1988.
- Esed, Muhammed. *İslam'da Yönetim Biçimi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Yöneliş Yay. İstanbul 1995.
- el-Ferrâ, Ebû Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, (tsh. Muhammed H. el-Fegî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- el-Eşârî, Ebû Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed M. Abdülhamid) Mektebetü'l-Usayriyye, Beyrut 1990.
- Fayda, Mustafa. "Emirü'l-mü'minin", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 156.
- el-Fevrî, Alâuddin Ali el-Müttekî b. Husâm ed-Din el-Hindî el-Burhân. *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, 5. Basım, Müessesetü'r-Risâleh, Beyrut 1985.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler" *AÜİFD*, Cilt: 20 1975, s. 221.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yay., Ankara 1984, s. 36, 37.

- Fukeyhî, Abdülhamid b. Ali Nâsır. *Hilâfetü Ali b. Ebî Tâlib*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006.
- Firûzebâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub. *Kâmûs'ul-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd Fi'l-İtikâd*, el-Hikmetü Li't-Tibâa ve'n-Neşr, Dimeşk 1994.
- Güzel, Ahmet. *Hülefâi Râşidîn Döneminde İdarî Yapı*, Nüve Kültür merkezi Yay. İstanbul 2011.
- el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah. *el-Müstedrek*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Halid, H. Muhammed. *5 Raşid Halife* (çev. Osman Arpaçukuru), Beka Yay. İstanbul 2006.
- Hâlidî, Mahmud. *Meâlimu'l-Hilâfe fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmiyyi*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1984.
- Hâlidî, Ümmü Malik; Hasan b. Ferhân el-Mâlikî, *Beyatü Ali b. Ebî Tâlib*, 2. Basım, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1997.
- el-Halîfe, Hâmid Muhammed. *el-İnsâf*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2004.
- Halîl, Ârif Ebû İd. *Nizâmu'l-Hükm fi'l-İslâm*, Dâru'n-Nefâis, Amman 1996.
- Halil, İmaduddin. *İslam Târihine Giriş* (çev. Abdurrahim Şen), Mana Yay. İstanbul 2011.
- Hallâf, Abdu'l-Vehhâb. *es-Siyâsetü's-Şerîyye*, Matbaatü's-Selefiyye ve Mektebetühâ, Kahire ts.
- Hatipoğlu, M. Said. "Hilâfetin Kureyşliliği" *AÜİFD*, Cilt: 23, 1973, s. 160-161.
- Hayyât, Abdu'l-Aziz İzzet. *en-Nizâmu's-Siyâsiyyi Fi'l-İslâm*, Dâru's-Selâm, Kahire 1999.
- el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* (thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş) Dâru'l-Fikir, Beyrut 1994.
- el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer. *es-Savâiku'l-Muhrika* (thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Turkî, Kamil Muhammed Harrat), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1997.
- Hilmî, Mustafa. *Nizâmu'l-Hilâfeti fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Abdî'l-Ber el-Kurtubî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstiâb Fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (thk. Ali M. Muavviz-Adil H. Abdü'l-Mevcûd), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 1995.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir b. Arabî el-Meârîfî el-İşbilî, *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım* (thk. Muhibbiddin el-Hatîb), 6. Basım, Mektebetü'r-Risâle, Kahire H. 1412.

- İbni Asakir, Ebû Kâsım Ali b. Hasan b Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, *Tarihu Medînetü Dimeşk* (thk. Muhibbi'd-Dîn Ebû Said), Dâru'l-Fikir, Beyrut 1995.
- İbn el-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1192.
- İbn el-Cevzî, Cemâleddîn Ebû Ferac. *Sıfeti's-Safve* (thk. Mahmut Fâhûrî) 3. Basım, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1985.
- İbn Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî, *El-Kâmil fî't-Tarih* (thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, el-Hadramî. *el-Mukaddime* (thk. Abdurrahman b. Şeddâdî), Dâru'l-Beyzâ, Mağrip 2005.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşid) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Fadâilü's-Sahâbe* (thk. Vasiyyullahb. Muhammed Abbas), Dâru'l-İlim, Mekke 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Faslü fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Marbaatü'l-Edebiyye, Mısır, H. 1317.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtem et-Temîmî. *es-Sikât* (thk. Seyyid Şerafü'd-Dîn Ahmed), Dâru'l-Fikir, 1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûbel-Himyerî el-Meâfirî, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (thk. Mutafa es-Segâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şiblî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- İbn İshak Muhammed İbn Yesâr el-Matlabî el-Medenî, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Kesir, İmâdü'd-Dîn Ebû'l-Fedâ İsmail İbn Ömer, İbn Kesir el-Kureşî ed-Dimeşki, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, 1998.
- İbn Kuteybe ed-Deyrunî, *el-İmâme ve's-Siyâse* (thk. Ali Şi'ri), Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî ez-Zühri. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (thk. Ali M. Ömer) Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.
- İbn Teymiye, Ebû Abbas Takiyüddin Ahmed b. Abdulhalîm, *Minhâcuü's-Sünneti'n-Nebeviyye* (thk. Muhammed Reşad Salim), Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.
- İcî, Abdurrahman b. Ahmed. *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb Beyrut.
- Kapar, Mehmet Ali. *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay. İstanbul 1998.
- Karaman, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

- el-Kâsânî, Alâu'd-Dîn Ebû Bekir b. Mesûd. *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, Beyrut 1986.
- Kâsimî, Zâfir. *Nizâmu'l-Hükmi fî's-Şerîati ve't-Târîhi'l-İslâmiyyi*, 5. Basım, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1985.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2009.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Teratîbü'l-İdâriyye* (thk. Abdullah Hâlidî) 2. Basım, Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, Beyrut ts.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kurân* (thk. Ahmed el-Beredûnî, İbrahim Âtfîş) Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- Malik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahi el-Medenî. *Muvatta* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Ebu Dabi 2004.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Ahkamü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye* (thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî), Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, Kuveyt 1989.
- Muhibbu't-Taberî, Ahmed b. Abdullah *er-Riyâdü'n-Nadira fî Menâkıbi Aşera*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- Musa, Muhammed Y. *Nizâmü'l-Hükmi fî'l-İslâm* (thk. Hüseyin Y. Musa) Dâru'l-Fikri'l-Arâbî, Kahire ts.
- Mutlu, İsmail. *Dört Halife Devri*, 7. Basım, Mutlu Yay. İstanbul 1998.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Nişâbûri. *Sahîhi Müslim* (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî) Dâru'l-Hadîs, Kahire 1991.
- en-Nebhânî, Takiyüddin. *eş-Şahsiyyetü'l-İslamiyye*, 5. Basım, Dâru'l-Ümmeh, Beyrut 2003.
- en-Nebhan, Muhammed Faruk. *Nizâmü'l-Hükmi fî'l-İslâm*, 2. Basım, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- en-Nevevî, Ebû Zekaeriyya Muhyiddin b. Şeref. *Sahîhi Müslim Bi Şerhi'n-Nevevi*, Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire 1929.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhiddin b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İmâm" *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 178.
- Ömerî, Ekrem Ziya. *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 2003.
- Özcan, Azmi. "Hilâfet" *DİA*, İstanbul 2008, XVII, 539.

- Öztürk, Mustafa. “Sultan” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 495.
- er-Rayyis, Ziyâeddin Muhammed. *en-Nazariyyâtü's-Siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, Dâru't-Türâs, Kahire 1972.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkâdir, Zeynüddin. *Muhtâru's-Sıhhâh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.
- Rıza, Reşid. *Hilâfet* (çev. Mehmet Çelen), Mana yay. İstanbul 2010.
- Sabri, Mustafa. *Mevkîfü'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlem*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1981.
- Sallabî, Ali M. Hz. *Ömer Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, Ravza Yay. İstanbul 2008.
- Sultan, Câsim. *Stratejik Tarih Yorumu* (çev. Abdurrahim Şen), Mana yay. İstanbul 2012.
- Suyûtî, Celâdü'd-Dîn Abdurrahman b. Ebi Bekir. *Târihu'l-Hulefâ*, Mektebetü'l-Eser, İstanbul ts.
- Şakir, Mahmud. *Dört Halife* (çev. Ferid Aydın), Kahraman Yay. İstanbul 1994.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed. *Milel ve'n-Nihal* (thk. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâûr), 3. Basım, Dâru'l-Marife, Beyrut 1993.
- Şen, Abdurrahim, “*Paradigmatik Dönüşümün Öncüsü Hz. Muhammed*” Ravza Yay. İstanbul 2011.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-Fühûl İlâ Tahkîki'l-Hakki Min İlmi'l-Usul* (thk. Sâmi b. el-Arabî el-Eşterî), Dâru'l-Fazile, Riyad 2000.
- Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza İbn Şihâbü'd-Dîn, *Nihâyetü'l-Muhtâc İlâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-İhyâ ve't-Türâ el-Arabî, Beyrut 1992.
- Taberî, Ebû Câfer b. Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân An'Te'vîli'l-Kurân* (thk. Mahmud M. Şâkir) Mektebetü İbn Teymiye, Kahire.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahimî) 2. Basım, Dâru'l-Meârif, Mısır ts.
- Taftazâzî, Saidüddin *Şerhu Akaidi'n-Nesefiyye* (thk. Ahmed Hicâzî es-Segâ), Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Mısır 1987.
- et-Temîmî, Ebû Mansûr Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî. *Usûlü'd-Din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928.
- et-Teymî, Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali. *el-Hûlefâü'l-Erbe'a* (thk. Kerem Hilmi Ferat Ebû Sîrî), Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, Kahire 1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevra b. Musâ b. ed-Dahhâk. *Camîu'l- Kebir* (thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Kallek, Cengiz. “Biat” *DİA*, İstanbul 1992, VI. 120.

Udeh, Abdulkadir. *İslam ve Siyasi Durumumuz* (çev. Beşir Eryarsoy), 4. Basım, Pınar Yay. İstanbul ts.

el-Vâ-i, Tefîk. *ed-Devletü'l-İslâmiyyetü Beyne't-Türâs ve'l-Muâsıra*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1996.

Vâkîdî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Vâkîd, *Kitâbu'r-Ridde* (thk. M. Abdullah Ebû'l-Hayr), Dâru'l-Furkân, Amman ts.

el-Yahya, Yahya İbrahim. *Sahîhu Târîhi't-Taberî* (thk. Muhammed b. Tahir el-Berzencî; Muhammed Subhi hasan el-Cellâk), Dâru İbn Kesir, Beyrut 2007.

Zakzuk, Mahmud Hamdi. “Biat”, *Mevsûatü'l-İslâmiyyeti'l-Âmme*, Kahire 2001.

ez-Zâhirî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Matbaati't-Temeddün, Ğarbiyye. H. 1321.

ez-Zehebî, Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî) Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut ts.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b Osman. *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (Ali Muhammed el-Cebâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b Osman. *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvut), 2. Basım, Müessesetür'-Risâle, Beyrut 1982.

Zorlu, Cem, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Kitap, Konya 2002.